

CEP ÜNİVERSİTESİ

Hinduizm

LOUIS RENOU

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

Hinduizm

L'hindouisme

LOUIS RENOU
Sorbonne Öğretim Üyesi

Çeviren
MAİDE SELEN

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayılı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayılı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Remzi Abbas
Sayfa Düzeni: Filiz Burhan
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)

İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 132 • ISBN 975-470-362-0

1. Basım: İletişim Yayınları, Ekim 1993
Ekim 1991 tarihli 10. baskısından çevrilmiştir.

© Que sais-je?, Presses Universitaires de France. 1951
108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris France

© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1993
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

Önsöz

Günümüzde bilgi bir yandan en önemli değer haline gelirken diğer yandan da artan bir hızla gelişiyor, çeşitleniyor. Ama katlanarak büyüyen bilgi üretiminden yararlanmak, özellikle gündelik yaşam kaygılarının baskısı altında, zorlaşıyor. Her şeye rağmen bilgiye ulaşma çabasını sürdürenler için de imkânlar pek fazla değil.

Ayrıca, özellikle Türkiye gibi ülkelerde bir konuda kendini geliştirmek ya da sırf merakını gidermek için herhangi bir konuyu öğrenmek isteyenlerin şansı çok az. Üniversitelerimiz, toplumumuzun yetişkin bölümüne katkıda bulunmak için gerekli imkânlardan yoksun.

Cep Üniversitesi kitapları işte bu olumsuz ortamda, evlerinde kendilerini yetiştirmek, otobüste, vapurda, trende harcanan zamandan kendileri için yararlanmak isteyenlere sunulmak üzere hazırlandı.

20. yüzyıl Fransız kültür hayatının en önemli ürünlerinden olan, bugün yaklaşık 3000 kitaplık dev bir dizi oluşturan "Que sais-je" (Ne Biliyorum) dizisini İletişim Yayınları Türkçe'ye kazandırıyor.

İletişim'in Cep Üniversitesi, bu büyük diziden seçilmiş , Türkiyeli okurlar için özellikle ilgi çekici olabilecek eserlerin yanısıra, Avrupa'nın başka yayınevlerinin benzer bir çerçevede yayımladığı kitapları da içeriyor.

Ayrıca Türkiye'nin siyaset, kültür, ekonomi hayatıyla ilgili konularda özel olarak bu dizi için yazılmış telif eserler "üniversite"nin "öğrenim programı"nı tamamlayacak.

Cep Üniversitesi'nin her kitabı alanının öndegelen bir uzmanı tarafından yazıldı. Kitaplar, hem konuya ilk kez eğilen kişilere hem de bilgisini derinleştirmek isteyenlere seslenebilecek bir kapsam ve derinlikte. Bilginin yeterli ve anlaşılır olması, temel kıstas. Cep Üniversitesi kitaplarını lise ve üniversite öğrencileri yardımcı ders kitabı olarak kullanabilecek; öğretmenler, öğretim üyeleri ve araştırmacılar bu kitaplardan kaynak olarak yararlanabilecek; gazeteciler yoğun iş temposu içinde çabuk bilgilenme ihtiyaçlarını Cep Üniversitesi'nden karşılayabilecek; çalıştığı meslek dalında bilgisini geliştirmek isteyen, evinde, kendi programlayabileceği bir mesleki eğitim imkânına kavuşacak; ayrıca, herhangi bir nedenle bir konuyu merak eden herkes, kolay okunur, kolay taşınır, ucuz bir kaynağı Cep Üniversitesi'nden temin edebilecek.

Cep Üniversitesi kitapları sık aralıklarla yayımlandıkça, benzersiz bir genel kültür kitaplığı oluşturacak. İnsan Hakları'ndan Genetik'e, Kanser'den Ortak Pazar'a, Alkolizm'den Kapitalizm'e, İstatistik'den Cinsellik'e kadar uzanan geniş bir bilgi alanında hem zahmetsiz hem verimli bir gezinti için ideal "mekân", Cep Üniversitesi.

İLETİŞİM YAYINLARI

İçindekiler

I. BÖLÜM
Veda Dini 7
Genel Bakış 7
Metinler 8
İnançlar: Mitoloji 10
Kozmoloji 12
Kurgu 13
Ritler 14
Ocak Ritleri ve Büyü 16

II. BÖLÜM
Hinduizm: Edebiyat 19
Genel Bakış 19

III. BÖLÜM
Mitler ve İnançlar 30
Etkilenmeler 31
Budizm ve Jainizm İle İlişkiler 33
Güneydoğu Asya'da Yayılımı 35
Tanrılar 36
Vişnu 38
Şiva 41
Tanrıçalar 42
Kutsal Gruplar 44
Tanrıçaların Anlatımı 46

IV. BÖLÜM
Kurgular 49
Genel Bakış 49
Evren 50
Ruh ve Beden 51
Öteki Dünya 52

Samsara 54
Yoga 56
Tantrizm Yolu 57

V. BÖLÜM
Ritler ve Çeşitli Uygulamalar 61
Dua 61
İmge ve İmge Kültü 63
Tapınak 64
Bayramlar 67
Büyü 71
Bilim ve Din 72
Özel Ritler 73
Yaşam Biçimleri 76
Manastır Kurumu 77
Kastlar 78
Ahlak 79

VI. BÖLÜM
Mezhepler 82
Mezheplerin Kökeni 84
Şivacı Mezhepler 85
Çaktalar 87
Vişnucu Mezhepler 88

VII. BÖLÜM
Hinduizm Tarihinin Özeti 95

VIII. BÖLÜM
Çağdaş Hinduizm 102
KÜÇÜK SÖZLÜK 113

BİRİNCİ BÖLÜM
VEDA DİNİ

1. Genel Bakış - Hindistan'daki dinsel oluşumların en eskisi, Vedizm ya da Veda dini tarafından temsil edilir. Hint edebiyatının ilk anıtları (ve insanlık tarihinin en eskilerinden) olan Veda metinleri, Brahmanizm ya da Hinduizm denilen dinin en eski kanıtlarını ortaya koyarlar. Bu iki terimin sınırlarını belirlemek gerekirse, Brahmanizm sonradan, kısmen ya da tümüyle Vedizm ile karışan eski çağların dinini gösterir. Hinduizm terimi ise, kendi bütünlüğü içinde hem Veda dönemindeki hem de Veda sonrasındaki dinsel gelişmeyi kapsar.

Veda, İ.Ö. 2000-2500 yılları arasında Hindistan'ın kuzeydoğusuna (Pencap, Yukarı İndus Havzası) akın eden Ari işgalcilerin dinidir. Kaynağı "Hint-İran" özelliği taşıyan verilere kadar iner. Bu kaynak Zerdüşt öncesi İran'ındadır; yörede rastlanan olguların benzeri "Veda" Hindistan'ında da gözlemlenir: bazı temel kavramlara inanma, ikili kutsal düzen -*daivalar* ve *asuralar*-; öte yandan ateş kültü, hayvan kurban etme, *soma* kurbanları. Ancak burada, yalnızca bir evresini oluşturduğu bu Hint-İran dininin ötesinde, bir Hint-Avrupa sistemi sözkonusudur. Hint-Avrupa dini, natüralist, ritüel ve "toplumsal" olmak üzere, çok daha önceden karmaşık bir inançlar ağına dayanmaktadır. Başka bir bakış açısından ise şu görevlere bölünmektedir: rahipliğe ilişkin dinsel, hukuksal, maddi gücü temsil eden, ekonomik görevler.

Ama Veda dinini yalnızca bu çifte Hint-İran ya da Hint-Avrupa kalıtı ile açıklamak oldukça verimsiz sonuçlar doğurabilir. Çünkü yerli unsurlarla karşılaşmanın ya da hızlı

bir iç değişmenin etkisiyle, eski dinsel biçimler zenginleşmişler ya da bozulmuşlar; hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız "ilkel" denebilecek Hinduizm'in bir kısmını özümlemişlerdir. Bu evreye ilişkin bilgiler, Veda dininde rastlanan izlerin, daha sonraki Hindistan'da ortaya çıkan olaylarla karşılaştırılması sonucunda elde edilmiştir.

2. Metinler - Veda dininin tek anıtı, çeşitli tarihlerde yazılmış ve birçok yorumu bulunan metinlerdir. Bunlar çok zengin ve önemli bir külliyat oluştururlar. Ancak başlangıçtaki geleneğin, yine de az bir kısmını ortaya koyarlar. Bu edebiyat, bize, geleneğin "kol" dediği okullarla ulaşmıştır. Bu okullar, önce, törenleri yönetmekle yükümlü din adamlarının dörtlü görevi uyarınca dört taneydi; sonra özel öğretilere göre başka "kollar"a ayrıldılar. Bu durum dinsel uygulamanın giderek gelişmesine ve tüm Hindistan'a yayılmasına yol açtı.

Ama, ne dinin ilk biçimlerini yansıtan okullar ne de ikinci derecedeki kollar (ne metinlerin tümü ya da aynı kolda ilk biçimi) tümüyle bize ulaşmıştır, birçok eksik vardır.

En önemli ve ayrıca en eski metinler, dört Veda'yı oluşturan dört "derleme"dir (*Samhita*). Geniş anlamda, daha sonraki edebiyatın, dört *Samhita*'dan herhangi biri üstüne kurulmuş tümünü ya da bir kısmını belirtmek için "bilgi" anlamındaki *veda* sözcüğü de kullanılır.

Anılan dört *Samhita* şunlardır:

1) *Rig-Veda* ya da "İlahilerin Vedası", Hint edebiyatlarının en eski belgesidir. Bin kadar kutsal ilahinin bir araya getirilmesinden oluşur. Eski rahip ailelerinin sakladıkları parçaların toplanmasıyla elde edilen bir tür antolojidir. Bu ilahilerin çoğu, az çok doğrudan *soma* kurbanına maledilir; birkaçının ise kült ile bağı zayıftır ya da hiç yoktur.

2) *Yajur-Veda* ya da "Formüllerin Vedası". Bize, eski elyazmalarına göre düzenlenmiş çok sayıda metin ulaşmıştır. İlk sayfalar, litürjiye eşlik eden formülleri, düzyazı bir yorumla sunarlar. Bu bölüm *Siyah Yajur-Veda* diye adlandırılır. *Beyaz Yajur-Veda* denilen ötekilerde ise yalnızca formüller

yer alır.

3) *Sama-Veda* ya da "Şarkıların Vedası", *Rig-Veda* gibi bir ilahiler derlemesidir. Ayrıca, bu ilahilerin neredeyse tümü alıntıdır; kutsal şarkıların yorumu amacıyla düzenlenmiştir ve notalar içerir.

4) *Atharva-Veda* da diğerlerine benzeyen bir derlemedir. Kısmen büyüye dayanan, kısmen kurgusal bir nitelik taşır. Gelenek, büyük çoğunlukla "üç Veda"dan ya da "üçlü bilim"den sözeder. Çünkü *Atharva*'nın, üstü kapalı şekilde "üç Veda"ya özgü yüksek saygınlıkla ilgisi olmadığı düşünülür.

Bunlardan sonra, tarih sıralaması içinde *Brahmanalar*ya da "Brahman Üstüne Yorumlar" gelir. *Brahmanalar*, hem ritleri hem de ritlere eşlik eden formülleri, ilahiler şeklinde açıklayan yorumlardır. *Atharva* dışında, farklı Vedalara, hatta iki ya da daha çok, tüm Vedalara bağlı olanları da vardır.

Veda edebiyatının yukarıda sözedilen ilk iki bölümünü *çruti*, "vahiy" oluşturur. Başka bir deyişle, bazı ayrıcalıklı kişilere "bakıcılık" aracılığıyla mesaj iletmenin sonucunda ortaya çıktıklarından, tanrıya dayandıkları söylenir. *Çruti*, kurguların en önemli noktasını açıklamaya girişen başka kısa metinler de içerir: yerleşim bölgelerinden uzakta yaşayanlarca ezberlenmek üzere *Brahmanalar*'ın, *Aranyakalar*'ın (Ormancılara Dersler) ve *Upanişadlar*'ın (Yaklaşımlar) doğalcı ekleri.

Vedizm'in öteki belgeleri *smriti* (sözlü gelenek) ile ilgilidir. Bunların başında *Sutralar* (Özdeyişler) gelir. Litürji çömezleri tarafından ezberlenmek üzere, çok kısa özetler halinde yazılmış metinlerdir. Büyük bir kısmı gerek tören düzenine gerekse "ocak" ritüeli düzenine göre farklı "kollar" için düzenlenmiştir. Geri kalanları da, yavaş yavaş rahip öğütlerinin ana kalıbından çıkan medeni hukuk ile ceza hukukunun taslağını çizerek çok genel bilgileri özetlerler.

Edebiyat, bazen alıntı üslubunda bazen de günlük ilahiler, olasılıkla ayetler şeklinde yazılmış bir dizi metinle sona erer. Bunlar, yetkin bir ritüelci olmak için ölçü, sesbilim ve gökbilime ilişkin yazılar; yönteme ilişkin çeşitli listeler ve tab-

lolar gibi bilinmesi gerekenleri anlatırlar.

Külliyat Sanskritçe'dir;(*) ama, sonradan kaybolmuş birçok arkaik öğe içeren bir Sanskritçe ile yazılmıştır. İlahiler ve "formüller" (*mantra* adıyla anılır), daha sonra gelişen düzyazıya göre, genelde çok belirgin bir arkaizmi yansıtırlar. Ancak iç zamandizinini düzenlemek kolay değildir. Tam zamandizinine gelince, o da güvenli sayılmaz. *Rig-Veda*'nın yazımı, İ.Ö. 10. ya da 11. yüzyıla dayandırılabilir; son Veda metinleri, yani Veda'nın "ekler"i ve ünlü *Upanişadlar* İ.Ö. 6.-5. yüzyıllara tarihlendirilebilir. Bununla birlikte, metinlerin hazırlanması çok daha eskilere çıkar; bağımsız Veda metinleri ise daha sonra derlenmiştir. Metinlerin aktarımı, hatta hazırlanması, sözlü olarak gerçekleştiriliyordu ya da yazı, yalnızca destekleyici bir başlığa dayanıyordu. Bugün, Hindistan'da varlığını hâlâ sürdüren ezberciler, şaşırtıcı bir doğrulukla Veda'nın çok önemli bir bölümünü belleklerinde saklamaktadırlar.

3. İnançlar: Mitoloji - Veda dini, öncelikle çok gelişmiş bir mitolojiye sahiptir. Başlıcalarının *Rig-Veda*'da belirtildiği Veda tanrıları, dünya işlerine kolayca karışan etkin varlıklardır. Uygun biçimde yakarıldığında, güzel armağanlar sunulduğunda yardımseverdirler; yoksa tehlikeli olurlar. Aralarından birçoğu, doğası gereği iki görünümlüdür. Sayıları, genel olarak otuz üç tanedir. İlkçağ'dan beri yeryüzü, "ara boşluk" (atmosfer) ve gökyüzü tanrıları olarak ayrılmışlardır. Oysa mantığa en uygun ayrım görevlerine göre yapılmalıydı: yönetici tanrılar, savaşçı tanrılar "ekonomik" işlerin (tarım, hayvancılık, zanaat) koruyucuları gibi. Ama bu ayrım, olayların yalnızca küçük bir kısmını ilgilendirir. Gerçekten de, sözkonusu tanrıların pek çok görevi vardır. Bu görevler övgü konularına göre çeşitlendirilmiş, hatta bir düzen içinde sınıflandırılmıştır. Sonuçta, öteki tanrılara düşen görevleri de kısmen ya da tümüyle üstlenerek, belirli bir süre yüceltilip tanrı konumuna getirilmişlerdir. Öyle ki, Veda mitolojisi

(*) Sanskritçe'de *c* ve j, *tch* ve *dj* olarak; ç, Almanca'daki "*ich*"teki *ch* gibi söylenir.

daha ilk anda güç anlaşılır bir olaya dönüşmüştür.

Panteonun gerisinde, Romalılardaki Jupiter'in karşılığı olan Gök-tanrı Dyauş Pitar bulunur. Ancak Yer-tanrıça ya da Gök-yer çifti gibi iyice soluk bir simgedir; bununla birlikte sık sık yakarılan bir tanrıdır. Ona daha yakın, ama henüz geride, en büyük tanrı Varuna'nın korkunç yüzü yer alır. Evren ve ahlak yasalarının koruyucusudur, suçluları gözetleyerek onları ağıyla sımsıkı sarar; tehlikeli, hemen hemen kötü bir yüzü vardır. Ona sıklıkla bir başka büyük tanrı, sözleşmelerin ve hukuğun kralı Mitra eşlik eder. Varuna ve Mitra ilk Adityalardır. Bunları izleyen yedi ya da sekiz kendilik, belli belirsiz bir anatanrıçanın, Aditi'nin taslağı olarak bilinir.

Önemli rol, görkemli başarılarını sürekli izlediğimiz İndra'ya düşmektedir: Bağlaşığı prenslerden yararlanarak düşman insan ve şeytan topluluklarını yener; daha doğalcı bir düzlemde ise, suların akışını engelleyen ejderhayı yıldırımıyla öldürür; güneşi ele geçirip tutsak şafakları özgürlüğe kavuşturur vb. Kimilerinin tam bir Ari tanrısı olarak gördükleri İndra'nın kökeni karanlıktır.

Bağlaşıklarının arasında bulunan Marutalar, bulutlara binen genç adam gruplarıdır. Fırtına çıkartırlar, yağmur yağdırırlar; Rudralar, yani Rudra'nın oğulları diye de anılırlar. Bu veri, bizi Veda dininin en ilginç yüzlerinden birine götürür. Temelde korkunç bir tanrı olan Rudra, aynı zamanda (ve özellikle) *Şiva* "yardımsever" diye de adlandırılır. Gerçekten iyileştiricidir ve ona yöneltilen dualar, tümüyle kendine özgü yapıdaki bu çifte nitelikten kaynaklanır. Çoğunlukla İndra'nın bağlaşıkları olan öteki kişiler ise, Açvin ya da Nasatya çiftidir. Geçişlerini şafak ve gurup çizgileriyle göstererek, gökte savaş arabalarıyla dolaşırlar. Açvinler, Yunan mitolojisindeki Dioskurların karşılığıdır.

Ay'ın doğrudan bir yüceltmeye konu olup olmadığı pek bilinmiyor. Ama Güneş betimlemeleri, Güneş-tanrı Surya ve Kışkırtıcı Savitar'ın yüzleriyle önemli bir yer tutmaktadır. Evreni üç uzun adımda geçen Vişnu da, diğerleri gibi bir güneş mitini temsil eder. Şafak, iyiliksever Uşhas adıyla açık

biçimde yüceltilmiştir. Vayu rüzgâr, Parjanya fırtına tanrısıdır.

Kökende, yukarıda sayılanlardan ayrılmayan bir başka varlık grubu, insanlar tarafından görülebilen ve yakınlarda bulunan somut nesnelerde ortaya çıkar: aynı adlı içkide cisimleştirilen Soma. Agni ise, önce insanlar tarafından yakılan "ateş", sonra güneşin, bulutların ateşidir; ormanda bitkilerde, suda saklanan ateştir. Soma ve Agni, çeşitli kavramları bir araya getiren sınırsız kişilikler haline gelmişlerdir.

İkinci sırada bulunan Puşan, insanlara ve hayvanlara yol gösterir; Brihaspati "formülün ustası"dır; Tvaştar ve üç Ribhu zanaat tanrılarıdır. Ancak görevleri pek belirgin değildir. Nesne ve bitki adlarından güçlükle ayrılabilen bireyler, kimi zaman geçici bir süre için kutsal sayılırlar ya da o düzeye hiç yükseltilmezler. Dişi simgeye ise pek rastlanmaz. Kutsal eş kavramı saygınlık kazanmamıştır. İnsan düşmanların anılarıyla karışmış durumdaki şeytanlardan bol bol sözedilir. Ancak,temel bir şeytan kavramı yoktur. En önemlisi İndra'nın düşman Vritra'dır; "direnç" simgesidir. Sık sık ikililerle ve adsız gruplarla karşılaşılır. Asuralar, önce büyük tanrılar olarak saygı görmüşlerdir. Geç *Rig-Veda*'dan başlayarak *devalar* kültünün yerleşmesine bağlı ölçüde şeytanlığa yönelmişlerdir.

Eski din adamları, rahipler de bazı yerlerde kutsallık aşamasına yükseltilmişlerdir.

Tanrıların üstünde ya da dışında, dünyayı canlandıran büyük soyut güçler vardır. Başlıcası, hem evrensel "düzen"i hem de ritüeli ve ahlak "düzen"ini sağlayan *rita*dır.

4. Kozmoloji - Dünyanın yaratılışı konusunda kozmolojiye, hatta kozmogoniye ilişkin, çeşitli eğretileme ve mitlerle betimlenen kavramlar oldukça belirsizdir. Bizim ruh dediğimize benzer bir ruh ilkesi, bazen de kesin birkaç düşünce vardır. Cehennem hakkında pek belirgin bir imge bulunmazsa da, cennet "hayır işi" dünyası olarak yeterince açık şekilde tanımlanmıştır. Oraya "tanrıların yolu" ile girilir, göğün üçüncü katında konumlanır ve her maddeyi mutluluk

haline getirir. Ayrıca "Veda" insanının bu dünyanın ötesine ilişkin bir beklentisi yoktur. O, yalnızca yüz yıl yaşamak ister. Bu yöndeki bazı belirsiz anlatımlar yoruma açıksa da, olası yeniden doğuş gibi bir görüşe sahip değildir. İnsanların ilki olan Yama, buna göre ölümlülerin de ilkidir ve ölülerin kralı, yeraltı dünyasının efendisi ya da bir başka gelişmeye göre de cennetin yöneticisi olmuştur (sonra?).

Brahmanalar'da bu, hemen hemen tüm kozmogoniyi içine alan "yaratıkların ustası" Prajapati olarak kişileştirilmiştir; aynı zamanda da Yaratıcı, cisimleştirilmiş Kurban'dır ve *rita*yı oluşturmak için dağınık yapıları bir araya toplar. Bunun yanı sıra, mite dayalı imgeleme, metinlerdeki yerini artık az çok felsefe eğilimli kurguya bırakmaya başlar. Bu, *Atharva-Veda*'da çoktan beri gözlemlenen bir olgudur.

5. Kurgu - *Rig-Veda*'dan itibaren, özellikle derlemenin en sonuncuları olan İlahiler'de, dünyanın temelini oluşturan ve nesnelerin çokluğunu açıklayan cinssiz,[1] birlik ilkesi üstüne kurguların başladığı görülür. Ayrıca en kesin biçimlerinde *brahman* (bu da cinssiz bir addır) diye anılan kutsal formül, büyük bir ilkede yaşam bulmaya yönelir: Bu ilke, *Brahmanalar*'dan başlayarak mitik ve ritüel olumsallığı ortaya koyan evrensel mutlak ruh kavramından çıkar. En yüksek aşamasını *Upanişadlar*'da bulan bu türdeki kurgular, en eski çağların mitojen düşüncesini yıkmaya çalışmazlar; tam tersine bu düşünceyi, git gide eşdeğerlik, mikrokozmoz ile makrokozmozu ayırt etme çerçevesinde yoğunlaştırırlar. Eşdeğerliklerin araştırılması, daha önceden de *Rig-Veda*'nın temel düşüncesi olmuştur. Ancak, bu dönemin ne sistemi vardır ne sonucu. Yine de varış noktası bellidir: bireysel ruhun, yani insan ruhunun (*atman*), gerçek özünde evrensel ruh (*brahman*) ile özdeş olduğunu kabul etmek. Bu, ünlü *tat tvam asi* "sen bu'sun", yani "sen, birey, buna, evrensel ilkeye benziyorsun" denkleminin dile getirilmesidir. İşte, Esenlik ile so-

1 Hint-Avrupa ailesinden dillerin ortak özelliği olarak, dilbilgisinde ad kapsamına giren sözcükler eril, dişi ve cinssiz diye sınıflandırılır. (ç.n.)

nuçlanan "gerçeklerin gerçeği". Ancak İlahiler'de "esenlik" kavramı yoktur. *Brahmanalar* "yeniden ölme"yi (bu dünyadaki varoluştan sonra) istemekle yetinirler ve bu düşünceyi öğütlerler. *Upanişadlar* ise bilgiyi canlandırırlar; din burada bilinire yönelir. Ama mitlerle ritüelin çok sonra ortaya çıktığı açıktır ve sonuç olarak, *Upanişadlar* tarafından başlatılan az çok içrek, atılımcı düşünce hareketi sınırlı alanlara özgü kalmıştır.

6. *Ritler* - Mitolojiyi *Rig-Veda*, kuramı da özellikle *Upanişadlar* aracılığıyla tanımaktayız. Ama bu metinler kült hakkında yeterli bilgi vermezler. Bu aşamada *Brahmanalar*'a, daha sonra da, kültü örnek bir titizlikle anlatan *Sutralar*'a başvurmak gerekir. Ama bundan, dinsel uygulamalara ilişkin, bazı oldukça yetkin biçimlerin, Veda'nın başlarından beri bulunmadığı sonucu çıkartılmamalıdır. Üstelik, anılan kaynaklarla genel çizgileri yeniden kurmanın olanağı da yoktur.

Veda kültü kurbana dayanır. Tanrıya saygı ayininde kurban işlemi, en üst aşaması Ateş'e sungular olmak üzere uzunca bir törenle gerçekleştirilir. Amacı, kutsal dünya ile bağlantıya geçme ve bazı genel ya da özel yararlar sağlama ortamına girmektir. Belirli tarihlerde verilen ve genellikle belirli bir dilekle ilişkisi olmayan "sabit" kurbanlar da vardır. Ama bu kurbanlar (ya da bunların herhangi bir kısmı) adağa ilişkin bir işlevi kolayca üstlenebilirler. Dua kurbanın içinde yer alır; bu bağlamda eylemlere ve isteklere uygun "formüller" ile dile getirilir; kurbandan bağımsız olarak dua edilmez.

Kurban bazen (büyük çoğunlukla) tarım ya da hayvancılık ürünlerinden -pirinç ya da öteki tahıllar, *sütghrita* "eritilmiş tereyağı"- oluşur. Bazen de parçalara ayrılmış bir kurban hayvanıdır (genellikle teke). Parçaların bir kısmı ateşe atılır; bir kısmı da, kurban için elverişli ortamları sağlayan ve kendi yararına eylemde bulunma olanağını yaratan yönetici rahiplerle kurbanı sunan tarafından tüketilir. Bir başka kurban, en önemli törenlerde yapılan *soma* kurbanıdır. *Soma*, ol-

dukça gizemli, coşturucu özelliklere sahip bitkisel bir içkidir; karmaşık ezme işlemleri ile hazırlanır. Kurban başına bağımsız bir törenle sunulur; iletme aracı ateştir. Kurbanlar genellikle "sunak" işlevi gören ve sığ bir çukurun çevresinde yakılmış üç ateşin yardımıyla verilir.

Kurbanı veren kişi, karısıyla birlikte törende hazır bulunur; hatta o da birkaç formül söyler. Ama başlıca rolü, tören sırasında çeşitli işler yapan rahipleri etkilemek üzere para dağıtmaktır (bu, bazen inanılmaz boyutlara ulaşır). Sonuncu rahipler, işlemleri sessizce denetleyen ve bir hata ya da kaza oluşunca haber veren *brahman* tarafından yönetilirler. *Hotar* kurbanları ateşe atar ve *Rig-Veda*'dan alınma ezber parçaları okur; udgatar *Sama-Veda*'dan kıtalar seslendirir; *adhwaryu* ise *Yajur-Veda*'ya uygun şekilde birçok el kol hareketi yapar ve ezberler okur. Bunların tümü aynı kurban töreninin dokusu içinde yer alır. Ayine katılan rahiplerin sayısı yardımcılarla birlikte on altı, on yedi kişiye çıkar.

Kurban yeri, her yeni ayin için kutsallaştırılan açık bir alandır; her yer tapınak olabilir. Kültün araçları arasında kaşıklarla vazoların bulunduğu kesin olarak saptanmıştır. Ayrıca, üstüne hamur serilerek ateşe konan tuğladan yapılmış çömlekleri de belirtelim.

En kısa tören riti, *Agnihotra* ya da "Ateş'e Kurban" ritidir. Kılavuz din adamı ile kurbanı veren kişi tarafından, sabah ve akşam Agni için ateşe süt saçılarak gerçekleştirilen basit bir törendir. En karmaşık kurban ise, ötekilere yardımcı nitelikteki bitkisel sungulardan oluşur. Dolunay ve yeniay dönemlerinde verilir; dilekler iki rahip tarafından iletilir. Dört ayda bir yapılan ritler mevsim değişimlerinde gerçekleştirilir ve halkın yaşama şekline göre üç diziye (bir dördüncünün eklenmesiyle) ayrılır. İlk ürün riti ve sayısız adak ya da kefaret riti ise, kurban verme şemasına göre Ay takviminin onbeşinci günü düzenlenir.

Bir tekeyi boğma yoluyla kurban etme, uygulamasını geçmişten getiren bir işlemdir. Bazen tek başına bazen de *soma* kurbanlarının tamamlayıcısı olarak yapılır. Bunlar,

tümünün arasında en törensel olanıdır. Başlıca örneği, *Agniştoma*, sabah, öğle ve akşam olmak üzere, üç kez *Soma* bitkilerinin ezilmesinden sonra başlar. Uzun bir hazırlık gerektirir (kurban sahibi ile karısının kutsanması, ocakların ve çukurların hazırlanması). Ayin boyunca, kurban işlemlerinin arasında tüm rahiplerin katıldığı ezberler okunur ve tanrılar övülür. *Agniştoma*'nın başka bir bölümü, kutsal bir vazoya konmuş sıcak sütün Açvinler'e sunulduğu *Pravargya*'dır. İki-on iki gün süren çok uzun litürjiler vardır. Hatta "oturumlar" bütün bir yıla (kuramsal olarak on iki) yayılır. "Büyük Saygı", "İneklerin Ayak İzi" denilen yıllık toplantı sırasında kutlanan bir kış gündönümü bayramıdır.

Son olarak dinsel tatil günleri gelir. Temelde öncekilerden çok farklı olmaksızın -bunlar aynı zamanda *soma* kurbanlarıdır- kralın yaşamındaki belirli olaylara karşılık gelen günlerdir. *Rajasuya*, "Kralın Kutsanması" gününde yeni seçilen kral için rahip ve halk temsilcileri tarafından saçılar yapılır. *Vajapeya* ya da "İçkinin Gücü", on yedi tane atlı arabanın yarışması sonucunda üstün gelen prens onuruna yapılan dinsel bayramdır. *Açvamedha* ya da "At Kurbanı" tüm bayramların en görkemlisidir. Hazırlıkları bir, hatta iki yıl sürer.

Soylu içki *soma* dışında, özel ritlerde düşük alkollü *sura* da kurban olarak verilir. Yukarıda sözedilen ayinlerde, kurbanların gücü ve bu gücün simgesel göstergesi olan tuğladan bir anıt dikilir.

7. Ocak Ritleri ve Büyü - Törensel ritler Veda döneminde ortaya çıkmıştır. Ancak ocak riti başta olmak üzere özel ritlerin tümü, Veda sırasında görülmelerine karşın, döneme özgü Hinduist bir uygulama değildir. Ocak ritine bazı durumlar dışında rahip katılmaz ve rit, ailenin reisi tarafından evdeki ocakta yapılır. Bunlar bazı tanrılara kurban olarak pirinç ve arpa sunulan kısa, günlük ritlerdir. Bazıları (*baliler*) kurbanı ateşe atmak yerine toprağa serperek ya da havaya saçarak yapılır; adak, kefaret gibi nedenlere dayanan aylık ya da mevsimlik ritlerdir. Yılana kurbanlar, konukseverlik

göstergesi, tarım şenlikleri vb. gibi amaçlara bağlı olabilirler. Öte yandan, doğumdan (hatta öncesinden) ölüme ve ahrete kadar Hintlinin yaşamında önem taşıyan çeşitli "kutsamalar" da bu takıma girer. Günahtan arınma uygulamaları, büyük kült ritinden daha önemli bir yer tutmaktadır. İleride sözedeceğimiz Hint geleneğinde bu uygulamalar, yaklaşık baştan sona dek varlığını sürdürür.

Olağan ritüelin yanında büyü de saygınlık kazanmıştır, hatta basit bir değişim sonucunda bu ritüelin içinde yer almıştır. Ama ortada epeyce ilginç bir durum vardır: Büyücü (prensle çalıştığı zaman "hükümdar rahibi" sanını alır) toplumun ve hiçbir kuralın sözkonusu olmadığı bir ortamda, bir birey adına çalışır; amaç bir şey istemek değil, büyü yoluyla bir zorlamada bulunmaktır. Simgesel bir yayılma sözkonusu olmakla birlikte büyüde, tanrılar, kültün olağan işleyişi gibi unsurlar en alt düzeye iner, hatta yürürlükten kalkar. Büyünün dışında, rüya, göksel işaretler, bazı hayvanların davranış şekli vb. gibi unsurlar da yorumlanarak, geniş ölçüde bilicilik yapıldığını gösteren uygulamalar da vardır. Öte yandan, belgelerin yeterince açık olmamasına karşın, klasik Hint Yoga'sında el atılan çileciliğin belirtileri Veda dininde de bulunmaktadır.

8. Sonuç - *Veda* dini, bizim için gölgede kalan bazı görünümleri silerek, yerine bazı dinsel yaşam görünümleri geliştirdi. Tümüyle rite dayanan bu dinde "iman" unsuru yoktu. "İman" (*çraddha*), yalnızca ritüelin doğruluğuna ve başarısına duyulan güvendi; zorlayıcı ahlağın gereklerini, buyurulan eylemleri uygulamaktı; en önemli kusur yanlışlık yapmaktı. Bununla birlikte, *Brahmanalar*'ın yürürlükten kaldırdığı bazı İlahiler'de (özellikle Varuna'ya ait olanlar) bizi eski biçimlere götüren başka inançlar da sezilmektedir. Birkaç nedenle, çok sonra Hindistan'da gelişecek hemen tüm uygulamalarının kaynağının Veda'da olduğu söylenebilir. İlahiler çözülmesi çok güç ve karamsar bölümler içermekle birlikte, coşku dolu, dinamik metinlerdir. Bu özelliğe, daha ölçülü şekilde yazılan en yeni metinlerde de rastlanmakta-

dır.

Özel ritler günümüze dek varlığını korumuştur. Mitoloji yeni bütünlüklere uyarlanmış; Veda dönemini izleyen düşünce hareketlerinin çoğunda kurgu zenginleşmiştir. Törensel ritlerin ve bugün, kısmen sürmekte olan eski okulların ilkçağlardan kaldığını kanıtlayıcı, basit arkeolojik buluntular ve eşyalar vardır.

İKİNCİ BÖLÜM
HİNDUİZM: EDEBİYAT

1. Genel Bakış - Hinduizm'in başlangıcında, önem ve kutsallık bakımından "Söz Biçimindeki Mutlak" diye adlandırılan Veda'ya benzer başka bir metin yoktur elimizde. Veda sonrası Hindistan'ının en eski belgeleri (Hinduizm'in ve dolayısıyla konumuzun dışında kalan Jainizm ile Budizm'in din kitaplarını bir yana bırakırsak) Büyük Destan ve onu izleyen Puranalar'dır. Bunlar, Veda'dan daha yeni belgelerdeki dili bile aşan modern bir dille kaleme alınmış Sanskritçe metinlerdir; ancak, din öğelerinin geniş bir yer tutmasına karşın, dinsel metin sınıflandırmasına girmezler. Bu sırada Veda, en azından ad olarak Hindu inançlarının temeli olmayı sürdürmektedir. Kurgu ise, uzun süre ayrıcalıklı bir durumda Upanişadlar'a dayanacaktır; skolastik öğreti sınırları içinde kalan Brahmanalar ile Sutralar, yöntemler arasına alınmazlar.

Öte yandan, bazen Veda metinlerinin yapısını izleyen bazen az çok Veda'yı dışlayan yeni metinler de ortaya çıkmıştır.

1. Veda Tipi Metinler - a) Veda sonrası Upanişadlar'ı, modern çağın sınırlarına dek kesintisiz olarak üretilmişlerdir. Bazılarının Vişnucu, Şivacı, Tantracı gibi, herhangi bir felsefe sistemiyle özel bağları vardır. Daha o sırada Veda döneminin Upanişad'ına yeni değerler girmektedir: özel bir tanrıya inanç, mistik esrimeler, vb. Bu değerlerden biri olan Çvetaçvatara "Hinduizm'in Giriş Kapısı" diye adlandırılabilir.

b) Yurttaşlık "hukuk"u ve dinle ilgili Veda Sutralar'ı özünü, "sözlü gelenek" smritinin oluşturduğu geniş bir edebiyata

canlılık kazandırmışlardır. En azından başlangıçta dinsel öğelerin yer aldığı ve *Dharma-çastra* "Hukuk Üstüne Bilgi" genel adı altında anılan bu edebiyat, giderek dindışı değerlerle, dinden bağımsız bir hukukun öğeleriyle, hükümet ve yönetim sorunlarıyla dolarak varlığını sürdürmüştür. Manu Yasaları diye bilinen ünlü metin, işte bu evrenin ürünüdür. Tarihi tam olarak belirlenemeyen yapıt (kuşkusuz Hıristiyanlığın ilk yılları), Hint toplumu, sınıflar ve kastlar hakkında oldukça eksiksiz bir tablo çizer; ayrıca eski ocak ritüeli ile ilgili dinsel kuralları da kapsar. Kozmogoniye giriş ile başlar ve edimler, ruhun yazgısı, esenlik üstüne bir öğretiyle sona erer. Öteki benzer kitaplar daha çok dindışı görüşlerle yazılmıştır, ama, içerdikleri sayısız ayrıntıda dinin etkileri görülür.

2. Destan Metinleri - Büyük Destan, İ.Ö. 2. yüzyıldan başlayarak (bazı bölümleri daha geç) Kuzey Hindistan'da çeşitli prensliklere bağlı ozanların ve soykütüğü bilginlerinin çevresinde yavaş yavaş gelişmiştir. Süreç içinde çoğalan ve değişen bu uzun koşuklar, *Maha-Bharata* "Bharatalar'ın Büyük Savaşı" ve *Ramayana* "Rama'nın Destanı" gibi iki büyük destanın yazılmasına yol açmışlardır. Büyük Destan'ın tamamlanması dört ya da beş yüz yılda gerçekleşmiştir. Yapıtlar, tanrı düzeyinde ayrıcalıklı kral ailelerinin bireylerinden sözeder. Birincisi, Pandava ailesinin serüvenlerini anlatır. Pandavalar, amcalarının oğullarına karşı tahtta hak iddia eden beş kardeştir. Aralarındaki gizli savaşım korkunç bir çarpışmayla sonuçlanır ve bu sırada önderlerin çoğu ölür. Beş erkek kardeş ile ortak karıları olan Draupadi sağ kalmışlardır, ama, kısa bir süre sonra onlar da doğaüstü bir ölümün pençesine düşeceklerdir. Ötekine göre daha kısa ve daha derli toplu görünen ikinci destan, kahraman Rama'nın yaşamını konu alır. Karısı prenses Sita bir şeytan tarafından kaçırılmıştır. Rama kaybolan karısını aramaya başlar ve uzun bir savaşımın sonunda Sita'ya kavuşur. Ancak Sita, destanların mutsuz yapısına uygun düşen bir şekilde ormana çekilmek zorunda kalacak ve o da doğaüstü bir ölümle dün-

yadan ayrılacaktır. Anılan yapıtlar, çeşitli bakımlardan dinsel metinlerdir. Yalnızca bol miktarda olağandışı sahneler içermeleri ile değil, mitlere yer vermekle; bir yanda Krişna öte yanda Rama gibi kahramanları tanrılaştırmakla (bu, belki daha geç bir yazıında ortaya çıkmıştır); özellikle, neredeyse sürekli vaaz vermekle de dikkat çekerler. Hindu ahlağını ve idealini, kastların görevlerini, brahmanın ayrıcalıklarını vb. dile getirirler. Bu durum, zaman zaman, en azından Maha-Bharata'da öyle bir boyuta ulaşır ki, anlatı, Hindu *dharma*sının basit bir açıklaması izlenimini verir. Bu nedenle Hinduizm'in Maha-Bharata ile doruk noktasına ulaştığı düşünülür. Ramayana ise, ötekine oranla dinden biraz daha bağımsız bir yapıttır. Maha-Bharata İncil türünde öneme sahip bir bölüm içerir: Bhagavad-Gita "Ermişlerin Şarkısı". Konusu, kahraman Krişna'nın büyük savaştan önce Arjuna'ya verdiği söylevdir. Arjuna'nın (beş kardeşten biri) araba sürücüsü kimliğinde bedenlenen ve arkadaşını çok seven Krişna, onu düşünmeye yöneltir; ardından, ona yalnızca çıkarsız davranışın değer taşıdığını gösterir. Sonunda, onun düşüncelerini yavaş yavaş, edimlerin koruyucusu ve güvencesi olan Tanrı ile O'na ulaşmak için önerilen yöntemlere çeker. Bu, Arjuna'nın "sürücüsü" olmakla birlikte yüce Varlığın tecelli yoluyla gerçek doğasını ortaya koymasıdır. Arjuna, henüz belirsiz olsa da, işte bu Tanrı'yı aramaktadır. Bhagavad-Gita çok büyük bir saygınlık kazanmış, pek çok mezhep tarafından kutsal sayılmış, sayısız insan tarafından ezberlenmiş, yorumlanmış, taklitleri yazılmış ve dilden dile çevrilmiştir.

3. Puranalar ve Tantralar - Puranalar "Efsaneler" yöntem ve ritüel üstüne geniş bilgilerle bayramlar, hac, mitoloji öğeleri üstüne verileriçermeleri bakımından, dinsel kitaplar diye adlandırdığımız yapıtlara çok benzerler. Bunlarda da büyük Tanrıça'nın şeytanlara karşı verdiği savaşımlar, Şiva'nın savaşçıları, dostları ya da çilecilerinin serüvenleri; Krişna'nın yaşam öyküsü yer alır. Ancak gerçek amaçları ötekilerden oldukça farklıdır. Yapıtlar, hanedanların tarihini

ya da en azından kralların soykütüğünü anlatmak ve bu tarihin temellerini mit çağlarının derinliklerine dalarak, bir kozmogoniye ya da bir teogoniye dayandırmak isteyen tarihsel savlar ortaya atarlar. Asıl metinler, süreç içinde değişikliklere ve her kaynaktan akan öğelerin istilasına uğramışlardır. Bazıları, farklı bir mezhebin gereksinimlerine uyarlanmışa benzerler. En önemli on sekiz Purana, Vişnu, Şiva ve Brahman geleneğine göre düzenlenmiştir. Metinlerin en eskisi olmamakla birlikte en ünlüsü, tapınmada egemen olan motifler üstünde durarak kahraman-tanrı Krişna'nın yaşamını anlatan Bhagavata-Purana'dır. Krişna mezhepleri bu yapıt çevresinde bir araya toplanacaklardır.

Purana edebiyatı, yaklaşık İ.S. 1. yüzyıldan 12. yüzyıla, belki de daha sonrasına dek uzanmış olabilir. İkinci derecede önemli Puranalar çevresinde ise ilahiler, dualar, kutsal yerlere "övgüler" vb. gelişmiştir. Sözkonusu edebiyata, efsane ve felsefe kökenli şiiri sokan Yoga-vasiştha (10. yüzyıl ?) ile Hemadri'nin (12. yüzyıl) Purana ve Smriti türünden yaptığı karışık bir derleme olan Caturvargacintamani de eklenebilir.

Daha çok mezheplere ve mezhep gruplarına maledilen Puranalar'a benzer yapıtlar, kimi kez Tantralar "Kitaplar" adı altında anılırlar. Bunlar arasında, Vişnucu olanlara genellikle Samhitalar "Derlemeler", Şivacılara Agamalar "Gelenekler" denir. Dine farklı yorumlar getiren özel Tantralar ise, bu farklı tantrizm anlayışına göre adlandırılırlar; tantrizmin *çakta* mezhepleriyle ilişkisi yoktur. Tantralar, hemen hemen günümüze dek üretilmişlerdir. Bunlar (genel anlamda) Hinduizm'in gerçek yazınsal temellerini oluştururlar. Yapıtlarda, ritüellerin titiz betimlemeleri (simgesel ritüeller ve tapınma), öğretinin ve ahlağın öğeleri, ruhsal kişiliği yeniden biçimlendirmeye özgü yöntemler (yoga) anlatılmıştır.

4. Öteki Sanskritçe Metinler - Sayılanların dışında kalanlar, yani VI. bölümde değindiğimiz özel mezheplerin metinlerini ve gerçek edebiyat ya da bilgelik yapıtlarını bu çerçevede incelemek gerekir:

a) Başta öyküler ve romanlar, lirik ve didaktik şiirler ile tiyatro gibi türleri temsil eden ve edebiyat olarak tanınlanabilen Sanskritçe metinler gelir. Öyküler, dinsel öğeler bakımından oldukça zayıf yapıtlardır (Buda ve Jaina geleneklerinin dışındakiler). Buna karşılık, dinden esin bulan birçok oyun, ardından da sayısız şiir yazılmıştır. Pek çoğu, dinle ilişkisi olduğu bilinen felsefe öğretilerini yaygınlaştırmakta önemli bir rol oynamıştır.

Diğerleri ise, doğrudan herhangi bir tanrının onuruna kaleme alınmış ilahilerdir.

Bugün elimizde Vişnu'ya, Şiva'ya, Tanrıça'ya yazılmış lirik kıtalar, Güneş'e şarkılar, "Şükür Dalgası" ya da "Sonsuz Mutluluk", "Huzurun Çekiciliği" başlıklı birçok şiir bulunmaktadır. "Bilgi Ay'ının Doğuşu" (11. yüzyıl) adlı tiyatro yapıtı, alegorik bir şekilde öteki mezheplere ve sapkınlara karşı Vişnucu Vedanta'nın zaferini dile getirir. Yapıt, dinsel edebiyatın bir örneğini oluşturur. "Uzun şiirler" ya da lirik destanlar denilen önemli lirik yapıtların çoğunda da yarı dinsel bir öğüt payı bulunur. Konularını Destan'dan ve Puranalar'dan aldıkları ve Hindu dharmasını canlandırdıkları için, kült işlerine ya da tapınmaya, mitolojik anılara ve dinsel söylencelere ilişkin güçlü izler taşırlar. Toplumsal düzenin, ahlağın ve kralın görevinin aslında aynı gerçeğin görünümleri olduğu ya da aynı ilkenin dini de kapsadığını kabul eden bakış açısına göre, 5. yüzyılın (tarih tartışmalıdır) lirik ozanı ve oyun yazarı büyük Kalidasa, din edebiyatçısı olarak düşünülebilir.

b) Yaygın lirik anlayışa uygun başka yapıtlar da vardır. Ama bunlar, içerik bakımından mecazlı şiirlerdir: hem erotik eğlenceler hem de en ateşli sofuluğun anlatımı olarak yorumlanırlar.

Bu yapıtlar belirli bir dönemden başlayarak önem kazanan bazı çileci eğilimlerin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. En ünlüleri Gitagovinda "Çobanın Şarkısı" (12. yüzyıl), zarif bir pastoral türünde, genç bir kız olan Radha ile tanrı Krişna'nın aşklarını çok gerçekçi sözcüklerle anlatan *Cantique*

des Cantiques[2] gibi bir yapıttır.

c) Sıralamada son olarak felsefe edebiyatı gelir. Ancak Hindu edebiyatında, felsefe ile din arasında, bizim yapmaya alışık olduğumuz türden bir ayrım kesinlikle sözkonusu değildir. Felsefe sistemleri diye adlandırılan (yanlış olarak) "görüşler" (darçana), yani aynı duyumlarüstü gerçeğe farklı yaklaşımların tümü, çeşitli düzeylerde Esenliğe ulaşmayı amaç edinmişlerdir. Serbest kuramlar ise, soteriolojiye dönüşmüşler ve Tanrıcılık yoluna yönelmişlerdir. Anılan darçanaların ilki olan Mimamsa, Veda ritüeli hakkında bir "düşünce" idi. Daha sonra, başlangıçtan itibaren Upanişadlar üstünde bir ontoloji ve bir mistisizm hazırlayışı içindeki ikinci darçana, Vedanta "Veda'nın Sonu" kadar Tanrıbilim sorunlarına eğilen bir yapıt durumuna gelmiştir. Ayrıca Vedanta, yaklaşık 12. yüzyıldan itibaren bazı mezhepleri büyük ölçüde kendi bünyesinde toplamış ve bunların iman aşkı, Tanrı'ya teslimiyet konusundaki değerlerini göstermeye başlamıştır. Vedanta'nın karşı kutbunda yer alan Sankhya sistemi de darçananın ortaya çıkışından beri Yoga olarak, madde ve ruhu temel alan bir ikicilik oluşturduğundan Tanrıcıdır. Yoga, Sankhya'dan alınan kurguya bambaşka yapıda bir arayış uygulaması eklemiştir: insanüstü durumlara ve güçlere ulaşmak için psiko-fizyolojik bir yöntem. Bazı bakımlardan *Yoga*, bir dinden çok büyüdür; ama, az da olsa tantra hareketi ile genel Hinduizm içinde uygulama alanı bulmuştur. Son iki darçana olan Nyaya biçimsel mantığa, Vaiçeşika bilgi kuramına yönelmiş bilimsel açıklama denemeleridir. İlki "kategoriler" üstünde durur, öteki atom kuramını irdeler. Her ikisi de dinsel biçimlerin çekimiyle karşı karşıya kalmıştır. Sözgelimi Nyaya okulları tarafından kurulan mantık, Tanrı'nın varlığını kanıtlama girişimlerine yardımcı olmuştur.

Son olarak kimya, uzun süredir astrolojiyle yan yana giden

2 Eski Ahit'in Neşideler Neşidesi ya da Süleyman'ın Meselleri diye anılan bölümü. Yazarı belli olmayan kitap, bir kadınla erkeğin karşılıklı olarak söyledikleri aşk şiirlerinden oluşur. Yorumları arasında alegorik, edebi ve dinsel olanlar önemli bir yer tutarlar. (ç.n.)

astronomi vb. gibi mistik düşüncelerin etkisi altında kalan yarı bilimsel dalları da kaydetmek gerekir.

5. Sanskritçe Dışındaki Kaynaklar - Sanskritçe'den türeyen dillerle (Modern Hint-Ari dilleri de denilen Yeni-Hint dilleri; özellikle Bengali, Marathi, Hindi) Dravid dillerinde de (tümü, çeşitli derecelerde Sanskritçe'nin etkisinde kalmış, ama kökende Sanskritçe ile ilgisi olmayan ve Güney Hindistan'da konuşulan diller) benzer şekilde zengin dinsel edebiyatlar gelişmiştir. Bu edebiyatlar, Sanskrit edebiyatında az çok yetersiz şekilde ortaya konan inanç konusuna, sık sık yeni görünümler kazandırmışlardır. Güney Hindistan'da, kuzeyin mitolojisine ve bazı uygulamalarına, en azından adlar ve terimler yoluyla yenilikler getirmişlerdir. Kuzeyde ise, her zaman bir hayli katı kurallara dayanan din, yerli öğelerin kullanımıyla, eski edebiyatta ilgi görmeyen halk kavramlarının istilasına uğramış, yapmacıksız tapınma olayları ve mezhepler ortaya çıkmıştır.

6. Dravid Edebiyatları - Tamilce (Madras'ın kuzeyinden Hindistan Yarımadası'nın en güney ucuna dek konuşulur) başlarda (7. yüzyıldan önce), öteki edebiyatların çoğunun tersine yalnızca dindışı bir edebiyata sahiptir. Brahman görevlerine ve yerel kültlere dağınık yerlerde rastlanır. *Sangam* dönemi -en eski Tamil metinlerini toplayan "akademi"- boyunca dinden esinlenen bir tek şiir yazılmıştır: "Muruga'nın Kılavuzu". Bu, güney ülkelerinde korkunç Tanrıça'nın oğlu Muruga ya da diğer adıyla Skanda için yazılmış bir övgü şiiridir. *Sangam*'ı izleyen metinlerde, Hindulara özgü olaylarla Jainist ve Budist verilerin iç içe girmesi yüzünden bir karışıklık gözlemlenir. "Şivacı Uyanış" dönemi, 7. yüzyılda, pek çoğu şiirde adını duyuran altmış üç ermişle başlamıştır. En ünlüleri olan Manikka Vaçagar'ın odları, olağanüstü güzellikteki lirik gücüyle tanınır. Şivacı *Puranalar*, 11. yüzyıldan itibaren oluşturulmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Vişnucu hareket de geniş bir ilahi derlemesinin atfedildiği dokuz bilge, Alvarlar ile yeni bir soluk kazanmıştır. "Tamil Vedantası" ise 9. yüzyılda Nammalvar ile ortaya çıkmıştır. Çok sa-

yıda yapıt, günümüze dek birbirini izlemiştir. Bunlar arasında Sanskritçe yapıtların uyarlamaları, özellikle Destan geniş bir yer tutmaktadır.

Kannara dilinin (Mysore bölgesi ve kuzeybatısı) edebiyatı daha yakın dönemlerde, 12. yüzyıldan itibaren gelişmiştir. Metinlerin büyük bir kısmı Lingayat mezhebini destekleyen lirik, söylencesel dinsel tartışma yapıtlarıdır. 14. yüzyıldan başlayarak 17. yüzyılda doruk noktasına ulaşan Vişnucu metinler de vardır.

Telugu dilindeki (Madras'ın kuzeyi ile kuzeydoğusundan Orissa'ya dek) dinsel yapıtlar 11. yüzyıldan itibaren çoğalmaya başlamıştır. Ancak bunlar, özellikle Destan'dan ve *Puranalar*'dan yapılan uyarlamalardır. Bağımsız düşüncenin temsilcisi ise, dışta uygulaması olmayan, yalnızca içe yönelik bir din anlayışını başlatan Vemana'dır (15. yüzyıl ?).

7. Hint-Ari Edebiyatları - Kuzeyde en eski dinsel metinlerin, 13. yüzyılın sonunda Marathi dilinde yazıldığı sanılmaktadır. Başlıca temsilcisi, *Bhagavad-Gita*'dan yaptığı şiir türündeki yorumu ile ün kazanmış Jnaneçvar'dır (Jnanoba). Daha sonra, 15. yüzyılda (?) Namdev, 17. yüzyılda da özellikle Tukaram, tanrısal aşkın gerçek ruhunu yansıtan şiirleriyle tanınmışlardır. Çağdaş dönemde ise Tilak'ın *Bhagavad-Gita* hakkında yazdığı yapıtı da hatırlatmak gerekir.

Bengali edebiyatının ilk dönemleri az farkla aynı yönü izlemiş; önce bilimsel ya da yarı bilimsel yapıda Krişnacı metinler ortaya çıkmıştır. Ünlü temsilcileri, 14. yüzyılda yetişmiş, tanrı Krişna için duygulu lirik şarkılar, "kıtalar" yazan Candidas ve yine aynı dönemde, benzer düşünceyle süslü baladlar kaleme alan Vidyapati'dir. Buna ek olarak, özellikle Şivacı bir halk edebiyatı gelişmiştir. Yakın dönemlerde (17. yüzyıl) ise Bharatacandra'nın ve Ramprasad Sen'in şiirleri gibi *çakta* yapıtları ortaya çıkar. Günümüzde, Hintli ruhunu yansıtan Tagore, insandan istenen edimin arkasında dinsel yorumun ne ölçüde varlığını koruduğunu gösterir.

Hindu dilinde kutsal şiir, ancak 15. yüzyıl öncesinde başlamış ve Kabîr (1440-1518) ile yaygınlık kazanmıştır. Bena-

resli bir dokumacı olan Kabîr, biraz kısa sürmekle birlikte, çarpıcı lirizmine bir yandan toplumsal etkileri öte yandan da mistik düşünceleri (kuşkusuz İslâm mistisizmi) katmıştır. 16. yüzyılın en ünlü yazarı, başlıca yapıtı *Ramayana*'nın serbest bir uyarlaması olan Tulsidas'tır. Şiir biçiminde, Rama'nın yüce Tanrı olduğu ve en coşkulu tapınmanın ona yapılması gerektiği savını işlemiştir. Yapıt olağanüstü bir başarı sağlamıştır. Milyonlarca Hindu için, hem sıradan insanın inancını besleyen hem seçkin kesimin ruhsal gereksinimini karşılayan bir yapıt olarak, İncil ölçüsünde değer kazanmıştır.

8. Öteki Kaynaklar - Eski çağlardaki Hinduizm'i tanımamızda Yunan kaynaklarının (özellikle İ.Ö. 3. yüzyılda Megasthenes) çok önemli katkıları vardır. Çin kaynaklarının, sözgelimi 7. yüzyılda Hiuan-zang'ın; Arap kaynaklarının, özellikle 10. yüzyılda gezgin el-Bîrûnî'nin katkıları da son derece önemlidir.

Modern belgeler arasında, 17. ve 18. yüzyıllar için, özellikle Fransız ve Portekizli gezginlerin tanıtma yazılarını; 18. yüzyıldaki *Lettres édifiantes*[3] ile başrahip J.-A. Dubois'nın *Moeurs, institutions et cérémonies des peuples de l'Inde* (önce İngilizce basıldı, 1817)[4] adlı yapıtını belirtmek gerekir.

9. Arkeolojik Kaynaklar - Hint epigrafisi, dinsel olaylar hakkında kesintili biçimde ve ancak 4. yüzyıl öncesine ilişkin bilgi vermektedir. Bunlar kuzeyde, 6. yüzyıla tarihlenen eğitici nitelikteki Valabhi yazıtları ile 9. yüzyıldan itibaren güneyde ortaya çıkan, büyük tapınakların yönetimlerine ilişkin uzun epigraflardır. Nümizmatik kanıtlar da, özellikle Gupta hanedanından (4.-6. yüzyıllar) günümüze ulaşanlar, büyük önem taşırlar.

Ama burada ilgi noktası, özellikle arkeolojidir. Mohenjo-Daro adı verilen tarihöncesi uygarlığı ve Ön-Hinduizm'e ilişkin tartışmalı izlerini bir yana bırakıp, hiçbir sağlam yapı

3 Aydınlatıcı Mektuplar. (ç.n.)
4 Hindistan Halklarının Töreleri, Kurumları ve Törenleri. (ç.n.)

ya da heykel bulamadığımız Veda dönemine geçelim. Önce, Hıristiyanlığın ilk yıllarında, başlık kısmı bazen gök kuşu Garuda'nınki gibi resimlerle süslenmiş sütunlar (genellikle yazılı) karşımıza çıkar. Ancak uzun bir süre için tüm Hindu mekânlarından ve gereçlerinden yararlanabilen ilk anıtlar Budist yapılardır. Bu yapılarda kimi motiflere, sözgelimi Rama söylencesi, Bharhut'taki gibi, ara sıra rastlanmaktadır. Brahman sanatı 4. yüzyıldan önce ilk örneklerini vermeye başlamıştır: kutsal mekânlar olarak düzenlenmiş mağaralar (Udayagiri'deki gibi), birkaç açık hava tapınağı (Aihole). Önemli tapınak gruplarını görmek için 7. yüzyıla çıkmak gerekir: Madras bölgesinde, Ganj'a İniş betimlemesinin bulunduğu tekparça Mavalipuram tapınakları; Bombay bölgesinde Elephanta yeraltı tapınakları; daha güneyde, açık bir taş ocağına oyulmuş Kailasa Tapınağı. Kubbeli salonlar, iç avlular vb. gibi tapınak kalıntılarını içeren kent-tapınaklar, 10. yüzyılın başlarına doğru güneyde Tanjore'da ve yine aynı dönemlerde Orissa'daki Bhuvaneçvara'da ortaya çıkarlar. Güneyde anıtsal sanat, daha sonra Cidambaram, Madura, Çrirangam yapı gruplarıyla gelişme gösterir; burada heykel sanatı en yetkin örneklerini vermiştir. Duvar resmi Ellora'dan beri varlığını sürdürmektedir. İkonografi ise, Vişnucudan çok Şivacıdır; çeşitli biçimlere bürünür. Duruşlarla ve süslerle her tanrıya özgü görünümler, en az edebiyat yapıtlarındaki kadar kesin bir kuraldan esinlenilerek yapılmıştır. Heykelcilik doruk noktasına, 12.-14. yüzyıllar arasında dans eden Şiva heykelleriyle ulaşmıştır.

Ancak sanatın temel verileri, kültle ya da okulların sistemleşmesiyle uyum içinde değildir. Bu yüzden yapı sanatı olarak Buda ve Jaina heykelciliği, gerçek önem hacmi bakımından, sözkonusu hareketlerin sınırlarını aşar. Hinduizm plastik sanatlara geç girdiğinden, edebiyattakinden çok daha kesin ve hızlı bir çöküşe uğramıştır.

Khmer ülkesinde[5] de 10. yüzyıl öncesine tarihlenen Hindu

5 Bugünkü Kampuçya (Kamboçya). (ç.n.)

heykelleri vardır. Bunlar Angkor Vat'taki, destanları konu alan alçak kabartmalardır; başlıcaları Hariharalar'ı betimler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MİTLER VE İNANÇLAR

1. Genel Bakış - Hinduizm, ya bir bütün olarak ya da mezhep denilen parçaların yan yana getirilmesi ile incelenebilir. Her ikisi de akla yatkındır. Ancak, mezheplerin ortak bir temele dayanarak birbirlerini tekrarladıkları ortaya çıkmıştır. Gerçekte, ortaya çıkışları da az çok geç dönemlere tarihlenmektedir. Bu bakımdan Hinduizm'i, önce tek bir bütünden oluştuğu düşüncesiyle incelemekte yarar vardır.

Hinduizm nedir? Olumsuz açıdan, varlığın tüm dindışı biçimlerinden ayrılarak tanımlandığı için, bizimkilere[6] benzeyen bir din değildir. Bazı bakımdan felsefe kurgusundan bazı bakımdan da toplumsal yaşamdan ayrılamaz. Toplumsal yaşam, yaşam biçimleri ya da açramalar olarak sınıflar ve kastlar çevresinde düzenlenir. Bunlar, dinin kaynağı olan görev ve zorlayıcı ahlağa göre yapılmış bölünmelerdir. Önemli bir terim olan dharma canlı ve cansız varlıkların "dayanağı" olarak tanımlanır. Hem kendi geniş kapsamı içinde yer alan yasayı hem de kuralcı yöntemlerdeki olayları yöneten düzeni, özellikle de ahlak yasasını, dinsel değeri gösterir. Dharma, bizim din kavramımıza en uygun düşen terimdir; hatta, bu kavramı hem aşar hem de ötesinde kalır. Hinduizm'de konum, Hindu toplumunun genel çerçevesine bağlı olduğu için, birey daha çok bir "mensup" olarak doğar. Ama yine de, ister fetih yoluyla ister dharmanın kalıtçısı olmayan halklar arasında barışçı özümlenme yoluyla yayılmış

6 Yazar "bizimkiler" sözüyle Hıristiyanlık, İslâmiyet ve Museviliği kastetmektedir. (ç.n.)

olsun, bu kavramın eskiliğine karşı çıkılamaz. Aksi takdirde, Hindistan'ın çok geniş bir bölümünü egemenliği altına alan bu güç nasıl açıklanabilirdi?

Hinduizm'e çeşitli katkılar yapılmıştır. Bunlardan biri Veda inançlarının ve kurgularının doğrudan aktarımı sonucunda ortaya çıkan katkıdır. Ama Veda'da ve klasik dönemde Hindistan'da bulunanların tümü yüzdeyüz kalıt olarak devralınmamıştır. Hinduizm'in, metinlerde daha sonra bir dereceye kadar doğrulanan Veda döneminden, belki daha öncesinden beri birkaç "ilkel" biçim altında var olduğunu kabul etmek gerekir. İndus Havzası'nda İ.Ö. 2500-2000 yıllarına kadar çıkan İndus Uygarlığı'nda (Mohanjo-Daro ve Harappa) bir Hindu kültünün izleri bulunduğu düşünülmüştür: tanrı Şiva'nın ilkörneği; *linga* ya da "erkeklik organı" simgeleri, *Yoga* egzersizlerini üstü kapalı şekilde anlatan betimlemeler. Ancak bu verilerin hiçbiri kesin değildir. Buna karşılık birçok Veda uygulaması, yüksek külte çok büyük ölçüde girmiş gibi görünmektedir. Öte yandan, özel ritüel ve büyü, yalnızca klasik dönem öncesi Hinduizm'e özgüdür.

2. Etkilenmeler - Başlangıçtan itibaren ve kıta Hindistan'ına yayıldığı ölçüde, Veda kültürü ile Ari olmayan halkın, kuşkusuz Dravidler, ilişkisi sonucunda ya da üstünde durulması gereken başka birkaç nokta nedeniyle, Hinduizm'e yerli unsurlar karıştı. Gerçekten, Hindistan dışında da bulunabilen az çok ilkel birçok yalancı-Hindu anlatımları dinsel folklordan kaynaklanmaktadır. Bunlar her yerel kültte gözlemlenebilir: köy tanrıçaları, doğal simgeler, animist kalıntılar vb. Bu özelliklerin birçoğunun normal külte geçişi öyle bir boyut kazanmıştır ki, olup bitenler bir yana itilerek Hinduizm'de, yalnız, Vedizm'e hiçbir katkıda bulunmamış ilksel kültlerin çokluğu görülmek istenmiştir. Ama, çok daha az kanıttan yeni bir sistem biçimlendirerek bir yaratılış anlayışı geliştiren unsurun, bir dinde süregelen olgular olduğunu unutmamak gerekir. İran'da, Önasya'da ya da Güneydoğu Asya'da ortaya konan biçimlere olan benzerliğine, yaygın bir şamanlığın gizli varlığına rağmen, Hinduizm'in

son derece özgün bir yapıya sahip olduğunu da kabul etmek gerekir.

Sözkonusu yerli etkilere, uygarlıkların karşılıklı ilişkisi sonucunda başkaları de eklenmiştir. İlkçağ'da Hindistan'da az da olsa, Yunanlıların inanç alanında varlık göstermeleri olasıdır. Kanıtlanmamış olmakla birlikte, Veda'da bulunmayan dinsel resim kültünün Yunanlılardan örnek alındığı sanılmaktadır. Ayrıca *samsara* kuramı ile Pitagorasçılık arasında yüzeysel de olsa benzerlikler vardır. Ama bu, alıntıdan çok bir dayanak olayıdır. İran, belki Kuzey Hindistan'da birkaç yüzyıl boyunca güneş tapımının yerleşmesine (bunun eğilimleri Veda'da da görülmektedir) ve birkaç Mazdeist etkinin yayılmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca Mitra kültünün (o da tarihöncesi kökenin dışında, Veda'da bulunmasını İran'a borçlu değildir) de ancak Veda sonrası Hindistan'da yoğun bir yaygınlık kazandığını kaydetmek gerekir. İran, belki de Babil inançlarının (kâhinler sınıfı) Hindistan'a yayılmasındaki etkenler, bastıkları paralardan anlaşıldığına göre, Kuşanlar (İ.S. 1.-2. yüzyıllar) gibi yabancı hanedanlar olmuştur.

Daha sora, Hinduizm'in, çok uzun bir süre ilişkide olacağı İslâmiyet'in kalıcı etkisine uğrayıp uğramadığını saptamak için 12. yüzyıla inmek gerekir. Çünkü bu tarihten itibaren, açıkça Hindu kökenli olan mezhep hareketleri İslâmiyet'ten etkilenmişe benzemektedirler: resimlerin kaldırılması, dinin saflaştırılmış görünümler üstlenmesi, bazı mistik uygulamalar. Hinduizm ile İslâmiyet arasındaki benzerlikten sözeden modern yazarlar, Hindu çileciliği ile *sûfî* mistisizmini karşılaştırırlar. Bunda da haklıdırlar. Çünkü Hindu olguları İslâm'a bu derece yakın olmasaydı, İslâm'ın etkisinden sözedilemezdi. Bu kanıtı çürütmek güçtür. Ama yine de, belki Kabîr dışında ya da Kabîr de aralarında olmak üzere, kimisi melez daha modern mezheplerdeki Hinduist gelişmede, her şey, kesinlikle iç mantık ve harekete özgü güçle açıklanmak zorundadır. İslâm'dan alıntıyı açıkça yansıtan, az sayıda ve genellikle önemsiz birkaç Hindu metni vardır. Kısacası,

kastları ve Hindu kurallarını pekiştirme yönünde herhangi bir mezhebin ortaya koyduğu tepki, bu etkiyi daha iyi gösterecektir.

Hıristiyanlığın etkisi ise, tümüyle modern dönemlerde gerçekleşmiş ve son derece sınırlı gruplara ulaşmıştır. Eski dönemlerde, İsa'nın doğuşu ve tanrı Krişna'nın çocukluğu arasında kurulan ilişkiler, yanıltıcı ilişkilerdir. Yanıltıcıdır da. Hıristiyanlığın kökeni, sözde *Çvetadvipa* mitine, uzak bir adada yaşayan ve Narayana'ya tapınan (*Maha-Bharata* dizisi) beyaz insanlara dayanmaktadır. Hıristiyanlık, Hint dünyasına acaba, İskit-Parth kralı Gondophares döneminde (1. yüzyıl) mi ulaştı? Söylenceye göre havari Aziz Thomas Hindistan'ı ziyaret etmiş ve bölgeyi Hıristiyanlaştırmaya girişmişti. Gerçi Malabar'da bir Nasturi cemaati vardır. Ama 4. yüzyıl öncesinde bu cemaate ilişkin hiçbir bilgi yoktur; 1600'de Cizvitlerin gelişiyle de etkinliğini yitirmiştir.

3. Budizm ve Jainizm ile İlişkiler - Budizm ile Jainizm birbirinden ayrı şeyler değildir. Kökende Hindu toplumunun içinden çıkan reformcu mezheplerdir. İ.Ö. 6. yüzyılda doğan bu hareketler, Brahman-karşıtı bir tutum izlemişler; Veda'nın yetkesini reddetmişler ve giderek tümüyle yeni kuramlar oluşturmuşlardır. Bu nedenle Hinduizm açısından "sapkın mezhepler" sayılırlar. Jainizm, kesinlikle geniş bir yayılım gösterememiş, yalnızca güçlü olduğu noktalarda tutunabilmiştir. Sonra büyük kıyımların yaşandığı, özellikle Şivacı ve Vişnucu akımların yeniden canlandığı 12. yüzyıla doğru gerilemiştir. Hinduizm üstündeki etkisi pek önemli değildir. Budizm'e gelince... Bu düşünce biçiminin çöküşü, bazı noktaların dışında (sözgelimi, belki *ahimsa* ya da şiddet karşıtı kuramlardan yararlanarak manastır düzeninin kurulması), kıta Hindistan'ında oldukça yavaş gerçekleşmiştir. Hindu ortamı üstündeki etkisini değerlendirmek pek kolay değildir; büyük olasılıkla felsefe kurgularını etkilemiştir. Yüksek çağda, "orta" dönem *Upanişadlar*'ına (*Maitri-Up* gibi) yeni değerler karışması; daha yakınlarda, 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar, Hinduist ve Budist mantıkçılarla metafi-

zikçiler arasında sürüp giden tartışmalar şu sonucu ortaya koymuştur: Kesin bir etki yoksa da -çünkü her iki yanda da düşünceler kesinlikle değişmemiştir- en azından kanıtlamaya, öğretinin belirlenmesine daha iyi yaklaşan sürekli bir ilişki kurulmuştur. Bazı yazarlar, Çankara'dan Gaudapada'ya (7.-9. yüzyıl) ilk Vedanta ezbercilerinin çabasının Budizm'in özümlenmesini sağladığını; ona, okulun tezlerine uygun bir içerik kazandırdığını kabul ederler.

4. Etkileri - Hinduizm, başlangıçta birkaç etkide bulunup biraz alıntı yaptıysa da, bunun düzeyini çevresel düşünceler üstünde ortaya koymak gerçekten güçtür. Hinduist düşüncelerin sürekli karışımı sözkonusu olmasaydı, ilkel Budizm'in ve Jainizm'in çatısı kurulamazdı. Belki biraz düşüncesizlikle, varlığı soyut bir Yaratıcı'da göstermek için, Hindulaştırma sistemi tarafından çabucak boğulan Budha "Vedantizmi"nden sözedildi: halka özgü din biçimleri, tanrılara, ruhlara inanma. Bu olaylar, gerçekte etkiden çok bir korumanın kanıtlarıdır.

Çok sonra, Hindistan'daki ve özellikle Hindistan ile özgün din kuralları hazırlandıktan sonraki Jainizm, kimi zaman büyük ölçüde, Hinduizm'e borçlu oldukları uygulamaları, imgeyi ve kurguyu açıkça sergilerler. Ancak, Hindu kökenli öğretilerin geniş Asya topraklarında yayılmasına katkıda bulunan Budha tantracılığının Hindu tantracılığı üstüne aşılandığı düşüncesi (Şiva kaynaklı senaryo) düşüncesi haklı bulunamaz. Çünkü, böyle bir durumda alıntının çok önemli sonuçlar doğurması gerekirdi. Yeni-Platonculuk ve özellikle Plotinos üstündeki Hint etkisi -tam olarak *Upanişadlar*'ın- belirsizdir. Taoculuk ve Çin felsefesi üstünde, *Yoga*'nın etkisi büyük olasılıkla, hem temel teknik hem de mistik yönden daha fazladır. Eski dünyanın İskender öncesinden beri Hindistan hakkında oldukça kesin verilere sahip olduğunu belirtmeden geçmeyelim. Megasthene (İ.Ö. 3. yüzyılda) da Aziz Hippolyte, brahmanlar öğretisini kesin bir doğrulukla aktarmıştır. İslâmiyet üstünde ise belirgin bir etki yapmıştır: dogmatik, mistik, hatta anlatmalı edebiyat. Hem Urdu hem

de Fars edebiyatları bunun kanıtlarını ortaya koyar. Çok sayıda Hintçe metin, en azından 14. yüzyıldan başlayarak Urdu ve Fars dillerine çevrilmiştir. Bu yüzyılda kısmen Hindulaşmış birçok İslâm tarikatı vardır.

Son olarak, güncel etkiyi hesaba katmadan, edebiyattaki etkilerinden sözedelim. Romantik Çağ'dan beri bazı Batılı yazarlar ve düşünürler, geniş halk katmanları ve yeni-Hinduizm'in pek çok türü üstünde, dahası yaldızlı Hindu kumaşlarıyla gülünç bir kılığa bürünen Batılı verilerle karışmış durumdaki genel temaların (ruhgöçü, edimlerin ödüllendirilmesi, mitler, ve kozmoloji, kamutanrıcılık, Budist "kötümserlik") üstünde önemli bir etkisi vardır.

5. Güneydoğu Asya'daki Yayılımı - Güneydoğu Asya'nın Hindulaşması, İ.S. 2. yüzyıldan yaklaşık 16. yüzyıla kadar dinden çok siyasal bir hareket olarak önem kazanmıştır. Burada inançtan dönme sözkonusu değildir (Budistlerle Jainistlerde, çok sık gündeme gelmiş olan inançtan dönme, Brahman Hindistan'ının tanımadığı bir olgudur). Sözkonusu olan yayıldığı ülkelerin prensleri ve yönetici-sınıfı için Hint gelenek ve göreneklerini taklit etmek ya da onlardan esinlenmek, ideal Hint krallık biçimini benimsemektir: brahman-*kshatriya* ikilisi, *linga* kültü, egemenlik kavramında Şivalaşma görünümü gibi. Ama bu, bağlı din kavramlarını beraberinde taşımadan gerçekleşemezdi. Böylece Kamboçya'da Khmer öncesi Fou-nan İmparatorluğu'nun (2. yüzyıl) Budizm'i benimsemesine karşın, Khmer kralları Hinduizm'i resmi devlet dini yaptılar. 5. yüzyılda ortaya çıkan Vişnuculuk, Şivacılık tarafından engellenmekle birlikte, Hindistan'dakine benzer bir eğri izleyerek 12. yüzyılda yeniden toprak kazandı. Hindu kalıntıları günümüze dek ulaşmıştır. Ancak Theravada Budizm'i hem Hinduizm'in hem de "Büyük Araba"nın[7] yerini almıştır; geçmişteki yoğun Hint kültürü kalıtının tek tanığı Sanskritçe yazılardır. Çampa'da (Annam) yerel kültlerle beslenmiş Şivacılık egemen olmuştur. Bir-

7 Mahayana Budizmi'ni belirten bir terim. (ç.n.)

manya'da, Siyam'da ise, Hinduizm'in katkısı pek önemli boyutlara varmamıştır. İndonezya'da 2. yüzyıla kadar çıkan Hinduizm'in nüfuzu, Hinduizm ile Budizm'i bastıran İslâmiyet dalgasına rağmen, tüm gücünü 11. yüzyıldan itibaren Doğu Cava'da kazanmıştır. 16. yüzyıldan başlayan yeniden canlanma hareketi, günümüzde bile etkisini sürdürmektedir. Burada Şiva-Budha'dan kaynak bulan melez bir kült ile İndonezya'ya özgü betimlemeler kaynaşmıştır. Cava ve çevresinde *Puranalar*, Bali'de brahman metinleri, *Upanişadlar* ve diğerleri, Şivacı, tantracı gelenek ve görenekler, hatta Veda inançları ortaya çıkmıştır.

6. *Tanrılar* - Veda döneminde olduğu gibi, panteon geniş ve oldukça eşitsiz şekilde düzenlenmiştir. İkisi ya da daha fazlası arasında yapay yakınlıklar kurulduğunda bile, her kutsal biçim hemen hemen bağımsızdır. Büyük Destan mitolojisi incelenirse, *Manu Yasaları*'nda, *Puranalar*'da ve başka yerlerde "dünyanın koruyucusu" olarak aşağı yukarı birbirine yakın sekiz büyük tanrı ayırt edilir. Bu sayıya, doğunun koruyucusu dört tanrıyı iki yönden ele alarak ulaşılmaktadır: Surya, Güneş; Çandra, Ay (erkek tanrı); Vaju, Rüzgâr; Agni, Ateş tanrılarıdır. Yama, ölüm tanrısı ve cehennemlerin efendisidir (Kala ya da Zaman, Dharma ya da Yasa adlarıyla da bilinir). Yıldırım taşıyıcı (*vajra*), büyücü İndra yağmur; Kubera ise zenginlik tanrısıdır. Tümü, azalmış ya da güçlenmiş rolleriyle az çok Veda kökenlidir. Doğalcı görünüm Surya ve Candra'nın durumunda, beklendiği gibi, açıkça gerilemiştir. Bununla birlikte, bazen Gök ile Toprak, beş gezegen ve yıldızlara tapınıldığı; Ay'ı yutan gündönümü-şeytan Rahu'ya gönderilen büyülerde doğalcı görünüm farkedilmektedir.

Öteki Veda dönemi tanrıları Mitra, Açvinler, Marutlar ile ileride göreceğimiz için burada sayılmayan öteki gruplardan oluşur. Gerçekten de yeni mitoloji dine durmadan biçimler ve ezber parçaları eklemiş; yenilemelere girişmiş; ama, bir şeyleri çok ender olarak yürürlükten kaldırmıştır. Eskinin yaklaşık tüm öğeleri yeni mitolojide de vardır. Sözgelimi

İndra ve şeytan Vritra arasındaki eski kavga sürmektedir, ancak Vritra dindar bir brahmana dönüştürülmüştür. Doğal olarak Aşk tanrısı Kama gibi yenilikler de vardır. İndra tarafından kışkırtılan Kama, Şiva'da aşk tutkusu uyandırmaya çalışır. Çileye çekilmiş olan Şiva, rahatsız edildiği için öfkeye kapılıp onun "üçüncü göz"ünü[8] yok eder. Aşk tanrısının başka bir biçimi, Krişna'nın oğlu ve kısmen Kama ile karışmış Pradyumna'dır. Şiva ile korkunç Anatanrıça'nın oğlu olan Skanda, Oğul, Kumara, Karttikeya gibi adlarla da anılır. Altı Ülker yıldızı ya da Krittakalar onun dadılarıdır. Savaş tanrısı olduğundan öyküsü tehlikeli serüvenlerle doludur. Güneyde Hint-Ari toplumunda Subrahmanya; Dravidler arasında Muruga ya da Kırmızı Çeyyava adlarıyla brahmanların koruyucusu olarak önemli bir rol üstlenir. Daha da zengin bir tapınma, Şiva'nın hizmetindeki Ganaların önderi Ganeça'ya yapılır; Dravidlerdeki adı Pillaiyar'dır. Engeller yaratır, engelleri yokeder; dinsel, edebi, ekonomik girişimlerde bulunmadan önce ona dua edilir. Çok sayıda tapınağı vardır; kuzey bölgelerde olduğu gibi güneyde de özel görevi, kent kapılarını korumaktır. Fil başlı ve şişkin karınlı olmak üzere, çok tipik bir betimlemesi vardır. Pek çok özellik içermekle birlikte, tek bir simgeyle gösterilmiştir. Öteki tanrılar ve kutsal gruplardaki gibi Ganeça'da da erotik unsur ön plandadır.

7. Büyük Tanrılar - Klasik Hint mitolojisinin en dikkat çekici yönü, aynı kuramsal düzlemde üç büyük tanrının, Brahman, Vişnu ve Şiva'nın birlikte varolmalarıdır. Bu üçlü birlik (Sanskritçe'de "üç biçim" anlamında *trimurti*), oldukça geç dönemde ve ayırt edici bir külte yol açmadan ortaya çıkmıştır: Bu, üç *gunalar* kuramının mitolojik bir yansıması olarak, ikincil bir şey gibi görünür. Ayrıca, grubun ilk kişisi Brahman -yani Veda dönemindeki eski cinssiz cisimleştirme

8 Hindu anlayışında, seçilmiş kişilerde alnın ortasında bulunduğu varsayılan bir başka göz. Akıl gözü, can gözü, gönül gözü olarak nitelendirilebilir. (ç.n.)

adı- Trimurti'de "yaratıcı" öğeyi temsil eder. Yalnızca edebiyatta tumturaklı sıfatlarla ve en çok da geç dönemlerde tamamlanmış anlatımlarda tapınmaya konu olmuştur. Bağımsız bir tapınağı ve özel bir kültü yoktur (Acmir'dekinin dışında). Sonuçta köken bildiren soyut kavrama benzer bir simge olarak kalmıştır.

Brahman'ın tam tersine, dünyanın "koruyucusu" Vişnu ile "yıkıcısı" Şiva ön plandaki biçimlerdir. Büyük bir inançlı kitlesini paylaşırlar, birçok küçük kişiliği özümlemişlerdir ve görevleri her yöne yayılmıştır. Pek çok tarikatta, biri ya da diğeri Yüce Varlık olarak önem kazanmıştır. Karşıtlık, edebiyatta iyice belirtilmiştir, ancak gerçek uygulamada oldukça zayıftır. Harihara gibi, aynı biçimlerin karışımına da rastlanır; Vişnu ve Şiva ikilisinin aynı simgede toplanması, geç dönemde bir kült taslağının doğuşuna yol açmıştır.

8. Vişnu - Daha önce görüldüğü gibi oldukça önemsiz bir Veda tanrısı olan Vişnu, Büyük Destan'dan itibaren önemli bir kişiliğe dönüşmüş; korkunç görünümlerinin tümüyle kusur oluşturmasına karşın, özellikle yardımsever olarak değer kazanmıştır. Açık bir biçimde dört özelliği (büyük bir deniz kabuğu, kurs, topuz, lotüs) ve on iki ya da yirmi dört duruşu ile tanımlanır. Özellikle, kaos durumundaki okyanusun üstüne yatmış uyuyan bir tanrı olarak gösterilir. Bin başlı "sonsuz" yılan Çeşa, ona yatak olmakta ve onu başlıklarıyla korumaktadır. Vişnu dünya üstüne meditasyon yapar ve dönemsel uyanışlarında, karnından Brahman'ın yeni bir dünya yaratacağı bir lotüs çıkartır. Ayrıca, başka bir kültün konusu olarak gök kartalı Garuda'nın sırtına binerken de görülebilir. Vişnu'nun çok sayıda adı vardır ya da daha doğrusu, şu kutsal varlıklar onunla karışır: güneyde Ranganatha, Venkateça, Tirupati; Marathi bölgesinde özel bir söylence kahramanı olan Vithoba ya da Vitthal; yaklaşık hemen her yerde Narayana (bazen Nara-Narayana olarak ikiye bölünür), bazen de bir su cini. Veda tanrısı İndra'nın görevlerinden bir kısmı, kökende bağlaşığı olduğu Vişnu'ya aktarılmıştır; bu görevler, ateş, güneş öğesi gibi ayrıntılarda hâlâ sürmektedir.

Deus otiosus[9] konumu, gücünü yetkili kılma gereğine yol açmıştır; üstelik Vişnu mitolojisine bağlı "ikici olmayan" anlayış da buna uygun düşmektedir. Bu gücün yetkili kılınması iki biçim altında gelişmiştir. Çok daha bilgece olan ve Vasudeva'dan itibaren benimsetilen ilki, *vyuhalar* ya da "kısmi yayılma" üç soyut kişilik dizisi (sözde kardeşler, oğul ve Vasudeva-Krişna'nın torunu), Vişnuizm'deki kozmik üçlüyü yeniden oluşturmuşlardır: yaratıcı, koruyucu, yıkıcı. *Vyuhalar*, mitolojide *Maha-Bharata*'nın belirli bir bölümünden beri bulunmaktadırlar. Daha yaygın ve daha basit anlaşılır öteki biçim ise *avataralar*dır. "İniş" anlamına gelen *avatara* terimi, Vişnu'nun yeniden doğuş türlerini göstermekte kullanılır. Bunların bitiminde tanrı, birkaç şeytanla savaşmak ve yeryüzünü ciddi bir tehlikeden korumak için düzenli aralıklarla dünyaya döner. Yüce Varlık, böylece koruyucu bir durum olarak görev yapmaktadır; ama, ortaklaşa ve uzun aralıklarla çalışır. Klasik çağların sistemleştirmesi, on *avataralık* bir grubu düşünmeye neden olmuştur. Ancak, bazı metinlerde daha çok *avatara* bulunur (*Bhagavata*'da yirmi iki tane); kavram, çok açık bir şekilde Vişnu'dan Şiva'ya geçmiştir. Oradan da, geçmişin gerçek ya da söylence kahramanlarını tanrılaştırmak için elverişli bir yöntem bulmaya gelinmiştir. Hareketin kökenleri hemen hemen Veda'ya dayanır; sistem, benimsenen çeşitli kültlerin çekiciliği ile bir tektanrıcılık özlemini uzlaştırmak, özellikle de karşılamak kaygısını taşır gibidir.

İlk *avataralar* hayvan biçimlidir. Balık'tır (Vişnu balık iken kral Manu Vaivasvata'yı savunmak için gelir: evrensel Tufan temasının Hintlilerdeki karşılığı); Kaplumbağa'dır (Okyanusun Çalkalanması teması; aşağıda anlatılmaktadır); Yabandomuzu'dur (bu biçimde iken, şeytan Hiranyaka'nın denizin dibine attığı dünyayı oradan çıkartır). Ötekiler ise karışıktır. Aslan-adam ve Cüce, Vişnu'nun Hiranyakaçipu ve Bali adlı şeytanlarla teker teker savaşmak zorunda olduğu değişim-

9 Latince'de işsiz tanrılar. (ç.n.)

leridir; Cüce'nin öyküsü, Vîşnu'nun üç adımı şeklindeki Veda temasından alınmıştır. Son olarak, sıra savaş kahramanlarının destanlarına gelir: baltalı Rama dünyayı, brahmanların otoritesine başkaldıran savaşçılardan (*kshatriyalar*) kurtarır; kahraman Rama (Ramaçandra) şeytan Ravana'yı yener, aynı zamanda *Ramayana*'nın da kahramanıdır; Krişna ise pek çok başarı elde etmiştir.

Dokuzuncu *avatara* Buda'dan başkası değildir; bu, büyük sapkın mezhebin kurucusunu Vişnucu bir çerçeveye oturtmak üzere girişilmiş yürekli bir denemedir. Onuncusu, geleceğin "kurtarıcısı" Kalkin at başlı olarak betimlenir: bir tür Mesih gibi, gelecekte dünyadaki düzeni tekrar kuracaktır.

En yaygın üne sahip söylence, tanrılarla Asuralar'ın işbirliği yaptığı okyanusun çalkalanmasını konu alır; Vişnu-kaplumbağa suların dibine uzanan basamak olur, Meru dağını kaldırır, ip yerine yılan Çeşa'ye bağlanmıştır. Bu kahramanlığın amacı görkemli hazineler, özellikle ambrosia, kutsal içkiyi kazanmaktır. Ama Vişnu'nun yaptığı bir hile ile Asuralar kendi paylarına düşen zaferden, tanrıların lütfundan yoksun bırakılırlar.

Tüm Hint metinleri arasındaki en gelişmiş anlatı Krişna'nınkidir. Geleceğin klan şefi Yasadavas'ın gizli doğumu (acımasız amcası kral Kamsa'nın işkenceleriyle karşı karşıyadır) birçok inanılmaz olaya yol açar; burada çocukken gerçekleştirdiği insanüstü işlerden sözedilmektedir. Delikanlılık çağında kutsal "sığırtmaç" olmuştur. Çobanların arasında flüt çalar, aşktan başı dönen çobanlar onun çevresinde dans ederler. Bu yarı mistik, yarı erotik durum, Ortaçağ Hindistan'ındaki Krişnacı coşkunun belirgin görüntüsünü oluşturacaktır. Olay, Mathura dolaylarındaki kutsal orman Vrindavana'da geçer. Krişna daha sonra kentlerin kurucusu, şef, savaşçı olarak görünür; İndus Irmağı ağzındaki Dvaraka'ya yerleşecek ve güzel prenses Rukmini'yi kaçırarak onu eşi yapacaktır. Öteki serüvenlerinde kuzenleri Pandavaların yanında Bharatalar savaşına katılır; *Bhagavad-Gita*'nın insanüstü kahramanıdır. Sonu karanlıktır; yönettiği klan bir iç

savaş sonunda yokedilince ormana çekilir. Burada dikkatsizce nişan alan bir avcı tarafından, bedenindeki tek yaralanabilir yerden, topuğundan vurulur. Oğlu Pradyumna, torunu Aniruddha hakkında yiğitlik öyküleri anlatılmıştır; ağabeyi Balarama "güçlü Rama" tümüyle özel bir destanın konusudur.

Güneyde, Malon ya da Karuppa'da, Krişna, çobana ya da dansçıya dönüşür. Karışık kişiliği ile Hinduizm'e özgü tanrı kavramının hemen hemen tüm görünümlerini özetler. Yunanlıların Hint Herakles'i benzetmesinin ardında, Krişna ile Şiva'nın birbirine karışmış imgesi durur gibidir.

9. Şiva - Öteki büyük tanrı Şiva, temelde iki görünümlüdür. Yıkıcı olarak Ölüm ve Zaman ile özdeşleşir. En sık Hara "öldüren" ve Korkunç Bhairava olarak anılır; altmış dört görünümü vardır. Öte yandan "güçlendirici" görünümünü üstlenir; *çiva, çambhu, çankara* gibi adlarının belirttiği gibi "yararlı"dır. Cinsel oyunlan ve döllemeyi yönetir; hatta bazen erdişi olarak gösterilir. Kimi destanlarda üçlü birliğin tanrıları arasında en yükseğe çıkartılan odur. Önce suları yaratan, sonra Brahman'ı da kapsayan "Altın Tohum"u (Hiranyagarbha) göğsünde depolayan Şiva'dır. Şiva'nın betimlemesi çok kollu, kozmik simgelerle yüklü "dans eden kral" biçimindedir. Sanatsal ve kurgusal işlerin koruyuculuğunu yapmak, yaratıcı görevlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda çileye de çekilmiştir; bedeni küllerle kaplı, *Yoga* duruşunda Himalaya'nın bir tepesinde ya da Kailasa'da oturur; bu durum, *tapas* ya da "çile ateşi"nin onda toplanmasının ilk örneğidir. Olağan binek hayvanı beyaz boğa Nandin'dir; çeşitli nitelikleri, farklı görevlerini yansıtmaktadır. Bazen çok etkin bir biçimde şeytanlara karşı verilen savaşların, şiddet sahnelerinin başkişisidir. Yıkım olarak korkunç Virabhadra anlatımıyla, unutulduğu için çağrılmadığı bir kurban töreninde Dakşa'nın kurban edilmesini gerçekleştirir. Bazen uzanıp yatmış bir beyaz cüce biçiminde hareketsiz bir yaratıktır. Vişnu gibi, gücünü, kendinden doğan ve kadınları cisimlendiren *çaktilere* "enerji"ye aktarır. Ama

Vişnu'nun tersine insan görünümünde insan işlerine de karışır; kahraman Arjuna'yı kışkırtan avcı olur. Pek çok anlatımı üstünde toplamıştır. Bunlar arasında Veda tanrısı Rudra'nın önemli bölümlerini de üstlendiği görülür. Yunanlılar Vişnu'yu Dionysos ile karşılaştırmışlardır. Hindistan'ın güneyinde, insan işine karışması ikinci derecede kalmıştır. Sundareçvara ya da Mulalinga adıyla cisim bulur. Bir Pandya kralının kızı olan Minakşi "balık gözlü", Vişnu'ya eş olarak maledilmiştir.

Şiva'dan ayrılmayan "dölleyici" yönü, erkeklik organı ya da lingadır; ancak bu bağ sonradan kurulmuş olabilir. Linga, kuşkusuz tümüyle gerçekçi ve başlangıçta doğal, bağımsız bir anlatımdır. Daha sonra klasik Hindistan'daki sunuluşu, erotik bir imgeyi kapsayan ya da en azından düşündüren üsluplaştırılmış bir süse dönüşmüştür. Hatta bu dönemde tamamlayıcı bir öğeye, hafifçe oyulmuş bir prizma ya da küp şeklindeki yoni ya da "dölyatağı"na sokulmuştur. Şivacı Puranalar on iki büyük linga ya da "temel linga"dan, yani lingaya tapılan ve Şiva'nın on iki görünümüne karşılık gelen on iki kutsal yerden sözederler. Linga simgesi, genelde Şiva tapınaklarının ortasına yerleştirilmiştir.

10. Tanrıçalar - Tanrıçalar, Hindistan'da her düzeydeki tapınmada vardır. Eski dönemlerde *gramadevatalar* ya da "köy tanrıları"nın hemen tümü dişidir. Saygınlıkları farklıdır; sık sık destanları zenginleştiren öğeler olmuşlardır. Kuzeye göre güneyde daha çok, kır kültünün dörtte üçünde yoğunlaşmışlardır. Bunlar, ayrı ya da gruplar halinde tanrıların ve Şiva'nın çeşitli biçimlerinin eşleri olan "analar"dır. Özellikle Virabhadra ve Ganeça çevresinde toplanan yedi "küçük ana" saptanmıştır. Bu yoğun gelişme çakti kavramıyla bağını kurma sırasında olmuştur. Tanrı'nın Enerjisi çakti, birci gerekliği tehlikeye atmadan, Mutlak'tan maddi dünyayı çıkarmayı sağlayan dinamik ilkedir. Kavram geçmişin derinliklerine kadar uzanır; öğretilere göre Maya ya da Vedanta'daki yanılsama-yaratıcı, Sankhya'daki Prakriti ya da Özdek (dişi) ile karışmıştır. Ürünlerini, özellikle çakta mezheplerinde ve

Şiva simgesiyle bağlantısı saptanan tantrizmde vermiştir. Bu, bazen babası ile kocası arasındaki tartışmaya tanık olmamak için kendini ateşe atan Sati'dir (ölmüş kocalarının bedenlerini yokeden odunların üstüne, kendilerini diri diri yanmaya bırakan satiler ya da dulların ilkörneği). Bazen de Parvati "dağın kızı" Uma "yardımsever" olur; kocası ile cinsel ve mistik birleşmesi kutlanır. Genellikle Erişilmez Durga, Korkunç Çandi, Yırtıcı Gauri, Kötü Kali'dir. Annapurna ise "bol pirinç veren"dir. Küçük bir *devi* olan Çitala ya da Mariyammai çiçek hastalığı tanrıçasıdır; Kali gibi onun da kanlı bir kültü vardır (horoz kurbanı). Bu biçimlerin birçoğu, bir savaş dönemine, şeytanlara karşı kazanılan zaferlere (özellikle şeytan-manda Manişa'ya karşı) kanlı kurbanlar, olasılıkla insan kurbanlar veren bir külte bağlanır. Tanrıça kavramında "evrensel ana"yı gören ve modern çağda, onu Hint yurdu ile birleştiren ozanın görüşleri gibi barışçı, huzur verici imgeler de vardır. Ama çoğu kan dökücü, iğrenç, kan ve insan eti isteyen imgelerdir. Mezar bezekleri yılandan bileziklerle, kafatasından yapılmış kolyeler ve kemerlerden oluşur. Sözkonusu sunuş pek de Ari kökenli değildir; ancak her ne olursa olsun Muzaffer Korravei adıyla Dravid ülkelerde bulunur. Sayısız tözleri, Sati'nin kemiklerinin toprağa düştüğü çeşitli noktalarda kurulduğu sayılan *pithalar* ya da kutsal yerleri vardır.

Durga, Şiva'nın; ışık saçan ve yardımsever imge, Güzellik ve Talih tanrıçası Lakşmi ya da Çri, Vişnu'nun *çaktisidir*. Değişken yakınlıkta Sarasvati, eski-ırmak tanrıça, sanatın, söylevin ve bilginin kutsallığının koruyucusu, Sanskritçe'nin bulucusudur. Krişna'nın gözde çobanı Radha, Nimbarkalardaki gibi tanrısal aşkla coşan mezheplerde en üst sıraya çıkmıştır.

Son olarak, küçük tanrılıklar üstlenen dişi gruplar gelir. Bazen iyilikçi, genellikle korkunç "küçük analar"a (*matrika, ambika*), dişi şeytanlara ya da canavarlara; çocukları olan, hastalıklara ve felaketlere yol açan imgeler olarak, özellikle güneyde önem verilmiştir.

11. Kutsal Gruplar - Kimliği adsız grupların ardına gizlenmiş kalabalık bir doğaüstü yaratık dünyası vardır. Erkek ya da dişi, bu grupları daha önce gördük. Asuralar, Daityalar ve benzerleri, zamanın başlangıcından beri, tanrıların geleneksel düşmanları olarak sonuçsuz savaşlar yaparlar. Mit kavramlarına uygun genel ortama göre, dönem dönem tanrıların hizmetine de girerler. Yeraltı yaratıkları Nagalar, yılan betimlemesini (*naga* yılan demektir) üstlenirler. Toprağın derinliklerinde gizemli bir krallık kurmuşlardır. Bu betimleme bir kabile folklorunun, belki de eski totemci klanların anılarıdır. Yakşalar da iki görünümlüdür. İlki, tanrı Kubera'nın hizmetçileri, zenginlikleri ve büyü ile gözboyamacılığı ellerinde tutan yaratıklardır. İkincisi, dişi görünümlü Yakşiniler, dizinin öteki dişileri Dakiniler, Yoginiler "*Yoga*'nın dişi müritleri" vb. gibi şeytandır. Gandharvalar, şarkıcı ve müzisyen cinlerdir. Yarı-insan yarı-hayvan kır tanrıları olarak Apsaralar ile birleştirilmişlerdir. Apsaralar sadeliklerinden korkan birkaç tanrının isteği ile, çileye çekilenleri baştan çıkarmayı deneyen -bazen de başaran- su perileridir. Yakınlarındaki bulutlarda yaşayan Vidyadharalar, zengin söylence dağarcığına sahip bir büyücü toplumudur. Bu melez dünyada insan, gök, şeytan değerleri iç içe girmiştir; dizgesel düşünceyle herhangi bir büyük tanrının, genellikle Şiva'nın etkinliğine bağlanmışlardır. Buna karşılık, Hinduizm'de, büyük şeytan imgesinin açıkça çizildiği Veda dışında bu kavram gelişmemiştir. Özel bir söylenceye bağlı ve onunla yitip giden birçok şeytan vardır. Rama'nın düşmanı prens-şeytan Ravana, aynı zamanda şeytanı karşıtı bir ritüelin koruyucusudur. Rama'nın ve Krişna'nın durumu, öteki öğelerle çakışmakla birlikte, eski kahramanların tanrılaştırılmasını temsil eder. Destan kahramanlarının çoğu, sözgelimi Rama'nın bağlaşığı, maymunlar ordusunun ünlü şefi becerikli ve sadık Hanumanta da süreç içinde, pek çok mezhebin ya da kentin kurucusu, prensler, hatta büyük yazarlar tarafından tanrılığa yükseltilmiştir. Veda "bakıcı"ları, geçmişteki *rişiler*, birdenbire kutsal kişiler olarak saygı gör-

müşlerdir. Bunlardan biri olan Agastya güney halklarına brahman uygarlığını getirmiş olmakla tanınır; Vindhya dağlarını aşmak için, onları öyle bir eğmiştir ki, dağlar, çok istemelerine rağmen, Himalaya'nın yüksekliğine kesinlikle ulaşamamışlardır.

Agastya kültü Hint adalarına kadar yayılmıştır. Öte yandan, büyük krallık hanedanları, güneş soyu ve ay soyu olmak üzere iki söylencesel kola ayrılan ve uzun bir soykütüğünü sürdüren çok eski kahramanlara dayanmakla övünmüşlerdir. Orada tanıdık kahramanlar Rama ve Krişna dışında, insanlığın, bir başka "ilk kral"ı olan Prithu'nun, geçmiş zamanın babası, ilk kral Manu'nun adı da bulunur.

Sıradan insan için çile ve tapınma, tanrı konumuna ulaşmaktır ve ermişin erdemleri, öz olarak bir başkasına geçebilir; ruhsal zenginlikler görme ve işitme yoluyla aktarılır: İşte bu nedenle, değerler, bir ermişe dua etmek, ona özgü övgüler söylemek, onu görmek ve ona dokunmakla kazanılır. Hintli kitlelerin *darçanaya* (tam olarak bir din adamını "görme") duydukları susamışlığı, bu anlayıştan başka bir şeyle açıklamak olanaksızdır. Hayvanlar da değişken kutsal varlıklardan sayılırlar. Çevresinde bir kült ve mitoloji derleyen inek, *ahimsa* ya da "şiddet karşıtı" düşünceleri somutlaştırır; beslenme ve arınmayı simgeler (Gandhi, ineğe saygıyı, inancının baş ilkesi olarak uygulamıştır). Folklor öğeleriyle dolu olan Yılan kültü de çeşitli biçimlere bürünmüştür. Ötekiler de mitolojiye geniş ölçüde girmişler ve imgelemede binek hayvanları, simgeler olarak gösterilmişlerdir. Lotüs, Vişnu'ya adanmış *tulasi*, Şiva'ya adanmış *bilva* gibi herhangi bir kutsallık biçiminde özelleşmiş kutsal bitkiler ve ağaçlar da vardır. Cansız varlıklar arasında, aynı zamanda Vişnucu bir simge olan *çalagrama* gibi taşlar sayılabilir. Okyanusa ilişkin mitlerden beri sular da kutsaldır. Tüm ırmaklar arasında Ganj, mitlerin Sarasvati'si, *tirtha* ya da "geçit"lerine kadar yerel inançları bir araya toplarlar; hac ziyaretlerinin sonuç noktasını oluştururlar. Tanrıların simgeleri, silahlar, müzik aletleri, çeşitli eşyalar ise bağımsız bir yü-

celtmeye yarayan araçlardır.

12. Tanrıların Anlatımı - Tanrılar, kuşkusuz, bazı insanüstü güçlerle donatılmış varlıklardır. Ama *karman* yasasına bağlıdırlar, ölürler, konumlarını yitirirler. Kimi kez dendiği gibi, bir "belirti"den doğarlar. Derin köklere, özgün görünümlere sahip mit anlatımı, var gücüyle onları cisimleştirmeye, onlar için, insana özgü maddi ortamlar yaratmaya girişir. Ayrıca Veda'dakilerin tersine, klasik Hinduizm'de, hemen hemen sürekli bir şekilde her rit bölünmüş ve kendi bağımsız yöntemlerine göre gelişmiştir. Öte yandan, bir uyum ve üst düzeyde bir birlik aramaya yönelik yadsınamaz bir eğilim göze çarpar. Pek çok metin, farklı dönemlerde mitlerin çokluğunu sergilemekten hoşlanmışlardır. Bir tanrının bir başkasından tümüyle ayrı olmadığı; belirli bir durumda ona gösterilen bağlılığın bir başkasına daha gösterilebileceği; hatta insana yardım eden simgesel değerdeki gök biçimleri, süsler hakkında bir karara varmayı bize bırakmaktadırlar; ancak, gerçekte bunlar pek önemli değildir. Bazı Veda araştırmacıları, bunların *maya*nın bir kısmını oluşturduğunu söyleyeceklerdir. Hintli, öteki görünüşlerinin düşmanlığını çekmeksizin, özel bir niteliğine taptığı bir *iştadevata* ya da "tanrı seçimi"ni kolayca yapmıştır.

13. Baş Tanrı - Hintliler, kutsal dünyanın ötesinde, genellikle bir *İçvara* ya da "Tanrı"ya inanırlar. Onu *puruşa* "varlık" ve *bhagavant* "ermiş" olarak da tanımlarlar. Sözkonusu kavrama ilişkin terimlerin hangi tarihten beri ortaya atıldığını söylemek güçtür. Edebiyattaki ilk izi, İ.Ö. 5. ya da 4. yüzyıla tarihlenebilen ve "orta" diye anılan *Upanişadlar*'da görülür. Birdenbire öteki tanrı adlarıyla arasında bir yapı farkı belirmiştir. Ancak yine de bazı ayrımları belirtmeksizin bizim özel Tanrı kavramımızla özdeş tutulamaz. Öncelikle Vişnu, Şiva, Krişna ya da Rama gibi birkaç mitoloji tanrısının imgesine kesinlikle bağlı kalmaktadır. *Vedanta*'nın en katı biçimlerinden Çankara okulunda *İçvara* "nitelikli brahman"dır; yani, aşkın gerçek düzleminin hemen altında özel bir Tanrı gibi görünen, özel niteliklerle donanmış (*saguna*)

nesnel bir mutlak olarak bulunur. Gerçekten, bu okulun dışında İçvara düşüncesi, cinssiz brahman düşüncesinden tümüyle ayrılmamıştır. Bu durum *Bhagavata*'da şöyle dile getirilir: "Bu gelişmemiş biçim, temel brahman, ışık, saf varlık, niteliksiz, değişmez, özelliksiz, isteksiz: Bu sensin, Vişnu sensin, sen mikrokozmozun ışığısın."

Hem içkin hem aşkın olan Tanrı, Hinduizm'e göre kamutanrıcı öğeler içerir. Sözgelimi, Lokacarya Pillai'nin (13. yüzyıl) *Arthapançaka* adlı yapıtında, cennette bulunan özel bir tanrı, "yayılmış" varlık (*vyuhalar* kuramı, s. 39), yeryüzüne inen varlık (*avataralar* kuramı), "iç yönetmen" (eskinin *atman* uzantısı), son olarak da külte yönelik maddi imge gibi beş durum sayılır. Bu durumlar, genellikle aynı tasarım kitlesinin içinde toplanmaktan çok bağımsız olarak yan yana sıralanmıştır. Tagore'daki *jivandevata*, hem Tanrı'ya hem de çifte bir aşkın "ben"e karşılık gelir.

Usavurma ve kurgu yöntemi, bu Tanrı kavramına güçlükle, yavaşça ulaşmayı sağlamıştır. Ancak ozanlar, bundan dolaysız sezgiyi elde etmişler ve yapıtlarında Yüce Tanrı'yı sık sık övmüşlerdir. En anlamlıları, *Upanişadlar* gibi, O'nu sürekli yadsımalar yoluyla aradıkları şiirleridir. Sözgelimi 13. yüzyılın Hindu ozanı Harişand bu konuda şöyle demektedir: "O, ne bilimde, ne düşüncede, ne *karmanda*, kastta, yasalarda,... ne sözcüklerde ve din tartışmalarında, ne tapınaklarda ve kültlerde, ne de rahibin çaldığı çandadır. Tanrı, yalnızca bir aşk bağında asılıdır, ona bağlanmıştır" (P. Meile'in çevirisinden).

Tanrıtanımaz düşünce sistemleri de vardır; ama, bu yalnızca özel yapıda bir yüce varlığa imanın yadsınmasını gösterir. Bunlar, eski *Sankhya* ve tarihöncesi *Mimamsa* gibi, ilksel inançlarla birlikte geçici tanrıları kabul ederler. Nastikalar ya da özdekçilere gelince... Tam anlamıyla "onlar için hiçbir şey yoktur"; maddi düzenin dışındaki tüm varoluşu yadsımışlardır. Ancak bu okullar pek saygınlık kazanmamışlardır; eski edebiyat onlardan sözetmekten kaçınmıştır. Metinleri yetkecidir; böyle metinler olduysa (ki olduğu söy-

lenir) bile, kuşkusuz gözden düşme gerekçesiyle ortadan kaldırılmışlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KURGULAR

1. Genel Bakış - Tanrı sorunu, bizi Hint kurgularının merkezine götürür. Yüce tanrının her zaman yaratıcı olması gerekmez ya da Brahman durumunda olduğu gibi, eylemi hemen hemen soyuttur: ilk itkiyi verir. Niçin yaratılmıştır? Genellikle bize dendiği gibi "zevk" (*lila*) için; temel birlikten doğmuş görüngüler geliştiren değişme ilkesinin, *maya*nın etkisiyle.

Kozmoloji, olağan durumda nesnelerin başlangıcını, *prakriti* ya da ilkel maddeyi (sözlük anlamı "ön-eylem"; *pradhana*, "ön-veri"), boşluğu kaplayan ve ***gunalar*** **"nitelikler (-özler)" denilen üç bileşeni kendinde taşır ve maddenin sürekliliğini doğal olarak içerir. Sözkonusu üç bileşen şunlardır:** *sattva*, **iyi, ışık ilkesi;** *rajas*, **tutkuyla karışmış bulanıklık, karışıklık ilkesi;** *tamas*, **karanlıklar ilkesi. Bunlar içerdikleri öğelerin miktarına göre görüngüsel, nesnel ve ruhsal dünyayı biçimlendirirler. Bu karışımdan ilk beş öğe (esir, hava, ateş, su, toprak), "Brahman'ın yumurtası" denilen bileşenler, yani evren doğar. Hiranyagarbha biçimi ile suların ortasında depolanan bu yumurtadan Brahman çıkar. O da evreni, özellikle insan soyunu yaratır. Bir başka geleneğe göre, Brahman, evreni on "manevi" oğlu (Prajapatiler) aracılığıyla yaratmıştır. Burada, yalnızca burada, mitolojik alana geçilmiştir. Ancak öteki öğretiler, doğrudan Brahman'ı ortaya çıkartan** *prakriti*yi **tanımazlar.** *Lingapurana*'**da bu şöyle dile getirilmektedir: "Bilinç ve bilinçten doğan 'ben'im duygusu' benim tarafımdan yaratıldı; buradan içerdiği beş öğe, düşünce ve bedensel duyular, esir ve öteki özler ile su çıktı: tüm**

her şeyi kendi kendime yarattım."

2. Evren - Kozmik yumurtanın (*brahmanda*) üst yarısı yedi gök katını kapsar; onun ötesinde boşluk vardır. En yüksekte Gerçek ya da *brahman* (cinssiz) oturur. Alt yarısında da Nagaların ve öteki söylence yaratıklarının yetki alanı, yedi yeraltı katı, *patala* bulunur. *Patala*nın en altını *naraka* denilen ve cezalıların kaldığı cehennemler oluşturur; genellikle bunlar da kendi aralarında yedi ve katları şeklinde bölünürler.

Yeryüzü, merkezi, dünyanın tepesi "sabah güneşi ya da dumansız ateş gibi parlayan" (*Padma-Purana*) ünlü Meru dağı olmak üzere bir disk şeklinde ikiye ayrılır. Meru'nun çevresine dört doğu, dört "ada-anakara" (*dvipa*) yerleşmiştir. Sözkonusu ilkel verilerin gerçekçi kökeni ortadadır; Himalaya, bu ilkel coğrafyanın koruyabildiği temel ilkelerden ve gökbilim yazılarından doğmuştur. Ancak *Puranalar*'dan itibaren kurgu, Meru çevresinde yer alan yedi tane ada ve aynı özekten oluşan okyanus imgesini içerir. Aşılmaz dağ Meru, yeryüzünün sınırını gösterir. İlk anlayışa göre Jambudvipa ya da "Pembe Erik Ağacı Adası" Meru'nun güneyinde, ikinci anlayışa göre ise, Meru, adanın merkezinde bulunur: Bu, yeryüzünün yaşanan kısmıdır (öteki metinlere göre, yalnızca Hindistan'dır); doğudan batıya uzanan ve yedi yamaçla sınırlanan altı dağ sırasını kapsar. Oradan itibaren, yine birkaç masalsı öğenin serpiştirildiği bilinen coğrafyaya geçilir.

3. Dünyanın Çağları - Kozmoloji, böylece hem uzayda hem de zamanda derinlik kazanmıştır. Ancak, *kalpalar* ya da "kozmik zamanlar" kuramı, Veda döneminde bilinmiyor gibidir. Bu *kalpalar*dan her biri, yaratılıştan yıkıma dek geçen zamanı, bir dünya süresi olarak düzenlemiştir; süre, Brahman'ın yaşamındaki bir güne eşittir. Dönüşü, bin "büyük çağ"ı kapsar. Her "büyük çağ" dört "çağ"aya da *yuga*lara ayrılır: "yetkin" çağ, üçüncü, ikinci ve kötü çağ (*kali-yuga*). Sonuncusu içinde bulunduğumuz çağdır ve İ.Ö. 3102 tarihinden beri sürmektedir. *Kali-yuga*, tam çağda varolan *dharma*nın "üç çeyreği"nin yitimi ile ötekilerden ayrılır.

Bunun geçerli gerekçeleri savaşlar, felaketler, kötülükler ve çevremizde gördüğümüz erken ölümlerdir. Şimdiki insanlığın eğrisi, geçmişin ve geleceğinkinde de olduğu gibi "ara bozulma"ya -su taşkınlarını izleyen yangınlar- yol açan gerileyici bir evrimi belirtir. Süreçlerin sonunda, Brahman'ın yaşamının bitişi ile aynı zamana rastlayan "büyük yıkılma" (*maha-pralaya*) gelir. Yeni bir kozmik yumurta çatlayana kadar, dünya, dürevsel bir işlem yoluyla Brahman'la birlikte ortadan kalkar. *Bhagavata*'da dendiği gibi "Dünya, iki brahman dilimi sonunda öldüğü zaman, ilkel öğeye değersiz öğeler girer; zamanın baskısı altında gelişmişlik gelişmemişliğe döner, o zaman sen (Vişnu), Çeşa adını alarak yalnız kalırsın."

Bir başka betimleme öyküsüne göre, her *kalpa*, yöneticisinin adıyla tanımlanan dört eşit bölüme ayrılır: Uzun bir erk aralığını izleyen bu süreçler, Mantavaralar ya da "Manu dönemleri" diye adlandırılır. Şimdiki insanlık, yedinci Manu, güneş tanrısının Vivasvant'ın oğlu Vaivasvata tarafından yönetilmektedir.

4. Ruh ve Beden - Bizim ruh dediğimize eşdeğer olan ve Kendiliği (eski deyişle "Tanrı'nın üflemesi") belirten *atman* kavramı, bilgiyi ve bazen duyuları da içerdiğinden daha kolay anlaşılabilir. Bu konuda, gözbebeğindeki ya da kalpteki başparmak örneği gibi algılanabilir imgeler verilmektedir.[10] Burada zihinsel yetileri düzenleyen bilginin, farksız yapıda, *manasın* egemen olduğu maddesel süreçlerden ruhsal süreçlere sürekli şekilde geçişi sözkonusudur. Bazı Tanrıtanımaz felsefe sistemlerinde ruhlar, *jiva* "canlı ilke" adı altında, öncesiz-sonrasız, soyut, değişmez, bazen edimli bazen edimsiz monatlar olarak düşünülür. Tanrıcı felsefelerde, özellikle geçtikleri durumlarla, *samsaraya* bağlı ruhlar, "esen" ruhlar, sonsuz yani yeniden cisimleşmekten bağışık ruhlar gibi tanımlanırlar.

10 Ustanın, bir noktada yoğunlaşmayı sağlamak için çömezine verdiği, "ben"i simgeleyen küçük maddi boyut. (ç.n.)

Ayrıca, ruhla ilişkisini *prana* (soluk) aracılığıyla gerçekleştiren değersiz beden kavramı da vardır. Karışık beden, karışık duyu organları, bilinç, bazen de organik işlevleri canlandıran soluklar içerir. *Prana*, bu değersiz bedenin ölümünden sonra ruha eşlik eden ve *karmandan* doğan niteliklerin desteği olmayı sürdüren güçtür.

Ölüm sırasında ruh, yetileri ortadan kaldırır, dokuz açıklıktan biri yoluyla bedeni terkeder. Ancak, bu an konusunda çeşitli görüşler vardır.

5. Öteki Dünya - En yaygın anlayış, ruhun yargılanmak üzere tanrı Yama'nın karşısına çıkmasıdır. Eğer eylemlerinin toplamında alacaklı çıkarsa, güneş ışıklarını izleyerek "tanrıların yolu" ile cennete gider. Cennet, nefisle ilgili zevklerin bulunduğu bir yer olarak düşünülmüştür. Bazen gökyüzünde bazen Meru dağının tepesinde, tanrıların arasında ya da bazılarınca "ruhsal" bir yer olarak tasarlanan tanrı Vaikuntha'nın katındadır. Eğer eylemlerinin toplamında birey borçlu çıkarsa, ruh cehenneme yollanır. Cehenneme ilişkin, derece derece artan korkunç işkencelerle dolu sert ceza betimlemeleri verilmiştir. Ama alışılagelen kuramlarda cennet de cehennem de sürekli kalınan bir yer olarak düşünülmemiştir. *Markandeya-Purana*, işlediği küçücük hata nedeniyle kısa bir süre cehenneme yollanan kral Vipaççit'ten sözeder; orada ceza çeken günahkârların kurtuluşu için yalvarmış, sonunda istediğini elde etmiştir. İnsan ruhu, belirli bir süre sonra, yeni bir bedene girmeye yöneltilir ve yeniden dünyaya döner. Bu dönüş, bitkileri dölleyen yağmur aracılığıyla gerçekleşir. Canlı varlıkları besleyen bitkiler, yeni bir yaşamı başlatan spermayı oluştururlar.

Son olarak *pretas*, "ölüler" kavramına gelinir. Herhangi bir konumdan yoksun, gezici hayaletler durumuna indirilmiş ruhlar, yazgılarını beklerler; bunlar canlılarla iyi ve yararlı ilişkiler kuran ölmüşler, *pitarlar*, "kutsal ruhlar"ın karşıtıdırlar.

6. Karman Kuramı - *Karman* ya da "edim", dinin temel doğası olmuştur. Kavram, önceki tasarımlardan çok daha yüksek, hemen hemen bilimsel, birlikte yaşanması güç bir

konuma yerleştirilmiştir. Bu "görünmez", "olağanüstü" bir güçtür. Ruhu (ya da karışık bedeni) etkileyerek geçmişteki edimlerinin belirlediği niteliğe göre, insan ya da hayvan olarak yeniden doğuşa zorlar. İster bu yaşamda, büyük çoğunlukla gelecek yaşamda her edimi, her isteği olgunlaştıran etki, bireyin içinde bulunur ve o, varlığın alınyazısını oluşturur. Tanrıcı sistemlerde, *karmanı* başlatan ya da yöneten Tanrı'dır. Başka sistemler, *karmanın* kendiliğinden işlediğini kabul ederler. *Karman* yasası tüm canlıları, hatta tanrıları bile ilgilendirir; kaçınılmaz şekilde etkenlik gösterir; edim insanı izler, hiç hata yapmadan "binlerce hayvanlık sürünün arasında anasını bulan dana gibi" (*Vişnusmriti*) onu bulur. "Biz yaptıklarımızız, yapıyor ya da yapacak olduklarımızız." Bu mutlak bir yazgı mıdır? Bir bakıma evet. *Karman* geçmişteki edimlerin ürünü ve gelecekteki etki olarak, bir dereceye kadar "insan çabası"na bağlıdır; birçok yazar kör talihi bir bahane olarak gösterir. O hem gerekircilik hem de özgürlüktür. Ruhsal çerçeveden çıkarak Hint anlayışına yerleşen *karman* kuramı, yasayı kabul ettirerek alınyazımızın nedenlerini açıklar. Kuram uygulama olarak, pek çok Hintlide, sonuçlarından kaçınmak için eylemden vazgeçme isteğini yaratmıştır. Bu da, öğretilerin ve yaşamak-istemek anlayışına göre değişen eylemsizlik töresinin doğuşuna neden oldu.

Bu anlamı kazanan *karman* sözcüğü, *Brihadarranyaka-Upanişad*'dan itibaren ortaya çıktı. Ancak, kuramı hazırlayan klasik *Vedanta* oldu. Ancak, *Çaivasiddhanta* gibi sistemler de ödüle dayanan bir sorumluluk düzenlemişlerdi: Bir ruhun artı bilançosunda bin iyi edime, eksisinde ise, bin beş yüz kötü edime sahip olduğunu varsayalım (metinde böyle deniyordu). Dünyadaki yaşamı boyunca, bunlardan elli iyi, elli kötü "tüketir". Sekiz yüz kötü edimin cezasını çekmek üzere cehenneme yollanır. Yeniden insan olarak doğduğunda, kalan dokuz yüz elli iyi edimin altı yüzünü kullanır; altı yüz elli kötünün beş yüzü durmaktadır. Geriye kullanılmamış üç yüz elli iyi, yüz elli kötü edim kalır. Temel sayılar (bin-bin beş

yüz) "varma" *karmanın* oluştururlar. Orta sayılar "gelişmedeki" *karman*, daha azı (üç yüz elli-beş yüz) "biriken" *karman* anlamına gelir.

7. Samsara - Karmana akla yatkın bir dayanak bulmak için, varlıkların sonsuz ruhgöçü öğretisi kurmak gerekti: Günlük varlık, *karmanın* sınırsız etkilerine yeterli serbestliği vermiyordu. Böylece, halk inançlarında, bireye verilmiş günlük yaşam, sonsuz varlıklar bütününden *karmana* bağlı geçtiği yaşamlardan biri olarak düşünüldü; bu, "*samsaranın* ırmağında bir dalga", yani canlı varlıkların "genel akışı"dır. Yaygın karşılaştırma örneklerinden, sürekli dönen bir tekerlek ya da tahterevalli, dalgaların art arda gelişi, kavramı daha iyi anlamaya yarar. İşleme şekli basittir: Ruh, *karmanın* etkilediği bir "borç" ile dünyaya gelir. Bu borç, canlı varlığın yeniden doğacağı kesin koşulda ortaya konur (Manu der ki: "Ruh, bir edimi ne denli tam yapsa da, ondan bedene uygun nitelikte meyve toplanır." Yazarlar, özel edimler ve yol açtıkları durumların özenli bir sınıflandırmasını yapmışlardır. Edimler, çoğunlukla yetkinleştiriciden çok baştan çıkarıcı olduğundan ve bir şey yapmaya, bir edimde bulunmaya da kötünün varlığı yol açtığından, davranışlar genellikle kötüdür. Hint kötümserliği diye özetlenen düşüncenin kaynağı, işte budur; üstelik kapsamı da abartılmıştır. Çünkü zaman içinde, bitki ve hayvan kimliğinde yeniden doğuşların artması, olası değerlerin çevrimi kısaltmasına ya da düzeyi yükseltmesine, dolayısıyla da eğrinin yükselmesine yol açacaktır. Yalnızca çok az sayıda ayrıcalıklı varlığın, geçmiş yaşamlarının anısını sakladığını da ekleyelim. Ruhgöçü (tam anlamı beden göçü) terimini karşılayan *samsara*, eski *Upanişadlar*'dan itibaren görünmeye başlamıştır. Ancak, öğretinin hangi Hint ya da Hint olmayan öğeler üstüne kurulduğunu söylemek mümkün değildir. Pitagorculukla bağları belirsizdir. Ayrıca, bu kuramın doğuşunu, yalnızca bir iç gelişme olduğunu öne sürmeden açıklamak için, Veda dönemine ilişkin yeterince veri bulunması gerekir.

Yeniden doğuşların ilginç ayrıntısına gelince... Burada,

yapılan hata ve bazen basit bir simgecilik, bir söz oyunu ile gözdağı verilen durum arasındaki biçimsel bağlar sözkonusudur. Örneğin, yağ hırsızı güve olarak (özgün dilde güveye "yağ içici" denir) doğacak, ancak mücevher hırsızı ondan daha iyi bir konumda, yetim olarak doğacaktır. Eski dönemin dizgesel açıklamalarında şöyle bir şema vardır: Ruh, 84 *lakşa* (84 x 100.000 kez); yirmi *lakşa* bitki, dokuz su hayvanı, on bir böcek, on kuş, otuz büyük baş hayvan, dört maymun olarak doğduktan sonra bir insan bedenine dönecektir. *Samsaradan* kurtulmadan önce, en alt düzeyden en yükseğine kadar 2 x 100.000 defa çeşitli insan türleri kimliğinde doğacak olması, yukarıdaki sayıların dışında kalır.

8. Esenlik Yolları - Dinin temel amacı, günlük yaşamın üştünlüklerinin iyice ötesinde, Eserliğe ulaşmayı sağlamaktır. İnsanın kozmolojik bakış açılarında, sınırsız edimler dizisinde ve bunların sonuçlarında birey olarak pek önemi olmamıştır. Ama din, burada insanı ruhsal varlık olarak tüm önemiyle yeniden ele almaktadır.

İnsan hangi yolla Esenliğe ulaşır? Sorunun yanıtını veren pek çok sistem ve farklı tanımlamalar bulunmaktadır. önce din hükümleri, haclar, bireysel dualar gibi ritüelin tam anlamıyla uygulandığı edimler yolu gelir. Bu Veda öğretisindeki bir gelişmedir. Ama zamanla, birçok iç yöntem gibi, en azından tapınmanın dış biçimlerinin de sözkonusu olduğu ölçüde düşünülmüştür. Çok daha gelişmiş bir düzlemde ise, yolun çile uygulamaları olduğu gündeme getirilmiştir. "Edimler yolu"na, "tılsım"ın gerekli olduğu kimi mezheplerden çıkan ve ayrıcalıklı yandaşlara özgü kabul törenini; tantra çömezinin lingayatlara sekiz kat dinsel işlem, Vallabhaçaryalara kutsal dans "adama"sı eklenebilir.

Bir de *Upanişadlar*'ın kalıtı olan bilgi yolu vardır. Asıl amaca uygun şekilde düzenlenmiş bu yol, bireysel ruh ile mutlak arasındaki temel özdeşliğin saptanmasına dayanır. Ama Esenliğe götüren kesin yöntemler vardır. Bunlar olmaksızın, aday, boş yere yanılma tehlikesiyle karşılaşacaktır. Değişik şekillerde uzun süre kullanılan ve benzeşik öğeler

oluşturan bu yöntemler, bir hayli zamandan beri *Yoga* adı altında toplanmaktadır. *Yoga* süreç içinde ılımlı anlamlara bürünür ve Yeni-Hinduizm'e ulaşarak mistik yaşama girişin tüm yollarını gösteren bir terim olur. Ama temelinde, doğrudan devralınmış çok kesin bir teknik sözkonusudur: Teknikte, Veda'daki bazı fizyolojik ve pnömatik kavramlara uzanan izler sezilmektedir. Ancak, bu kavramlar şaman kökenli daha az bilgece görüşlere ya da açıkça, çileci "ateş"i oluşturmak amacındaki ilksel uygulamalara da benzemektedir. Bileşenleri ne olursa olsun, bu tipik bir Hint olgusudur. Bize sunulan Hint öğretilerinin, kesinlikle en özgün örneklerden birini oluşturur.

9. Yoga - Terim "birlik" (ve "kural") anlamına gelir. Tekniğin hareket noktası fizyolojiktir: soluk alma ve verme (*pranayama*) aralığını "uzatma"yı kapsayan bir solunum denetimi. Bu egzersize, olumlu ile olumsuzun (*yama* ve *niyama*) kurallarını oluşturan ruhsal ve ahlaksal bir perhiz eşlik eder. Aşağıda anlatılan kurgu, evrensel ruh biçimini soluk olarak görmektedir. Soluk, hareket ve duyum güçlerinin çekilmesinden sonra gelir. Ardından, birey, ya kendi bedenindeki ya da dıştaki bir nokta üstünde dikkatini yoğunlaştırır. Gerçek bir nesne olarak düşündüğü bir nesne yaratıp uzun süre meditasyon yapar. En yüksek evrede ise bir tür yarı-esrime durumuna ulaşır. Burada, *Yoga*'nın amacı olan birleşme gerçekleşerek özne-nesne ikiciliği yokolur; yoğunlaşan düşünce nesne ile bütünleşmiştir. Bu durum *samadhi*, tam anlamıyla "yeniden göğe çıkış"[11] diye adlandırılır.

Yoga, sağlık ve tedaviye ilişkin temel amaçlarının dışında, önce insanüstü fizik güçler kazanma; sonra da, özellikle tam birleşme ile belirtilen aşkınlığa, mistik ustalığa ulaşma gibi çok ileri adımlar atmıştır. Bitkisel enerjiyi yoğunlaştırarak, iç yaşam alanlarının tümüne egemen olmayı amaçlayan bir bilinç, irade tekniğidir. Bu iki biçim altında, kuşkusuz, ruhsal

11 Yazar olayı, Meryem Ana'nın göğe çıkışı inancına benzeterek tanımlıyor. (ç.n.)

açıdan seyrek rastlanan seçkinlere özgü, çok güç aktarılabilen bir yolu gösterir. Yöntem, erken dönemde Budizm aracılığı ile Tibet'e ve Uzakdoğu'ya yayılmıştır.

10. Tantrizm Yolu - Tantrizm ya da *Tantralar* dini, *Yoga*'nın özerk bir gelişmesidir. Kaynağını fizyolojik ve kozmogonik simgelerden alır. "Sağın" yolu (*dakşinacara*) altı merkez (*çakra*) ya da bedendeki altı enerji düğümü kuramına dayanır ve lotüs biçimi ile betimlenir. Merkezler birbirine kanallarla birleştirilmiş, yedinci merkezin üstüne ise bir kafatası yerleştirilmiştir. Gövdenin ortası, iç merkez, çöreklenmiş bir yılanla (*kundalini*) betimlenen Anatanrıça'nın evi olarak düşünülmüştür; üstündeki merkez Şiva'ya aittir. Yöntem, *yoga* tipindeki bir teknikle soluk denetimi temeline, Yılan'ı uyandırmaya, supapları teker teker koparark *unio mystica*[12] (*brahmabhuya* "Brahman ile özdeşleşme") durumunun doruğuna kadar, onu çember çember aşmaya dayanır. Dorukta ise ambrosia üretimi ile, sözle anlatılamayan o büyük mutluluğa ulaşılır. *Description des six Cercles*[13] adlı tantra metni bunu, şiirsel bir dille şöyle anlatır: "Lak renkli doyumsuz nektarı içtikten sonra yüce Şiva'yı, sonsuz mutluluğun büyük kaynağını içine alan Kundalini, Kula (*brahmanın* kafatasında bulunduğu varsayılan açıklık) yoluyla temel çembere yeniden dönecektir. Düşüncedeki *yogini* alıp *Yoga* aracılığıyla tattığı bu tanrısal nektar dalgası ile, Kozmik Yumurta Küpü'nde bulunan tanrılara saçılar yapacaktır." İşlem, kozmoza bir tür kurban sunmakla tamamlanır. *Laya-yoga*, Özümseme *Yogası* adını taşır; görünebilen sonucu, kuşkusuz, tensel edimin yüceltilmesidir.

"Solun" tantrizmi (*vamacara*), *Yoga*'nın tersini savunan bir yol izler. Ona göre Esenliğe ulaşma, fizyolojik ve ahlaksal bir zorlanmanın sonucu değil, en azından bir süre için duygulara, hatta tutkulara tanınan özgür gelişmenin sonucudur. Bu, bireysel ya da ortaklaşa gerçekleştirilen olaylarla,

12 Latince'de mistik birlik. (ç.n.)

13 Altı Merkezin Betimlemesi. (ç.n.)

sonunda bu oyunların boşluğunu anlamak; zorbalığı sarsmaya, isteklerin doruğuna dayanan kendi Ben'ini yıkabilmek için bir tür erotik uyarmadır. Aynı zamanda, temelinde büyü yatan bir tür dinsel homeopatidir. Kuşkusuz, çoğu ölümlü için tehlikeli olan bu yol, gerekli nitelikleri aşmış ayrıcalıklı varlıklara ("kahraman" denilenlere) özgüdür.

11. Bhakti - Esenliğe giden bir başka yol da, katı *Yoga*'ya uymayan, ancak tantra *Yoga*'sına yakın bir yol olan *bhakti*dir. Terimin sözlük anlamı "katılma"dır. Bu, bireyin iman aşkıyla Tanrı'ya duygusal bakımdan katılmasıdır. Duygusal sofuluk, Tanrı ile tutkulu bir birleşme isteğinde ortaya konur; kendini kutsal iradeye bırakma (*prapatti*) yoluyla, Tanrı'ya ve O'na ulaşmayı kolaylaştıran ustalara boyun eğmedir (*seva* "hizmet"). *Bhaktide* öncekilerden çok daha yalın, özel hazırlığa gerek duymadan, kuramsal olarak her şeye açık tanrıya yaklaşma biçimleri sözkonusudur. Din duyusunun kendiliğinden açığa vurulması olan *bhakti*, edimsel olarak Veda'dan beri bazı ilahilerde görülmüştür. Varlığı, "orta" *Upanişadlar* ve *Bhagavad-Gita* (s. 21) dolaylarında düşünsel düzeyde ve henüz öteki değerlerle karışık olarak, edebiyatta da saptanmıştır. Daha sonra pek çok mezhebin halk şarkılarında, önemli bir Krişnacı metin olan *Bhagavata-Purana*'da gelişmiş; Hinduizm'den ayrılmaz bir kavrama dönüşmüştür. *Bhakti*, *Gita*'nın açık mesajında şöyle dile getirilir: "Ancak Ben için çalışan, kendini Ben'e adayan Ben'i yüce amacında bulur... orada Ben'e ulaşır." Tapınmanın öteki biçimlerini reddeden Tamil ozanı Appar'ın açıklaması ise şöyledir: "Vedalar'ı söylemek neye yarar? Ya Dersler'i dinlemek? Ya her gün ahlak yasasına uygulamak? Bir *Anga*ya da altısını birden öğrenmek neye yarar? - Tanrı'yı yüreğinde taşımak, işte sonsuz mutluluğu veren tek şey". Tanrı'ya yüreğini açma, bazı öğretilerde, seçilmişlerine lütuf dağıtan Tanrı'nın bağışlaması (*prasada*) ile yanıtlanabilir. Buna karşılık *bhakti*, yeni bir insan tipinde *bhagavant*ya da Tanrı, tanrısal aşkın öncüsü, erdemlerini çevresine ileten *bhakta* ya da "ermiş"i yaratmıştır. Sözgelimi, Tulsidas'taki Rama'nın kardeşi Bha-

rata, cisimleştirilmiş *bhaktidir*. Taşıdığı derin aşk nedeniyle, kendini, hemen hemen Tanrı'ya eşit tutar.

Erken dönemde, özellikle Bengal Vişnuizmi'nde, tüm öteki "yollar"dakinden daha gelişmiş bir *bhakti* öğretisi oluşturulmuştur. Burada, şiir ve oyun yoluyla açıklanmak üzere hazırlanmış bilgece kuramlar taklit edilerek duygular, ruh halleri, eşzamanlı ya da ikincil durumların sınıflandırması yapılmıştır. Öte yandan, tantrizmdekinden ilkede farklı, ama ne daha az yoğun ne de daha az tehlikeli, bir erotikleşme göze çarpar.

12. Esenlik - Esenlik (*mokşa, mukti* ve birçok terim) önce ve özellikle olumsuz açıdan (tüm önemli Hint değerleri gibi) *karman* dışındaki bağlardan ve yeniden doğma zorunluluğundan kurtulmak olarak tanımlanır. Dış destekten yoksun, durmaksızın dönen bir çömlekçi çarkı gibi karmanı tüketmeye dayanır.

Bazen yavaş yavaş, bazen de birdenbire elde edilir. Bazı okullar, bunun ancak ölümle gerçekleşebileceğini öğretirler. Buna karşın pek çoğu, eski *karmanın* önüne geçilemez etkilerine artık uğramayacak, ermiş türünde ayrıcalıklı bir varlık, "yaşayan-esen" görüşünü benimserler. Onun için gerçekten, artık başka bir şey yoktur. Hiçbir istek için sınamadan geçmez, günlük yaşamda onun için her şey gereksizdir. Birkaç metin bu durumu bir çocuk ya da Şiva gibi dans eden, şarkı söyleyen bir aşık olarak betimlemiştir. Çanıkara'ya maledilen *La Vague de Félicité* başlıklı şiirdeki açıklaması şöyledir: "Şiva'nın yüce gerçeği olan bu yaratılıştan sonsuz mutluluk gölüne tekrar tekrar dalarak, tekrar tekrar Esenliğe erişiyor."

Tanrıtanımaz öğretilerde (eski *Sankhya* gibi) bir kez ölmüş (doğal olarak, ölüm onun için kaçınılmazdır) Esen amaçsız, etkisiz, kesinlikle bilinçsiz bir varlık olarak betimlenmiştir. Tanrıcı ya da *Yoga, Nyaya* gibi öğretilerde ise bu varlık edilgen, bilgisiz, isteksiz kalır ya da genellikle, birçok aşamayı kapsayan bütünleşmeye yakın bir bağla Tanrı'ya bağlanır. Durum, sonu artık düşüncenin bu soyut alanında olan,

cennete benzer imgelerin bulunabileceği sonsuz mutluluğa yol açar (bu, pek çok *bhakti* öğretisinin olgusudur). Kişiliksiz Mutlak savları (Çankara *Vedanta*'sı) ise Esenlikte, cinssiz brahman ile birleşmeyi düşünürler. Bu gerçekten "ırmağın denize akışı gibi" tümüyle bir kişiliksizleştirmedir. Ama etkinci düşünceler, yavaş yavaş buraya da girmeye başlamıştır. Budha (ve Jaina) *nirvanası*, bazı brahmancı Esenlik öğretilerini etkilemiş olabilir. Ortak Esenlik kavramı ise hiçbir zaman gelişmemiştir (kuraldışı durumlar dışında).

BEŞİNCİ BÖLÜM
RİTLER VE ÇEŞİTLİ UYGULAMALAR

1. Genel Bakış - Ritüel Veda döneminden beri, önemini tam anlamıyla yitirmiştir. Buna karşın, bir litürji örgütlenmesine bağlı olmayan dış uygulamalar büyük değer kazanmıştır. Geçmişin kurbanı, artık yalnız zenginler, prensler ve yüksek görevliler tarafından yapılmamaktadır. Ritüelden ayrılan dua, pek kendiliğinden değilse de, daha bağımsız biçimlere yönelmiştir. Simge, yerine geçme, zihinsel tapınma, doğrudan ve gerçek uygulamalarla yarışmaya başlamıştır. Yalnız, eski özel ritler, özellikle "kutsamalar" pek dokunulmamış olarak varlıklarını sürdürürler. Ortaya çıkan önemli yenilikler, ritüel konusunda, Hinduizm'de bir tür devrim gerçekleştiren tantrizme bağlanabilir.

2. Dua - Mantraya (kutsal formül) dayanan duanın etkisi, bunu, anlamından ve sözkonusu *mantranın* üslubundan çok, *mantraya* eşlik eden zihinsel yoğunlaşmada ve *mantrayı* yaratan dış koşullarda (bir mezhebe girme, adak sunma, beddua ya da yemin vb. formülleri) ortaya konur. *Mantra*, giderek artan sayıda, içten fısıltıyla söylenen sözlü ezber parçalarından (*japa*, "mırıltı") oluşturulmuştur (Manu, "Fısıltıyla yapılan dua kurbanı, Veda kurallarına göre gerçekleştirilen eksiksiz bir kurbandan on kat daha etkilidir. Kulakla duyulmayan duanın değeri yüz kat, zihinden yapılanınki ise bin kata çıkar" der). *Mantra*, sözcük ya da cümleler çok fazla sayıda tekrarlanarak uzun dualar şeklinde kolayca çekilir. Sözgelimi, bir tantra metni, Brahman'ı konu alan *Mahanirvana* otuz iki bin tekrardan oluşur. Kesintisiz anlatımalı ezber parçaları da vardır. Bunlardan biri olan yedi yüz mısralık

Candi-Mahatmya "Tanrıçaya Övgü" (6. yüzyıl metni?) Kuzey Hindistan'da çok yaygın olarak, her gün Durga tapınaklarında okunur: "Başarılarımı söylemek (der Tanrıça kendi kendine) varlıkları yeniden doğuşlardan kurtarır, savaşlarımın öyküsünü ve sinsi şeytanları yok etmemi okumak günahları siler ve sağlık verir." Şu halde bu parça, eskinin büyüsü ve kurbanı ile aynı üstünlüklere sahiptir.

Formülü "diriltmek", eylemsizlikten eylemli duruma geçirmek için gereken işlemler de betimlenmiştir. *Mantranın* temeli kutsal *om* sesbirimidir. Bu konuda geniş bir kurgu yaratılmıştır: O "üç harfli (*a-u-m*) *brahman*"dır, bir "gizli Veda"dır. Harflerin her biri, şu ya da bu kutsal nesnenin içinde yer aldığından, tek başına simgesel bir değere bağlanır. Tantrizmde az çok isteğe bağlı *bija* ya da "tohumlar" denilen heceler kullanılır. Çünkü bunlar tanrının fizik biçiminin tohumlarını içerirler; ayrıca, derin anlamı yalnızca tantra çömezine verilmiş gerçeğin tohumu oldukları söylenir. *Nyasalar*ya da "belletmeler", sözkonusu formülün içine katılan tanrıyı kendinde uyandırmadan önce, *bijalar* ya da formülleri parmaklar yardımıyla bedenin herhangi bir bölgesi üstünde ezberleten tantra kökenli öteki işlemlerden birisidir. Diyagram türündeki *yantralar*, bir çerçeveyle sınırlanmış, lotüsün taçyapraklarını betimleyen eğrilerle çevrili üçgenler ya da çemberler dizisidir. *Yantraların* en etkilisi *Çriyantra*, merkez noktadan (bindu) başlayarak birbiri ardına iç içe geçmiş üçgenler ve sekiz taçyapraklık bir dizi; bir başkası ise, tek merkezli, çerçeveyi üç çember ve üç karenin oluşturduğu on altı yapraklı bir dizi içerir. Tümü, *bindu*dan hareketle kozmozun çoklu şekilde açığa vurulmasını geliştiren değişmez *brahmanı* temsil eder. *Yantradan* yansıtılan varsayıma dayalı tanrı imgesi, gerçek imgeden daha büyük ve somut bir gerçeği kapsayabilir. Sözgelimi tanrı Ganeça'ya imanın simgesi bir altıgenler sistemidir: "Doğan güneşin sıcaklığı ve ay ışığı ile dolu, çevresi dalgalı bir kare yüzeyde... meyveleri değerli taşlardan, çiçekleri elmastan, dalları mercandan, dört mevsimi birlikte yaşayan görkemli

bir cennet ağacının altında - üç altıgenin altında ışıldayan, tek dişli fil başı ve kocaman karınlı gövdesiyle... ayakları aslan başlı lotüsten bir tahtta oturmuştur" (*Prapancasara-Tantra*).

Mudralar ya da "belirtiler" ise parmakları birbirine geçirme yoluyla belirli mesajlar veren el hareketleridir; çeşitli gizlici kurguların ilk adımlarını oluşturmuşlardır. Hindistan'da ve Hindistan dışında, kısmen Hindu esinini yansıtan *mudralar* topluluğunun belirlendiği Bali'ye dek, Brahman ya da Budha tantrizmi örneğindeki *mudraların* benzeri kurallar düzenlenmiş olmalıdır.

3. İmge ve İmge Kültü - Bazı Tanrıbilimcilerin karşı çıkmalarına rağmen, Hinduizm tarihinde imge çok önemli bir rol oynamıştır. Kültte belirli ve yadsınamaz bir puta tapma olgusu vardır. Ancak bunun dereceleri iyi belirlenmelidir. Birçoğunda, belki de önemli bir çoğunlukta imge, tapınmanın maddi dayanağından başka bir şey değildir. Betimlemeye dayalı dua ya da dinsel uygulamaların öteki dış gösterimleri ile aynı niteliği taşıyan, külte yardımcı bir öğedir. Tarihsel açıdan imgenin kültteki kullanımı, eski ilahilerin bazı betimlemeleri, imgelerin varlığını göstermekle birlikte, Veda sonrasında ortaya çıkmıştır. İ.Ö. 2. yüzyılda Patanjali, Maurya yöneticilerine Şiva, Skanda, Viçakha yontucuklarının satıldığını dolaylı olarak anlatır.

İmge yapımının kuralları, Dersler'de, her tanrının kimliğine özgü duruşlar, nitelikler, renkler vb. titizlikle saptanmıştır. İmge, tapınağa özel bir kutsama ile "soluğu yerleştirme" ve "gözleri açma" gibi ilginç ritlerle yerleştirilir. *Puja* denilen tapınma, Hinduist uygulamaların başlıca dış biçimidir. Kısmen Veda örneğinden esinlenmiş ("*soma*-kral"ı tahta oturtma) sıra izleyen işlemlerle imge yıkanır, giydirilir, süslenir, kokular sürülür; yiyecek içecek sunulur; çevresine çiçekler yerleştirilir, fenerler yakılır. Bazı *pujalar* kral protokolüne göre hazırlanan çok daha üst düzeyde törenlerle gerçekleştirilir. *Yatra* denilen bu törenler sırasında tanrı imgesi kocaman bir arabanın üstüne yerleştirilerek, birkaç

kutsal ırmağa ya da göle sokulmak üzere, zaman zaman tapınak dışında dolaştırılır. *Yatralar*, özellikle Bengal'de, konusunu Destan'dan, kahraman Candi'den vb. alan halk oyunlarıyla desteklenir. Puri'deki (Orissa) ünlü Vişnu Dünyanın Efendisi *yatrasında*, gelenek eskiden, kendisini tekerlek altında ezilmeye bırakan bağnaz sofunun, esenliğine daha çabuk ulaşacağını ileri sürerdi (bu, geçmişin gezginleri, Jaggernaut'nun arabası diye adlandırılır; Jagannatha "Dünyanın Efendisi" adının biçim değiştirmesi). *Vişnudharmottara*'da (8. yüzyıl ?) bu tören alaylarından biri şöyle anlatılmaktadır: "Gün kavuştuğu zaman, tapınaktakine benzer sevimli görünümlü küçük bir tanrı heykelciği, çeşitli kumaşlarla kaplı, çıngıraklar, çiçekten taçlar, mücevherler ve bayraklarla süslenmiş bir arabanın üstündeki sivri tepeli bir kulübeciğin içine bağlanır. Atların ya da usta adamların çektiği araba kentte dolaştırılır. Kent turu yapılırken, arabayı, elinde yay olan, güzel süs eşyalarıyla bezenmiş bir adam yönetir. Ötekiler, havaya çiçekler ve çiçekten taçlar atarlar. Övgü duaları okunur; övgücüler ve hayır dua okuyucuları başı çekerler; kral, arkadan müzik aletleriyle geçit yapar."

Tantrizmde, ötekilerin yanısıra, Durga'ya yönelik gelişmiş bir *puja* daha, "öğelerin arındırılması" (*bhutaçuddhi*) yapılır. Bu *kundalininin* uyanmasının bir benzeridir: Ayın rahibinin, bedenini oluşturan beş öğeden (toprak, su, ateş, hava, esir) birini ötekine çekmesi (değişmez ilksel maddede bu bedenin erimesine benzer durumda) olarak açıklanabilir.

Somut ya da geometrik imgenin dışında, meditasyonun maddi dayanağı yoktur. Konusu, tanrı tasarımını, aynı yoğunluktaki gerçek bir tasarım gibi "varlığa eriştirmek"tir. Tüm dış uygulamalardan üstün tutulmuş bu kurban biçimi, özellikle tantrizm tarafından geliştirilmiştir. Ancak her çağda bulunur. Temelini, bazı eski şemalardan, Upanişadlar'da "solukların kurban edilmesi" diye bilinen, Veda döneminin "sessizlik" ritüelinden almış olmalıdır.

4. Tapınak - Dersler, kaba yontuların bulunduğu fakir köy tapınaklarından zengin kent tapınaklarına kadar, bu

yapıların kuruluşu hakkında çok ayrıntılı bilgiler verir. Kent tapınakları, kendi üstünde dönen anıtsal kapılar (*gopuralar*) açılmış geniş bir surla çevrelenir. Pek çok yapı, iç avlular, sütunlu salonlar, yıkanmak için gölcükler; çok sayıda küçük, dindışı amaçlarla kullanılan bölümler, hatta bazen manastırlar, okullar, hastaneler içerirler. Tapınak yerinin seçimi yıldızların ve mantraların durumuna bağlıdır. Ayinler, birlikte ya da belirli bir saate göre yapılmaz; kült *pujaya* ve bazı kurbanlara dayanır. Eski *somanın* yerini, kutsal ateşi besleyen *ghrita* ya da *ghi*, eritilmiş ve süzülmüş tereyağı (Veda döneminden beri bilinen) almıştır. Müminlerin ayine katılma nedeni *pujaya* yardım değil, meditasyon gereksinimi, birkaç kutsal dua duymak, ilahilere ve okumalara katılmaktır. Özellikle çiçekler, güzel kokular ve meyvelerden oluşan simgesel bağışlar sunulur; rahip sadaka alır ve bunu, kutsal yiyecek almak üzere yakınlarına dağıtacak ziyaretçilere verir. Özel bir sunakta, kutsal ruhlar için yapılan bağışlar da vardır. Öteki kurban maddeleri arasında *tulasi* ve *açoka* yaprakları (Vişnucularda), *bilva* ya da Aegle *marmelos* (Şivacılarda), *kuça* otu, Ganj'ın suyu sayılabilir.

Veda geleneğinin hayvan kurbanları Kali kültünde, özellikle Bengal'de varlığını sürdürmektedir. Bu kurbanların "köy tanrıları" tarafından ortaklaşa kabul ettikleri türden işlemler olarak, imparator Açoka'dan beri sürdüğü saptanmıştır. Günümüzde, özellikle oğlak ve horoz kurban edilmektedir. Ancak edebiyat, bir ritüelin kendine özgü anlayışından kaynaklanan öteki hayvanlardan da sözetmektedir. Ayrıca simgesel, süreç içinde başka bir şeyin yerini alan edimler de olabilir. Klasik metinlerde (Bhavabhuti'nin *Malati-Madhava*'sı gibi) insan kurbanlarından da sözedildiğine rastlanır; *çakta* mezheplerine, vahşi klanlardan geçtiği sanılan bir gelenektir. Veda metinleri, bu durumu doğrular; ancak kuramsal değer taşımadığını kaydeder. Temeli, uzun süre gözde olan (yüzyılı aşkın bir süreden beri resmen ortadan kaldırılmıştır) *sati* uygulamasına dayalı bir tür insan kurbanını da incelemek gerekir. Bu, dul kadının "isteyerek"

ölmesi, kocasının bedenini yakan odunların üstüne kendini atmasıdır. Ara sıra, evlilik biçimi altında, kadın kurbanın yerel tanrıça düzeyine yükseltilmesi için ateşe atıldığı korkunç bir törene de rastlanmaktadır; bunun kanıtı olan mezartaşları vardır. Edebiyattaki ilk kanıtları ise Destan'da, 6. yüzyıldan itibaren epigrafik yazılarda bulunur; ancak, kaynakların Veda öncesine dayandığını varsaymak daha doğru olur.

Yaptıran kişiye ya da içinde yaşayan topluluğa ait olan tapınak, genelde tek bir tanrıya adanmıştır. Ancak, öteki tanrıların küçük tapınma yerleri, birbirine bitişik nişleri, hatta boş tapınma yerleri de bulunabilir. Aşamalara dayanan bir din adamı sınıfı yoktur. Geçimini verilen sadakalarla karşılayan, bir bölgeye ya da gruba özgü ikinci derecedeki kültlerin güvenliğini sağlamakla yetinen tapınak rahibi (*pujari*), genellikle pek saygın olmayan bir kişidir. Önemli tapınaklar, brahman sınıfından rahiplerce yönetilirler. Birçok küçük tapınakta ise hiçbir zaman yöneticiye yer verilmemiştir.

Çeşitli dönemlerde, tapınağa bağlı rakkaseler ve kutsal nedimeler, *devadasiler*, olarak kadınların varlığına da rastlanmaktadır. Kurum, Güney Hindistan'da büyük tapınakların kurulduğu 9. yüzyıl dolaylarına dek uzanabilir. Ama, sözkonusu terim çok daha eskinin ürünüdür.

Son olarak *linga* kültü üstünde duralım. Tapınma aracı, genellikle doğal ya da işlenmiş siyah taştan küçük bir sütun olan *yonidir*. Ovalimsi bir tepsiye diklemesine yerleştirilmiştir; çevresinde dilek niteliğindeki *pujalar* yapılır. Bazen güneydeki tapınaklarda uzun linga sıralarına rastlanır.

5. Kutsal Yerler - Kentlerle köylerin kurulması, ağaç dikimi, göl yerleşmeleri, kurban ve arındırma ritleri eşliğinde, dinsel törenlerle gerçekleştirilir. Bu törenler, özellikle *tirthalarda* (ırmak geçiti, yaylan) sayısız kurbanı, havuzcukları, girişin hafif eğimli merdivenlerle kolaylaştırıldığı bir ırmağın yamaçlarını bir araya toplayan yerlerde yapılır. Hindistan'daki tüm ırmaklar arasında Ganj "Ganga Anamız" kutsal

sayılır; görünmez yolunun, gökyüzünün ve cehennemin sınırlarına dek uzandığına inanılır. Ancak, duaya elverişli her ırmak Ganj'ın vekilidir, Ganj'dır.

Kutsal kentler arasında (ilk yedi tanesi: Benares, Hardvar, Ujjain, Mathura, Ayodhya, Dvarka, Kanjiveram) Benares başta gelir. Benares'te dinsel yaşamın ağırlığı (dindışı etkinlikler dışında) ırmağın içe kıvrımlanan kıyısındaki geniş teraslarda ve taş basamaklarda yoğunlaşır. Hardvar "Hari'nin Kapısı", Ganj'ın dağlardan düzlüğe açıldığı yerdir. Ganj, Allahabad'ın yukarısında, Prayag'da Yamuna (Jamna) Irmağı'na kavuşur. Orissa'daki Puri, Vişnucuların merkezidir. Güneydeki Madura, Tanjore, Cidambaram gibi tapınak-kentler birçok inancı bir araya toplarlar. Krişnacılığın "kutsal toprağı" Vrindavana ve dolaylarıdır. Bunlar ve öteki merkezlerin pek çoğu, yılın belirli dönemlerinde ve belirli yıllarda mümin ve meraklı kitlelerini çeken hac yerleridir. Yarı-fuar, yarı-dinsel gösteri niteliğindeki bu toplantılar ya da *melalar*, yalnızca herhangi bir tapınağın saygınlığı çevresinde yapılmaktadır. Kuşkusuz bunlar, Hindistan'ın ziyaretçilerine sunması gereken gösterilerdir. Ancak böyle ayrıntılara daha fazla girmeyelim. Edebiyatta dağınık biçimde bulunan hacca ilişkin dolaylı anlatımları bir araya getirmek; modern verilerle karşılaştırılan eski gezi kitaplarını izlemek, Hindistan'ın dinsel haritasın çizmek için yeterlidir. Çünkü bu kaynaklar, ister barışçı ister istilacı etki yoluyla, önemli toplumsal olayları ve temel değerlerin dolaşımını açıklamaktadırlar.

6. *Bayramlar* - Hinduizm'de, kesin bir takvime göre kutlanan pek çok bayram vardır. Bunların en önemlisi Ekim-Kasım'a rastlayan ve "Bengal'in Noeli" sayılan *Durga-puja* on gün sürer; kısmen tapınakta kısmen evde, işlemlerin sayısı artırılarak kutlanır. Eski bir metin bu bayramı şöyle anlatmaktadır: "Zarif dokumalarla kaplanmış, çıngıraklar ve aynalarla süslenmiş görkemli bir arabada Durga'nın imgesi taşınırken, kızlar ve kadınlar onun üstüne çiçekler, durva otu atarlar, kabuklu pirinç ve su saçarlar. Yollar sulanır,

kapılar ve evler bayraklarla süslenir. Bu günlerde ağaç kesilmez, tutuklulara özgürlükleri bağışlanır." *Şivaratri* ya da "Şiva'nın Günü", her Ay ayında, daha gösterişli olarak da Ocak-Şubat'ta kutlanır. Adından da anlaşıldığı gibi ("ışıklar dizisi"), *Dipavali* (*Divali*) bayramında daha çok dindışı yerlere kandiller yerleştirilir, halk şenlikleri yapılır. Geçmişte bunlara abartılı ve aşırılıklarla dolu bir karnaval eşlik ederdi. Ayrıca "Krişna'nın", Rama'nın "doğumu" da kutlanırdı. Başlıca Tamil bayramı olan *Pongal*'de (Ocak-Şubat) ise birçok tanrıya, sütte haşlanmış pirinç sunulur ve çiçekten taçlarla süslenmiş inek sürüsü, keyfince otlamak üzere dağıtılır. Sonra, tören alayında tanrı imgelerini taşıtmak için yeniden bir araya toplanır.

Bazen sözkonusu bayramlardan önce gelen oruç günleri dinsel özelliğini tümüyle yitirmiş ve yerini basit bir eğlence almıştır: Aşk ve ilkbahar tanrısı Holi'nin bayramı. Buradaki en önemli nokta, anılan gösterilerden kiminin mitolojiye göndermeler yapmasıdır: Durga bayramı, şeytan Mahişa'ya karşı Tanrıça'nın zaferini anar. *Divali*, kökende Bali şeytanının bayramıydı; İndra, onu yendikten sonra, yılda bir kez yeryüzüne dönmesine izin vermişti. Bayram, bu ziyaretin "Bali imparatoru" gününden sonra sergilenen törenler dizisi ve curcunalı eğlentilerle kutlanmasıdır.

Öte yandan, bölgeden bölgeye değişen olayların ayrıntılarına girmenin mümkün olmadığını da belirtelim.

7. Tantracı Ritüel - Buraya kadar, tantracı uygulamaları canlandırmayı amaçlayan ve Hinduizm'in olağan geleneklerinden yola çıkarak, güçlendirme ya da sapma şeklinde sergilenen çeşitli akımlar gördük. Tantrizm İ.S. 1. binde, belirsiz bir tarihte ortaya çıkmış ve tüm dinsel biçimleri etkilemiştir. Ancak yeni bir din değildir. Bazen kesin bir tantracı görünümle beliren, alışılagelmiş Hinduizm olgularına yeni bir renk katılmasıdır. Durum, inzivaya çekilme idealinin bir tür karşıtlamasından çıkan "inançtan dönme" (L. Dumont) olarak tanımlanabilir. Tantrizmin izlerine mitolojide ve kozmolojide, öncelikle de ritüelde rastlanır. Kaynağı, özel-

likle tantra öncesi ilahiciliği sayılan Veda'ya, *Atharvaveda*'ya kadar iner. Ama varlığı, geleneksel kült uygulamasını bastıran ve dış biçim gibi derin anlamı da değiştiren unsurlarca boğulmuş ritüelde, kendiliğinden ortaya çıkar. Burada Hint içrekçiliğinin en önemli noktasına ulaşılır. "Kahramanlar"a özgü gizi, müminlerin çoğunluğunu oluşturan paçuları ya da "hayvanlar"ı korumak olan, anlamsal bir gizli geliştirilmiştir; dil "alacakaranlıkta ortaya çıkan" diye adlandırılır. Daha sonra anlatım öylesine sınırsız bir güç kazanır ki, hem simge hem de nesne aynı anlama gelir. Formül, aracısız şekilde esenliğe ulaşabilmek için insanüstü uygulamaları başlatır. Tantrizm, öncelikle bir *mantra-çastra* ya da "kutsal formül öğretisi"dir. Bu nedenle ustadan çömeze aktarılan, törenle girilen bir dindir. Dine girişin, *Mahanirvana*'da anlatılan "eksiksiz serpme" gibi karmaşık durumlara bürünmüş, yavaştan birden gerçekleşene kadar dört şekli ayırt edilir. Tören, birbirini izleyen evrelerle bir-dokuz gün sürer. Edebiyatı yoktur; öğreti konusunda bir temel oluşturulmamıştır. Ancak, izlerin birbirine karışmasına rağmen, genellikle geç dönem metinlerinde didaktik gelişmeler görülmektedir.

Erotizmin rolü, özellikle "solun" uygulamalarında, normal bireye yasaklanmış esrimede ("dünyada alçalan esrimeye ulaşacaktır ve dünyada esriyen yeniden yükselecektir" der *Kularnava*); içinde sakladığı cinsel enerji potansiyelini üstünde toplama ilkesinde ortaya konur. Ancak, bu cinsel ritler simgesel değerlerle yüklüdür: İnsanın edimi, tanrı bilincine katılma anlamına gelir. Bu, *pancatattva* ("beş kendilik") sırasında, kadına beş *m* (*madya* 'şarap", *mamsa* "et", *matsya* "balık", *mudra* "davranışlar", *maithuna* "tensel ilişki") aracılığıyla yaklaşılması, kutsal enerjinin bir insanın varlığında yeniden doğmasıdır. Mistik bir evliliği başarıya ulaştırmada en önemli unsur olan *maithuna*, bir grup erkek ve kadının katıldığı "saygı çemberi" olarak tanımlanır. Kadına, belki de hamile olan kadına kutsal bir tanrıça imgesi gibi davranılır. Az çok büyü niteliği taşıyan bir dizi ölüm riti "Ben'i yık-

ma"nın tamamlandığı yerlerde, yani mezarlıklarda gerçekleştirilir. Ayrıca "sağın yolu" tantracılarına özgü yetkinleştirilmiş, değiştirilmiş uygulamalar da vardır.

8. Kefaret Uygulamaları - Veda döneminin sonundan itibaren, ritüelin dışında kefarete ilişkin bir yasa oluşturulmuştur. Bu, bir yanlışlıktan, lekeden, kazadan esirgenmek üzere verilen özel kurbanlara, bazen de okumalara ve yıkanmalara dayanmaktadır. Sonra yasa genişletilmiş, çile ve oruç, çeşitli nefsi kırma işlemleri gibi yeni uygulamalar artmıştır. Kefaret bağışı, hayır işi, vakıf kurma giderek büyük önem kazanmıştır. Tıpkı ötekiler gibi bu alanda da, her bir günah için öngörülen kefaretin ayrıntısını aşan, yenilenmiş bir kefaret sistemi ortaya çıkmıştır. Hatta başkasının cezasını çekerek, yanlış yola sapmanın (kadın için) kefaretini önceden ödeyerek vb., bağışlanamaz günahların ucuza silinebileceği düşünülmüştür.

Sözkonusu uygulamalar, ister yasal cezada toplansın ister onun yerine geçsin, bazen yasal sistemle çatışma içindedir. Kefaretin niteliği, ciddi olaylarda hükmün yaptırımını da üstlenen bir görevlinin, "cezalandırıcı", yönettiği küçültülmüş bir mahkeme tarafından ilan edilir. Kuram, ağır ("kasttan düşürücüler") ya da bağışlanabilir gerçek dinsel günahların dışında, ahlağa karşı işlenen günahları, toplumdaki kuraldışı davranışları, hatta bazı doğal talihsizlikleri ve irade dışı günah durumlarını kapsar. Genel yaşamda sözkonusu olan bu sayısız "din hükmü" ya da *vratalar* zorlanmış simgesel anlatımların dışa vuran uygulamalarıdır. Kısaca dilek ve duadan oluşan öteki *vratalar* ise, dinsel abartı olarak ortaya konurlar. Günümüzde bu uygulamaların tümü, en azından dikkat çekici biçimlerdekileri, önemli ölçüde değerini yitirmiştir.

Eskinin hataya dayanan kötü kavramı, klasik Hinduizm'de daha çok karışıklığa dayanır. Karışık dönemler, karışık edimler ve nesneler, kazüvistik bir şekilde derlenmiştir. Bu olayları daha iyi anlayabilmek için en küçük eylemin bile dinsel bir sonuç doğurduğunu hatırlamak gerekir. Sözgelimi,

yemek yeme, besini alma biçimi bakımından dini ilgilendirir. Karışıklık kavramı, en azından kuramda, kastlar kurumunun temelini oluşturur.

9. Büyü - Hinduizm'de kültün dışında bir de büyü kurumu vardır. Bu uygulamalar, eski ritüelle süren büyüye ilişkin özel bağlardan doğal şekilde kurtulmasa ve eski formüllerin yerini başkalarının doldurması dışında, Veda'dan beri pek az yenilenmişe benzer.

Büyüyü kim yapar? Brahman, özellikle de "hükümdar rahibi" (*purohita*), çileci; destan geleneğinde insanlarla aynı nitelikteki tanrılar ve şeytanlar, hava perileri (*vidyadhava*) ve ermişler (*siddha*); kral ise, doğuştan büyü güçleriyle donatılmış bir keramet sahibidir. Büyü yapılırken, akıldışı bir güç yüklenip yüklenmemeye göre sınıflandırılmış her şeyden yararlanılabilir. Bu güç yararlı ya da çoğunlukla uğursuz, kötü bir güçtür. Sayısız rit reçetesi, büyüsel bir görünümle ortaya konur.

Büyü edimlerine olağan külttekine benzer maddi dayanaklar eşlik eder: yaygın ölçüde *yantra* kullanımı; büyüyü yapanın, görünmez güçleri tehlikesizce çekebileceği ya da uzaklaştırabileceği ayrıcalıklı bir toprak parçasını sınırlayan, yere çizilmiş *mandala*, "çember" gibi. Burada muskaya da önemli bir yer verildiği unutulmamalıdır.

Büyüsel güçlerin alanı sınırsızdır. Genelde, akılcı hekimlik ya da güzellik işlemleriyle iç içe giren aşk büyüleri geniş bir takım oluştururlar. Toplumsal ya da kişisel varlığında bireye önerilen tüm amaçlar ve maddi üstünlükler büyü eylemine bağlıdır. Siyasal amaçlar için özel reçeteler düzenlenmiştir. Bazı metinlerde, açıkça masalsı reçeteler yer alır: kızgın kömürün üstünde yürüme, çok uzun mesafeleri yorulmadan koşma, şu ya da bu düşü yaratan maddelerin üretimi işlemleri gibi. Bu bağlamda büyü, artık "İndra şebekesi"ne (gözboyama sanatı) dönüşmüştür.

Çeşitli çağlardan bu yana bilinen tüm *mantra* biçimleri şunlardır: doğal astroloji, horoskop (edebiyat alanındakinin büyük bir kısmı Yunanlılardan, daha sonra da Araplardan

alıntılanmıştır), düş yorumu, toprak falı, insanları yüzünden tanıma ve öteki, belirtiye ya da kehanete dayanan sözde bilimsel biçimler. Köy astroloğu sözü geçen bir kişidir; onsuz hiçbir girişimin yapılamayacağına inanılmıştır.

10. Bilim ve Din - Veda dini, doğal görüngülere doğru mutlu yürüyüşü güvenceye almak için *rita* ya da "kozmik ilke"yi düzenlemiştir. En eski metinler, daha o dönemde yıldızların yerlerini saptamaya yarayan, Güneş'in ve Ay'ın yolu üstündeki takımyıldızları eksiksiz biçimde numaralandırmışlardır. Daha sonra Jyotişa yıldız yılını oldukça doğru hesaplamış ve beş yıllık bir çevrim belirlemiştir. Veda ritüeli, gerçekten de, belirli gökbilim bilgilerinin geometrik formüllere dökülmesini kabul ettirmiştir. Sunakların ve evlerin kurulması gibi amaçlarla eski kültte de kullanılan bu bilgiler, Veda döneminin anılan konuda uzmanlaşmış Dersler'inde bulunmaktadır.

Klasik Hint tıbbı, varlığı Veda ilahilerinde de doğrulanan pnömatik kuramlara dayanır. Burada fizik, fizyolojik ölçü kozmolojik ölçünün tersidir. Anılan kuramlar, ritüel ve özellikle büyü dışındaki anatominin, tedavi biliminin kimi verilerini konu alırlar.

Yarı bilimsel yöntemler kullanan simyanın uygalama alanı, gerçeküstü özelliklere sahip ölümsüzlük ya da gençlik iksiri gibi maddeler üretmektir.

Minerallere dayalı reçeteler hazırlamaya yarayan bir kimya bilimi de gelişmiştir: özellikle kireçleştirme, kapalı vazoda ısıtma yoluyla bileşiklerin özünü araştırarak metalleri arıtma ve yeniden birleştirme.

Ama burada bizi asıl ilgilendiren, simya ya da hemen sonra takınacağı adla, simyacı eğilimleri olan kimyadır. Kimya *Yoga* egzersizleriyle birleştirilebilir ve tümüyle mistik bir yöntemle, insanı Esenliğe götürmeye uyarlanabilir. Savlarını 14. yüzyılda Madhava'nın belirlediği simyacı bir Şiva okulu vardır. Okulun "özlerin prensi" diye tanımladığı civa, *yogin* çömezine uzun bir yaşam sağlamayı garantiler. Ayrıca, olmak istediği "yaşayan-esen" durumunun dayanağını

oluşturacak "gök cismi"ni doğaüstü yoldan elde etmek üzere arınmasına yardım eder.

11. Özel Ritler - Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hindistan özel ritler konusunda tutucudur: Bu, halen geçerli olan "Eve ilişkin özdeyişler" öğretisidir. *Samdhya* ya da "kavuşturma" (gündüzü geceye), eski *Agnihotra* ayin ritinin yerine geçmiştir. Rit, arınmayı simgeleyen dıştan yıkanma (Sular'a yakarma ile), içten yıkanma (ağzı su ile çalkalama, *acamana*) ve başa su serpme ile başlar. Sonra sessiz bir okumaya, *Rig-Veda*'nın ünlü formülü *gayatriyi* çekmeye geçilir: "Düşüncelerimizi kamçılaması için tanrı Savitar'ın bu seçkin ışığını alalım." Ardından ufuğa erişen güneşe tapınılır. *Gayatrinin* yeniden tekrarı, yeniden ağzı çalkalama, bedenin çeşitli bölgelerine dokunma, bir *pranayamaya* başlama, çeşitli formüller söyleme ve kısa kurbanlar ile biter. Bunların benzeri işlemler, daha kısa olarak öğleyin de yapılır.

Günlük "beş büyük kurban" (*maha-yajna*) şunlardır: a) *vaiçvadeva*, "Tüm tanrılar" için ateşe (*homa*) kurban, öğle yemeğinden önce yemekten bir parçanın ateşe atılması; b) bali, "yaratıklar"a adanmış, hırsıza kurban; c) *pitriyajna* ya da *tarpana*, kutsal ruhlar için susamla karışık su saçısı; d) atithi, ziyaretçileri, özellikle çilecileri ağırlama riti; e) *brahmayajna*, Veda'dan bir bölüm okuma: Modern uygulamada bu küçük ayinler basitleşmiş, hatta kısmen ortadan kalkmıştır. Beş koruyucu tanrı kültü (*pancayatana*), hâlâ varlığını sürdürmektedir. Vişnu, Şiva, Surya, Parvati, ile Ganeça'yı betimleyen küçük heykelcikler ya da taşlar, evde günlük kurbanları kabul ederler. Mesleği konu alan ritler (mesleğe ilişkin örnek aleti kapsayan kurban) gibi tarım ritleri de vardır. Bölgelere ve zamana göre ritlerin ayrıntısı sonsuz derecede değişir. Eski "dolunay ve yeniay" tatili gibi geçmişin ayin ritleri "özel" bir şemaya göre yapılır. Dinsel yaşamın merkezi, evlilik ayininden başlayarak, tapınaktan çok aiel ocağıdır.

Samskaralar ya da "kutsamalar"a gelince... Başlıcaları dokuz tanedir. "İçine işleme", hamile kalma olarak kabul

edilen dönemi kutsar; ilk hamilelik için düğünden dört gün sonra yapılır. Üç ay sonra "Oğlan dölleme" gelir, amacı erkek soy elde etmektir. "Evin efendisi"nin ana görevi, geleneklerin korunmasını, özellikle *çraddhayı* yerine getirme olanağı veren erkek çocuk soyunu üretmektir: "Bir oğulla" der Manu "dünyalar fethedilir, oğlun oğluyla ölümsüzlük elde edilir. Oğlun oğlunun oğluyla güneşin dünyası kazanılır: *put (tra-)* diye anılan babasını cehennemden kurtardığı için *put(t)ra* adını alır."

Doğumdan önce, geleceğin annesinin saçları arasında yol çizmekten oluşan bir rit daha vardır. Kuşkusuz doğumun kendisi büyük bir ayine konu olur. Bu sırada bebeğin ağzına, özellikle küçük bir bal topağı ile eritilmiş tereyağı (*ghi*) sokulur ve çocuk Şaşthi'ye, koruyucu tanrıçaya adanır. "Ad verme" onuncu güne rastlar. Ad seçimi bir dizi önlemle gerçekleştirilir. Bebeğe kişisel adın dışında, genellikle gizli bir ad, hatta astrolojik bir ad daha verilir.

"İlk çıkış" bebek dört aylık olunca, doğan güneşe kurban sunularak yapılır. Altıncı ayda, ilk katı besinini alması törenle kutsanır. Üç yaşındaki "Saç kesimi"ni, dört yaşında "Tepe tıraşı" (bir tutam saç korunarak), daha sonra da "Kulakların delinmesi" izler. En önemlisi ise, çocuğun brahman toplumuna katılmasını kutsayan ve ona *djiva* "iki kez doğan" sanını kazandıran "Giriş" (*upanayana*) ayinidir. Bu ikinci kez doğma olarak kabul edilir. 8-9 yaşında, kasta göre, kutsal kordon (üç beyaz pamuk ipliği bükülerek yapılmış) verme riti gerçekleştirilir. Kordon, ağdan basit bir ceketin yerini tutar. Bu tören, aynı zamanda öğrenimin başlamasını da simgeler; baba bir *guru* ya da usta seçer. *Guru*, kutsal okumalar eşliğinde kordonu yıkandıktan sonra büker ve tekrar açar; kordonu, sol omzuna dayanacak şekilde sağ kolunun çevresinden ve genç çömezin başından geçirir. Günümüzde din öğrenimi çok kısa sürer. "Eve dönüş" riti, çömezin *gurudan* ayrılıp baba ocağına dönmesi sırasında yapılırdı. Ama bugün, kuram dışında önemi yoktur.

Düğün törenleri ise, uzun ve karmaşıktır. Bu nedenle, bizi

yalnızca, az sayıda ilginç ve en değişmemiş olan dinsel kısmı ilgilendirmektedir. Düğün tarihi dikkatli astrolojik incelemelere göre saptanır. Erkek, nişanlısının evine elçilerin eşliğinde götürülür; orada seçkin bir konuk olarak karşılanır. Damat genç kıza yağ sürer, ayna verir ve ona yeni bir giysi giydirir; baba, kızını törenle erkeğe teslim eder. Kız, iki avcuna doldurduğu kavrulmuş buğdayı kurban olarak ateşe atar. "Yedi adım" bölümü ise, bu birliğin geri dönülmez olmasını kutsar; çiftin elleri ya da giysileri birbirine bağlanır. Baba ocağından alınmış ateşle birlikte, genç kadını yeni evine götürmek için bir tören alayı düzenlenir. Kadın, evin eşiğine basmadan içeri girer, kırmızı bir inek derisinin üstüne oturur. Çift, bir kurban yemeği yer ya da karşılıklı olarak birbirine yağ sürer. Gerdeğe üç gün sonra girilir. Bu süre, yatağın üstüne konmuş bir sopayla somutlaşan bekârete saygı süresidir. Tanrı rızası, kefaret vb. için yapılan pek çok öteki rit de, Hinduist uygulamanın özetini oluşturan bu takıma eşlik eder: Bunun, ilkel "kaçırma"nın izlerini hâlâ yaşatan, büyüsel bir simgecilik altında maskelenmiş, anlaşmalı bir evlilik biçimi olduğunu kabul etmek gerekir.

Olağan cenaze töreni şekli, ölünün yakılmasıdır. Yalnızca çocuklar, çileciler ve bazı mezheplerin yandaşları toprağa gömülür. Tören alayı ölüyü (yağlanmış, yeni giysiler giydirilip süslenmiş) ateşin önceden hazırlandığı yakma yerine taşır; yürüyüş okumalarla, olasılıkla parayla tutulmuş ağıtçıların iniltileriyle, duraklaya duraklaya devam eder. Odunların üstüne ölüyle birlikte, uğraşılarına özgü aletler yerleştirilir. Eski rite göre ölünün dul eşi de yanına yatırılıyordu; hemen ardından ölü kocanın yerine geçen kayınbiraderiyle birleşmek (*niyoga* ya da levirlik)[14] üzere kalkmaya çağrılıyordu; yerine bazen inek kurban edilirdi. Cenaze törenini, günahlardan arındırma ritleri izler. Birkaç gün sonra, gö-

14 Kayınalma da denir. Bazı toplumlarda, bekâr kayınbiraderin ölen kardeşinin karısıyla evlenmeye zorlayan bir töredir. Bunun için koca öldüğünde kadının erkek çocuk sahibi olmaması gerekir. (ç.n.)

mülmek ya da ırmağa savrulmak için kemikler toplanır ve kilden bir kül vazosuna konur. Seçkin ölüler için topraktan bir tümsek, *çmaçana* yapıldığı da belirtilmektedir. Cenaze dualarına ek olarak *çraddha*, "güvenilir kişiden doğmuş" ritinin de yapılması gerekir. Burada, ölünün bir *pitar*, iyilikister bir "kutsal ruh" olma durumunu kazanması sözkonusudur. *Çraddha*, ölü için pirinç topaklarının, *pindalar*, suyla birlikte toprağa konmasından oluşur. Törene, öteki ziyaretçilerin yanı sıra, bu fırsatla onurlandırılan ve ağırlanan, doğrudan ataların temsilcisi konumundaki üç brahman katılır. *Çraddha*, ölümden on-otuz bir gün sonra ya da bazı törenler nedeniyle, çoğunlukla basitleştirilmiş biçimlerde ve belirli tarihlerde, her ay gibi, yapılabilir.

12. Yaşam Biçimleri - Açramalar, "varlığın aşama durumları ya da yaşam biçimleri" kuramı, geç Vedizm'de belirlenmiştir. Kuşkusuz, gerçek olaylardan yola çıkan bir dizgeleştirmenin sonucudur. Metinlerde kuramsal olarak, yüksek kasttan Hintliye geçen üç (ya da çoğunlukla dört) konum belirtilmektedir: brahman çömezi, evin efendisi, keşiş ve "münzevi". Öğreti, işlemler ideali ile çileci ideal arasındaki sürekli evrim şeklinde ortaya konacak karşıtlığı dile getirir. Ayrıca, geçmişte toplumsal yaşamdan iç âleme geçişe sık sık rastlanmıştır. Bugün, ruhsal çağrıya uyup, birdenbire her şeyi terkederek maddi yaşamdan iç yaşama bağlanan insan sayısı hiç de az değildir.

"Brahman çömezi" konumu, günümüzde, en azından geçmişteki katı biçimi (kırk-elli yıl süren derslerden sözedilir) ile yoktur. Konum, kutsal metinlerin çıraklığı dönemi, ama daha çok da çömezin *guru* karşısında üstlendiği boyuneğme ve hizmet etme görevleri olarak tanımlanır. Temel ahlak ödevlerinden birisi de bekârettir (bu durumu belirten *brahmacarya* terimi, "kendini tutma" anlamını kazanır).

"Evin efendisi" oğlan çocuk döllemek, ateşi beslemek, ritleri, özellikle de *çraddhayı* uygulamaktır. Keşiş, yerleşim bölgelerinden uzakta ailesiyle birlikte ya da tek başına yaşar. Bu, lirik Sanskrit oyunu *Çakuntala*'da görülen "keşiş kulü-

beleri" tanımı ile eski Hindistan'da idealleştirilmiş yaşantı örneğidir. Kimi maddi etkinlikleri sürdürmeye elverişli çileci egzersizleri kapsar; bir tür emekliye çekilmedir. Dördüncü aşama, Hintlinin bu dünyayla ilişkisini tümüyle kesmesi; elde bir değnekle bir kutsal yerden ötekine gitmesi ve geçimini dilenerek karşılamasıdır: "Kendini Tanrı'ya adayarak, Tanrı'yı severek, Tanrı'yı oluşturarak, Tanrı'ya sığınarak tüm dış bağlardan kurtulur ve iç sungularla kurbanlardan başka bir şey kabul etmeden, kendini rit ateşlerinde yükseltmeye çabalar" (*Maha-Bharata*). Gerçekten, üçüncü ve dördüncü aşamalar (özellikle dördüncü), kuralı, müminin yandaşı olduğu mezhebe göre değişen dinsel buyruklardır. Bugün de Hindistan'ın her yerinde *samnyasinler*ya da "münzeviler" ile karşılaşılmaktadır. Üç yılda bir, kutsal kentlerde kongreler düzenlerler. Ama en yaygın sofuluk biçimi, herhangi bir ustanın yanında zaman zaman ya da sonuna dek bir *açramada* (modern anlamda, topluluk örgütünün inziva yeri) yaşamaktır.

Brahman toplumunda, tüm metinler inziva olayını ne denli yüceltmişse, dinsel intiharı da o denli kötü saymıştır. Bununla birlikte çilecilerin intiharına ilişkin, Manu'da olduğu gibi, kapalı anlatımlar da vardır: "Kararlılıkla dolu, dosdoğru kuzeydoğu yönüne giderler, su ve havayla yaşayarak, ta ki bedenleri tükenene dek". "Büyük yolculuk" denilen bu gidişin hedefi, çok ender olarak ulaşılan Himalaya'dır. Eski kuramın kabul ettiği dış intiharların tümü, başka bir yöntemle bağışlatılamayan olağanüstü ciddi bir günah yüzünden gerçekleştirilir.

13. Manastır Kurumu - Hinduizm'in geçmişinde, Budizm ve Jainizm ile karşılaştırılabilecek ölçüde bir manastır düzeni yoktur. Bu, Hinduizm ile ötekiler arasındaki başlıca temel farklılıktır. Hindular, kalıcı bir örgütlenmenin kurulmadığı dağınık topluluklar oluşturmuşlardır. Bununla birlikte, 8.-9. yüzyılların ünlü düşünürü, *Vedanta*'cı Çankara'ya maledilen, "ikici olmayan", mezhep bağından uzak on tarikatı bir araya toplayan Şivacı bir manastır kurumu vardır.

Kurumun üyeleri *daçanamiler* "on adı olanlar" ya da *ekadandiler* "tek düğümlü değnek taşıyıcıları" diye anılırlar; kuşkusuz, burada sözkonusu edilen "münzeviler" ve kadınların da kuruma alınmalarıdır. Bu manastırların pek çoğu, bağımsız brahmanları çatısı altında toplamıştır. Ötekiler ise dört kasta da açıktır (kovulanlara, şu halde kast dışı kalanlara ve kasttan düşürülenlere de). Bazılarında, uygulamada bir yalınlık (Digambara Jainacılarına benzer ?) gözlemlenmektedir. Çankara, Çringeri Mysore'da), Govardhana (Orissa'daki Puri'de), Çarada (Kathiavar'daki Dvarka'da), Joshi (Himalaya'daki Badarinath'ta) gibi dört büyük manastır kurmakla tanınır. Çringeri'nin şefi birliği yönetir ve mümin halkasının dışında da büyük bir yetkiye sahiptir; "dünyanın efendisi" sanını taşır. Ramananda, Madhva ve birkaçı daha manastırlar kurmuşlardır. *Gosainler* ya da *gosvaminler* "efendiler" diye anılan Vallabha keşişleri dışında, Vişnucu keşişler *vairaginler* "ılımlılar" olarak adlandırılırlar. Brahmanların oluşturduğu Çrivaişnava okulunun keşişleri, ayırıcı simge olarak üçlü değnek ya da üç düğümlü değnek taşırlar. Ötekine oranla daha zayıf örgütlenme gösteren Şivacılarda bireysel çile kurumu yaygınlık kazanmıştır. Ancak, beş temel kuruma bağlı mezhep üyelerinin yaşadıkları tüm köylere yayılmış Lingayatlara yönelik manastırlar da vardır.

14. Kastlar - Kast (*varna, jati*), dinsel sorunları aşan çok geniş kapsamlı bir olgudur. Bu nedenle kasttan, din üstünde etki yaptığı ya da din tarafından yönetildiği ölçüde sözedilecektir. Üç en büyük toplumsal görevden, brahmanlara ait olan ilkinin dinsel kökenli olduğu ortadadır. İlkede kutsal gücün savunucuları olan brahmanlar, ne işle uğraşırlarsa uğraşsınlar, bir inançlı kitlesine sahiptirler: "Aynı brahmanda doğmak Yasa'nın sonsuz kez yeniden doğmasıdır" (Manu). Görevleri "Veda'yı", *Smritiye* göre yaşama biçimini "öğretmek"ten, kendini başkasına adamaktan (öyleyse rahiplik hizmetini de üstlenmekten) ve bağışları kabul etmekten oluşur. Öteki üç sınıf da, çeşitli derecelerde olmak üzere kutsal işlere katılır. Savaşçıların yer aldığı ikinci sınıf, *kshat-*

riyalar, Smriti uyarınca "kendini adamak (amaçlarına), Veda'yı öğrenmek, bağışlar yapmak" zorundadır. *Kshatriyaların* temelini özetleyen kral, tanrının belirmesidir; Manu'nun dediği gibi "insan biçiminde tanrı"dır. Bu nedenle büyük krallık törenleri, Veda sonrası Hindistan'da dinsel tatil niteliği taşımıştır. Bunlar, büyük tanrılara yönelik eski tören kültünün tek kalıntılarını oluştururlar. Hayvancılık, tarım, ticaretle geçinen üçüncü sınıf *vaiçyalar*, kuramsal bakımdan *kshatriyalar* ile aynı ödevleri ve görevleri yerine getirmekle, kuşkusuz daha az derecede, yükümlüdürler. Dördüncü sınıfı oluşturan *çudralar* ise öteki sınıfların hizmetindedirler ve görünüşe göre dinin dışında kalırlar. Ancak, eski metinlerde *çudralara* bazı haklar tanınmıştır ve birçok mezhebin tüm çabası, onları brahman sistemine katmaya ya da sistemin dışına atmaya yönelmiştir.

Kuramsal olarak dört büyük kasttan doğan "modern" kastların kalıntısını ise, hiç kuşkusuz meslekten çok dinsel etki (aynı zamanda yerleşme, olasılıkla etnik yapı) belirlemiştir. Ancak sınıflandırmada mesleğin rolü de vardır. Brahmanların büyük bir kısmı (bir dereceye kadar tutarlı kalan tek grup) dinsel görevlerini artık bırakmışlardır. Meslek, karışık diye bilinenlerden biri olmadığı sürece, hiçbir şekilde saygınlıklarını yitirmemişlerdir (Manu, çok daha öncelerde diyordu ki, "Brahmanlar, her türden basit işlerle uğraşsalar bile onurlarını korumak zorundadırlar: çünkü onların her biri büyük bir tanrıdır"). "İki kez doğan" (*dvija*) tümüne, başka deyişle ilk üç sınıfın üyelerine ortak olarak verilen dinsel bir orundur. Kast dışına atılma, bir tür toplumdan dışlanma, aforozdur. Erdeme ya da erdemsizliğe bağlı dinsel değerden doğan kast kurallarının önemli bir bölümü ayrım kavramına dayanır. Hatta kastların temeline bakıldığında dinsel bir olgu göze çarpar. Bu, gerçekten de saflık ve karışıklık arasındaki dinsel karşıtlık düzenine uygun düşmektedir.

15. Ahlak - Toplumsal ve dinsel ödevler olarak kastlarla yaşam biçimlerini ilgilendiren ve bu ödevlerden doğan ahlak

buyrukları, her iki alana da eşit şekilde dağıtılmıştır. *Dharma* evrensel değil "kastın ve konumun" *dharmasıdır*. Ayrıca ahlağın kendi içinde, öncekileri kısmen kapsayan, bir alt bölüme daha ayrılması gerekir. İnsan etkinliğinin bu "üç amaç" bölümlemesi şöyledir: *dharma*, yani dinsel ya da ahlaksal değer; *artha*, kazanç arama; *kama*, istekler.

Bununla birlikte, eskinin doğruluk değerlerinde ya da ritüel erdeminde ortaya çıkan genel bir ahlağın sınırı gözardı edilemez. Kozmik düzeni belirten *rita* "gerçek"le eşanlamlı olmuş, karşıtı *anrita* "yalan" anlamını kazanmıştır. Destan'dan beri pek çok vaaz, kimi fırsatların yitirilmesine karşın, erdemin yürekten öğrenilmesi ve insanlık görevinin yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Başkası, hatta hayvanlar karşısında bile, temel erdemi oluşturan unsur, şiddet karşıtlığı ya da *ahimsadır* (*Chandogya-Upanişad*'dan bu yana ortaya çıkan terim, modern Hindistan'da olağanüstü bir yankı yaratmıştır). Manu'ya göre şiddet karşıtlığı, insana *karman* çevriminden kurtulmayı sağlar. Aynı zamanda bazı kahramanlık değerleri de öğretilir: başkası için acı çekmek, hatta onu bir düşmana karşı savunmak.. İşte, söylendiği gibi, gerçeğin büyüklüğü! Brahmanizm'in bir kahramanı olan prens Vipaççit cehenneme indiğinde, varlığının suçlulara güç verdiğini görmüş ve orada, onlarla birlikte kalmayı önermiştir. Bu açıdan *Maha-Bharata* da, tıpkı *Ramayana* ve saray şiirindeki ideal aile şefi ve prens örneği gibi, "savaşçı"ya yönelik bir yiğitlik erdemleri yasasıdır.

Bunlar, din dışındaki Hint duyarlılığını geniş ölçüde yansıtan anlatımlardır. Hint yaratımının benzersiz örneği bilgelik şiiri, tümüyle "dindışı" erdemleri işler. Bu, *Maha-Bharata*'nın bir bölümünde (III, 206) brahmana ders veren avcı gibi, önemsiz, alçakgönüllü insanın, kendisinden daha yüksek birini bilgilendirmesidir. Esenliğe ulaşma yolunda, ahlak erdemleri bağışlara eşitlenerek (*Chand. Up.*, III, 17) kutsal bir nitelik oluştururlar (Gita, XVI, 5). "Şeytan" yazgısının, ruh göçmesinin, kötülüklerin tersi olan bu durum, uygulamasız, kuralsız ermişliğe götüren sofuluk ve mistik

yöntemlerle aynı sonucu verebilir. Ayrıca bize, defalarca tekrar edildiği gibi, önemli olan sofuluğun ya da kastın gereklerinin yapılması değildir. Bireye yerleşmiş alınyazısına sofuluğun yol göstermesidir. Budizm'in öğretisi, böylesine "kişiye özgü" bir öğreti değildir.

Hatta, din konusunda Çankaracıların kabul ettiği Esenlik, varlığın, toplumun iyiliğine katkıda bulunabildiği bir durumdur: *nivritti*, etkisizlik davranışı, kesinlikle "başkasını düşünürlük" kavramını yadsımamıştır.

ALTINCI BÖLÜM
MEZHEPLER

1. Genel Bakış - Buraya dek incelediğimiz şimdiki Hinduizm, tarihsel gelişimi kadar, öğretiye ve yerelliğe - tarikatlar- ilişkin bölümlenmelerinde de bir bütün olarak düşünülmüştür.

Mezheplerin, müminlerin tümüne ulaşması gerekirken kesinlikle böyle olmamış, çok sayıda küçük gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Hatta en büyükleri arasında bile, bir mezhebi benimseme durumu gerçekten çok itibari olmuştur. Ancak, yeni gelişmelerin çoğunun temelinde, olasılıkla klasik Hinduizm'den aktarılmış önemli bir olgu vardır. Bu da, mezhepsiz Hinduizm'in geniş ölçüde durağanlaştığı, belki de çöktüğü gerçeğidir.

Mezhep nedir? Etkinliği, eski bir kolun reformu niteliğinde ortaya konan, bir kişi tarafından kurulmuş düşünce hareketidir. En eski mezheplerin kurucularının söylence kahramanları olması, kişisel bir "düzenleme" gerçeğini kesinlikle değiştirmemiştir. Bu düzenlemenin konusu genellikle, bazı yozlaşmalara tepki göstermek; bazen bozulmamış bir geleneğe ait olduğu sanılan en yalın biçimlere geri dönmek; bazen de ilerici bir tutum almaktır. Olayların ayrıntısı, sınırsız ölçüde değişkenlikler gösterir; ama, bazı kurucular ya da bazı mezhepler arasında pek çok benzerlik bulunur. Bu yeni topluluklar, hareketi başlatanların kendileri ya da ilk yandaşları (ölümlerinden sonra) tarafından, hatta mezhep dışından kişiler tarafından da kurulmuş olabilirler. Ancak, yine de büyük çoğunlukla manastıra ilişkin bir öğe ya da bir "münzevi" grubu içerirler. Özellikle yakın dönemlerde ortaya

çıkan mezheplerin hazırlanmasında, karşılıklı etkilenmelere, hatta öykünmelere oldukça sık rastlanır. Mezheplerin ayırıcı özellikleri, yeniden yazılmış ya da geleneğe göre seçilmiş kutsal kitapları benimsemek; kozmo-felsefe, ahlak, tanrı betimlemesi gibi özel bir biçime (ilksel biçime) bağlanmaktır. Ek olarak dış özellikler de vardır: alna, Vişnucu hareketlerde U, Şivacı hareketlerde üç yatay çizgi çekilmesi gibi.

Mezheplerin büyük çoğunluğu, Vişnucu ve Şivacı olmak üzere iki gruba ayrılır. Bir başka kalabalık grup olan *çaktalar*, özel bir Şivacı gelişme sayılabilir. Dağınık gruplar oluşturan ötekiler ise, sonuçta önemsiz bir konuma düşmüşler; bazıları geçmişte bazı bölgelerde biraz saygınlık kazanmışlardır. Smartalar ya da "*Smriti* yandaşları (sözlü geleneği benimsemiş)" bunların dışında kalır. Ancak Smartalar, bir mezhep oluşturmaktan çok gelenekçi Hindu inançlarını yaşatmayı amaçlayan bir gelişme göstermişlerdir. Veda modelindeki özel ritüeli korurlar ve Çankara'nın öncülüğündeki *Vedanta*'nın mezhepçi olmayan biçimlerinin temsilcisi sayılırlar. Gerçekteyse, Smartaların uyguladıkları *puja, pancayatana* hiç de tam anlamıyla gelenekçi değildir; bir kısmı Trimurti bir kısmı da Şivacı kültle birleşir. Bunlar seçmeciden çok gelenekçi bir grup oluşturmuşlardır.

Bağımsız mezhepler arasında, 1. binde, belki de İran'dan gelen bir itkiyle biraz önem kazanmış Sauralar ya da güneş kültü bağlılarını; yine aynı dönemde ortaya çıkan ve bir öğretisi bulunmayan Ganapatyalar ya da "Ganeça'nın müritleri"ni sayabiliriz. Vişnucu ve Şivacı mezheplerin ise, ötekilerde olduğu gibi, felsefelerini *Vedanta*'ya ya da *Sankhya*'ya dayandırmanın dışında pek ortak noktaları yoktur. Vişnuculuk *Vedanta*'ya, Şivacılık *Sankhya*'ya yakındır; ama bu değişmez ya da sürekli bir olgu değildir. Tantrizm daha çok Şivacı mezhepleri yeğleyen bir doğrultuyla her iki yönde de gelişmiştir. Kuşkusuz Şivacılıktan doğmuş ve belirli bir mezhebin ya da mezhepler grubunun gereksinimlerini karşılamak üzere düzenlenmiştir; ancak, boyutları Hinduizm'in en genel alanlarının bile dışına taşmıştır. Son olarak mez-

hepler arası çatışmaya pek rastlanmadığını da belirtelim. Herhangi bir hareketin reddi, Hinduizm'den ayrılmak kadar, ona karşı açıkça savaşmak da isteyenlerin uzlaşmaz tutumu (Marathi bölgesindeki Manbhavalar gibi) ile açıklanabilir. Bu çatışmalar daha çok toplumsal niteliktedir. Din konusunda, en azından Hinduizm'in içinde hoşgörü en egemen unsur olmuştur.

2. Mezheplerin Kökeni - Tarihçesi doğruya yakın bir kesinlikle belirlenen ilk mezhepler 12. yüzyıl mezhepleridir. Bu çağda her inanç, son sözünü daha önceden birkaç kez söylemiştir. Ama, adlar çok uzak bir geçmişe dayanırlar: Destan'dan beri Paçupatalardan Şivacı, Bhagavatalar ile Pancaratralardan da büyük çoğunlukla Vişnucu olarak sözedilmektedir. Ancak bu terimlerin kapsamına giren dinsel toplulukların, o güne dek hiçbir değişime uğramadan varlıklarını korumaları pek mümkün değildir. Sözgelimi Pancaratraların öğretisi *Narayaniya* destanından alındığından eski dönemlerin mezhep kitaplarında bulunan özel Tanrıbilim anlayışına uygun düşer. Sonuçta ise, uzun süre boyunca bir mezhepten sözedildiğine, hatta dinden ayrılmaya ilişkin en küçük bir imaya bile rastlamıyoruz. Hinduizm'den tümüyle ayrılmış "sapkın" dinlerin kurucuları Mahavira ve Budha'nın oluşturduğu dolaylı model de sonraki Hindistan'da, en azından bin beş yüz yıl boyunca izlenmişe benzemiyor. Öte yandan, başlangıçtan bu yana, kuşkusuz 1. binyıldaki tek tük belirtiyle ilişkili yaygın, örgütlenmemiş bir Şivacılık ile Vişnuculuğun bulunması mümkündür.

Şivacılık ve Vişnuculuğun öğreti konusundaki temel farklılıkları şöyle özetlenebilir: Şivacı mezhepler, ilkede ikici olmayan *Vedanta*'ya (*advaita*) bağlıdırlar. Yani dünyanın gerçekdışı, görüngülerin ise "yanılsama" (*maya*) ürünü olduğunu; gizin, ancak "bilgi" (*jnana*) sayesinde bulunduğunu savunurlar. Bu *maya* dışındaki esenliğe ulaşma yolu, *yoga* yöntemi ve kült ile kolaylaştırılmıştır. Vişnucuların çoğunluğu için, tersine, Vişnu'nun her yerde hazır bulunduğu dünya gerçektir: Mutlak ruh insanlara, dünyaya "inmek"

lütfunu bağışlar; onları, esenlik ve kendisi ile mistik birleşme onurunu veren esrimelerle karşı karşıya bırakır. *Bhakti*, Şivacılardakinden daha önemli bir rol oynar ya da en azından daha çok dışa vurulur.

3. Şivacı Mezhepler - Şivacılık yaklaşık 7. yüzyıldan başlayarak, Hint hanedanlarının çoğu tarafından devlet dini olarak kabul edilmiştir. Şiva, edebi girişimlerin doğal koruyucusu sayıldığı için, bilge gelenek mezhep hakkında olumlu bilgiler vermektedir. Şivacı ritüel, dış uygulamaların bütününden hareketle düzenlenmiştir. Kurgusal öğretiler (bazı mezheplerde vardır) ise,bireyi Yüce Varlık'ta cisimleştirme düşüncesini ileri sürmüşlerdir: Sonuçta Şivacılık *bhakti*, iman aşkı görüngüsünün karşıtı olmakla birlikte *Yoga*'ya, tantracılığa eğilmeye başlamıştır. Ancak, burada alıntılama değil, etkilenme sözkonusudur. Geç dönemde ortaya çıkan bu durumda Vişnucu mezheplerin etkisi olduğu söylenebilir.

Kapalikalar ("insan kafatası taşıyan" anlamındaki adlarını Şiva *kapalinden* alırlar) 6. yüzyıl dolaylarında edebiyatta ortaya çıkmışlardır. Hoyrat, kaba bir tutum izlemesi nedeniyle oldukça küçümsenmiş bu hareket, bir mezhepten çok, aşırı eğilimler sergileyen bir gruplaşmadır. Kabîr'in etkisiyle kısmen yetkinleştikleri söylenen Aghoriler ya da Aghorapathiler, onların günümüzdeki devamı gibi görünürler. Çok daha yüksek düzeyde yer alan Gorakhnathiler (ya da Kanphatayogiler "yarık kulaklı yoginler"), genellikle bir destan kahramanı kabul edilen (üstelik Kuzey Hindistan'da tanrılaştırılmıştır), oysa büyük olasılıkla 11. yüzyılda Doğu Bengal'de yaşamış Gorakhnath'ı (Sanskritçe'de Gorakşanatha) ustaları olarak yüceltmişlerdir. Çok sayıda alt kola ve ilkel bir kurguya sahip olan hareket, temelde bir *Yoga* okuluna (*Hathayoga*) dayanır. Gelişmiş bir edebiyatları vardır. Günümüzde, kuzeyin çeşitli bölgelerinde hâlâ yaşamaktadır.

Paçupatalar ya da "*paçupatinin* (Şiva) müminleri" epigrafik olarak 9. yüzyılda ortaya çıkmış ve 14. yüzyıl dolaylarında kaybolmuşlardır. Adlarını, gruplaşmayı sağlayan *Yoga*

bilgini Lakulin'den alan lakuliçaların benzeri bir tutum izlemişlerdir. Bu Yoginler mistik esrimeye ulaşmak için dans, gülme vb. gibi ilkel, garip uygulamalardan da yararlanmışlardır. Ancak yavaş yavaş, ruhlar ya da *paçular* (tam anlamıyla "hayvanlar") ile usta (*pati*) ya da bedeni "enerji üreten" Şiva arasındaki ikicilik üstüne dayalı bir öğreti kurgusu da oluşmuştur.

Öteki mezheplerin din hükümleri ise, doğrudan ya da dolaylı şekilde *Agamalar* denilen kutsal metinlerden alınmıştır; ritüel ve öğretiler, çaktacılığı temel alan tantracılıktan farklıdır. Ruhun "üçlü bağ"a bağımlı olduğu ya da "üçlü leke"den (bilgisizlik, *karman, maya*) etkilendiği düşünülür; ruh, Usta'nın lütfu ile esenliğe ulaşır.

Agamaların dayanağı, sonsuz varlığın üç büyük ilkesini, Usta (Şiva), "bağ" (= madde, *paça*), ruh, öne süren, özellikle Tamil dilinde (13. yüzyıl) ortaya çıkan zengin kurgu takımı *Çaivasiddhanta* ya da "Şivacı öğretiler topluluğu"dur. Şiva, dünyayı "enerji", *çakti* aracılığıyla yaratır ve yönetir. *Vedanta* ile *Sankhya* arasında uzlaşma sağlayan Şiva öğretileri her ne kadar iyice tanınmaktaysa da, başlangıçta, Tamil bölgesindeki örgütlenmeye ilişkin kesin olarak pek az şey bilinmektedir. Ancak, birçoğu brahman olmayan şeflerce (*mahant*) yönetilen ayrı manastırların bulunduğu izlenimi edinilmektedir. Hint Yarımadası'nda, eski *Agamalar* ile Tamil *Siddhanta*'sı arasında aracı işlevi görmüşe benzeyen, Sanskritçe bir *Siddhanta* ya da "öğretiler topluluğu"na uzanan metinler bulunmuştur.

Trika, "üçlü (bilgi)" sistem diye de anılan Kaşmir Şivacılığı, 8. yüzyılda ortaya çıkar; önce *Agamalar*'ın ikiciliğine (görünüşte), ancak *Agamalar*'daki doğrudan gelişmeye karşı büyük titizlikle hesaplanmış bir tepkiye benzer. 10. yüzyılın ünül adı Abhinavagupta tarafından ortaya konmuş hükümlerde çeşitli farklar vardır. Hareket, gerçekçi ve idealist, saf, ikici olmayan sağlam bir kurguya dayanır. Mutlak Varlık (Şiva'nın niteliklerinde) konusunda bir tek anlayışı (*caitanya*) ya da "titreşim" (*spanda*), yani kinetik ilkeyi tanır. Dünya,

Şiva'nın düşüncesinin nesnelleşmesinden doğar; otuz altı öğenin değişimi ile yaratılır. Esenliğe ulaşma "tanıma"ya yol açar: Ruh, ancak bu durumda *maya* ya da "yanılsama" ile bulanıklaştırılmış asıl konumuna bağlı gerçeklerin bilincine yeniden kavuşur. Ayrıntıda tantrizm ile Budizm'in etkileri gözlemlenir. Ancak dinsel biçimlere ve topluluğun göreneklerine ilişkin hiçbir veri yoktur. Bu yüzden bir mezhepten çok bir kurgu hareketine benzemektedir.

Viraçaivalar, "seçkin durumlu Şivacılar" ya da yeniden Lingayatlar "*linga* taşıyıcıları", 12. yüzyıla doğru Marathi bölgesinin güney sınırlarında Basava adlı birinin (belki, yalnızca çok eski bir hareketi canlandırma amacındaki bir reformu) atılımı ile gruplaşmışlardır. Toplumsal kopmanın sert ve köklü olduğu düşünülmektedir. Çünkü mezhep Veda'yı reddeder; imgeleri, kastları yürürlükten kaldırır; Hinduizm'in birçok ortak töresini tanımaz. Toplumsal alanda, kadınları özgürlüğe kavuşturmaya çalışır. Bu bakımdan Hint dininin en uç sınırlarında dolaşır. Ancak özel ritleri ve kutsamaları korur; hatta çocuğu günahkârlığa karşı donatmak için Hıristiyanlık'takine benzer bir tür vaftiz, "sekiz zırh", yapılır. Tanrıbilim anlayışında ritüeldekinden daha tutucudur. Bu, "*çaktinin* nitelik kazandırdığı", ruhlarla maddenin *çakti*den doğan gerçekler olduğunu kabul eden, ikici olmayan bir anlayıştır.

Esenlik, Şiva'ya yönelik iman aşkı uygulamasıyla altı aşamada elde edilir. Gezgin keşişler tarafından yönetilen mezhep *jangamalar* ya da "hareketli lingalar" diye adlandırılır. Çeşitli bölgelere yayılmış beş ana manastırı vardır. Edebiyatı pek önemli değildir; kültürlü kesime seslenen metinler Sanskritçe ile yazılmıştır. Halka yönelik olanları (özellikle *vacanalar* ya da "vaazlar", bazıları Basava'ya maledilir) ise Kannara, bazen de Tamil dilinde kaleme alınmıştır. İlginç uygulamaları arasında, boyna asılmış bir kutuda *linga* taşınmasını (mezhebin adı olan Lingayatlar buradan kaynaklanır) da belirtelim.

4. Çaktalar - Tanrıça Durga kültü (ve benzer biçimleri),

ister farklı bir durumda ortaya çıksın ister Şiva kültüyle bağlantılı olsun, rahatça Şivacılığa bağlanabilir. Bu kültün temeli, inançta, herhangi bir büyük tanrıdan doğan, *çaktiya* da tanrısal "enerji"ye dayanır. Özellikle de kültün erkek tanrısı, bir ara-tanrı durumunda, genellikle arka plana itilerek özerk bir biçimde gelişen Şiva'ya dayanır. Bu inancın kökleri çok eskilere uzanır. İlk izlerine Veda'da rastlanır; *çakta* ile özel bir ilişkisi olmayan sayısız dinsel biçime de nüfuz etmiştir. Öte yandan, *çakta* ritüeli, geniş ölçüde tantracı ritüele karışmıştır. Bu öylesine aşırı boyutlara varmıştır ki, çaktizm ile tantrizmin eşanlamlı terimler olup olmadığını anlamakta güçlük çekilmiştir. Ancak, tantracı olmayan bir *çakta* kültünün varlığı öne sürülebilir. Bu konuya ilişkin ilk edebi bilgiler, 7. yüzyılda tarihçi Bana tarafından verilmiştir. Başlıca kitapları, 15. yüzyıldan önce yazılmış *Devi-Bhagavata* (-*Purana*) ile *Candi-Mahatmya*'dır. Kültte hayvan kurbanları (olasılıkla İlkçağ'daki insan kurbanlarının yerini almış) önemli bir rol oynamıştır. Bu mezhepler en çok Bengal'de tutunmuşlardır, hatta çaktacılık Bengal Vişnuculuğunun çökmesine neden olmuştur. Bengal'de, yakın dönemlerde, Krişnacılıkta görülenlerin benzeri bir "duygusal sofuluk" anlatımlarıyla Anatanrıça'ya tapınmayı kapsayan bir çakta edebiyatı da gelişmiştir. Başta gelen temsilcileri, 18. yüzyılda Bharatacandra ve Ramprasad Sen'dir. Temelini Anatanrıça'ya yönelik övgülerden alan bu lirik coşmalar, Hindistan'ın her çağında edebi bir biçim olarak varlığını sürdürmüştür.

Büyük bir bölümü Sanskrit dilinde yazılmış *çakta* edebiyatı, önemli bir kaynak oluşturur.

5. Vişnucu Mezhepler - Bhagavatalar ya da "Ermiş sofular"ın eski töreyi koruyan Vişnucular oldukları düşünülür. Ancak, çeşitli yerlerde terimin Vişnuculuğun özel bir biçimini belirttiği görülebilir. Marathi bölgesinin *bhaktaları* ya da "sofular"ı olan Bhagavatalar, 13. yüzyılın sonundan beri, edebiyatta sofuluk aşkını temsil ederler; tanrı Vitthal ya da Vithoba ile eşlerine yönelmiş, vaaz türünde ilahiler, "övgüler" ya da *abhanglar* söylerler. Halk geleneklerini çağdan çağa

taşıyan bu Marathi *bhaktalarına* günümüzde hâlâ rastlanmaktadır. Başucu kitabı olarak eskinin *Bhagavata-Purana*'sını, bağdaştırmacı sofuluğu benimsemişlerdir. Aralarında umut şarkıcıları Haridasilerin de bulunduğu *Bhagavatalar*, gerçek mezheplerden çok bağımsız tarikatlar oluşturmuşlardır. Marathi bölgesinin dışındaki *bhaktalar*, genellikle belirli mezheplere bağlıdırlar.

Bhagavatalar ile Pancaratraların (bu adın kökeni belirsizdir) arasındaki tarihsel bağı kavramak oldukça güçtür. Pancaratralar, *Samhitalar*terimi altında toplanan Vişnucu kutsal kitabın geçmişteki temsilcileri gibi görünmektedirler. Kuzey Hindistan'da gelişen ve gerçek anlamda Vişnucu Tanrıbilim'i, ritüeli, örgütlenmeyi kuran *Samhitalar* kültürünün 7. yüzyıla dek inebileceği düşünülür. Vişnu, Vasudeva ve Narayana'nın yüzlerini takınmış, hem içkin hem de aşkın özel bir "yüce *brahman*" ilkesi öne sürer. Evren, bu yüce ilkeye bağlı bir *çakti* ya da "enerji" olarak düşünülmüştür. Kozmogoni kurgusu, *brahmanın* "nitelikleri"nden doğan ve birbirini kesintisiz biçimde izleyen "yaratılış" dizilerine yol açan *vyuhalar* ya da "kısmi yayılma" kuramı ile ayrıca gelişmiştir. Esenliğe ilişkin çeşitli savlar vardır. Mezhebe giriş töreni beş aşamada gerçekleştirilir.

Pancaratra, yalnızca bir öğretiler topluluğu olduğundan, ondan doğan hareketler de kesinlikle mezhep niteliği taşımışlardır. Doğal gelişimine Tamil ülkesinde ulaşan *Çrivaişnava* "Vişnu ve karısı Çri'ye (bağlanma)" hareketi, Şivacı *Agamalar*'a göre *Çaivasiddhanta* idi. Çrivaişnavacılığın ilk ustaları Alvarlar, iman aşkını Vişnucu renkle belirginleştirdiler; halk tipi anlatmalı edebiyatı ve ilahi edebiyatını yarattılar. Ancak, kökeni belki de 9. yüzyıla dayanan hareket, gerçek kimliğine Ramanuja ile kavuşmuştur. Vîşnuculuğun felsefe alanındaki ilk büyük adı olan Ramanuja, 11. yüzyılda Madras bölgesinde doğmuştur. "Nitelikli *brahman*" kavramına dayalı bir *Vedanta* biçimi, yani nitelikleri olan, ruhları ve nesneleri kapsayan kişisel bir tanrı biçimi oluşturmuştur. Yine kısmen zihinsel doğrultuda bir tapınma savı geliştir-

miş, *prapatti* kavramına da el atmıştır. Çankara'ya karşı tepki sonucunda gelişen, *Vedanta* ile mezhep sofuluğu arasındaki karşılıklı ilişki, onun döneminde ortaya çıkmıştır. Çrivaişnavalar yalnız Vişnu'ya taparlar; beslenme ve kast ile brahman olmaları zorunlu tutulan ustalara ilişkin katı kuralları vardır. Hareket, varlığını Güney Hindistan'da sürdürmüş; Ramanuja'dan sonra genel Hinduizm'in kimi değerlerine kısmen geri dönmüştür. Bu, tanrısal lütuf konusunda köktenci savları benimseyen Güney Okulu'nun karşıtı tutucu Kuzey Okulu'nde bir tür dinden sapma anlamına gelir. Kuzey Okulu'nun belirgin niteliği "maymun yöntemi"dir: Tıpkı, tehlike anında küçük maymunun annesine sımsıkı sarılına çabası ve böylece kurtulması gibi, kişisel çabanın etkili olduğu düşünülür. Öteki ise, "kedi yöntemi"nin temsilcisidir: Anne kedi, yavrularını enselerinden yakalayarak onları kurtarır. Burada, yavruların kurtulmak için bir girişimde bulunmaları gerekmez. Ramanujalar (Ramanuja müritleri) bugün bile, Tamil bölgesinde kalabalık bir topluluk oluştururlar. Sanskrit ve Tamil dillerinde yazılmış önemli bir edebiyata sahiptirler.

Ramanandiler, Vişnuculukta bir yenilik rüzgârı estirmişlerdir. Çrivaişnava'ya bağlı önderleri Ramananda (15. yüzyıl ?), beslenme ve kasta ilişkin kuralları yumuşatmış; yerel dillere önem vererek dinde Sanskritçe kullanımını kaldırmış ve oldukça kapsamlı bir demokrasi akımı başlatmıştır. Ayrıca. disiplinde bir dereceye kadar ılımlı bir keşişler topluluğu, *vairaginler*, kurmuştur. Çrivaişnavaların ana savlarını koruyan Ramananda, felsefe ve Tanrıbilim ile çok az uğraşmıştır. Ancak Rama adıyla karşımıza çıkan yüce tanrı yeni bir olgudur; Bu, tarihte kesin biçimde Ramacı olarak varlık gösteren ilk mezheptir.

Ramanandiler, 15. yüzyıldan itibaren az çok dolaysız şekilde, çeşitli mezheplerden çıkan ve gidişini, yenilikçi akımlara göre belirleyen mezhepler oluşturmuşlardır. Hinduizm'in, yalnız temel olgularına tutunarak toplumsal ve ahlaksal amaçlar üstünde durmuşlardır. Bunlardan özellikle

Kabîrpanthiler, 16. yüzyılda önce, yavaş yavaş ortak uygulamalara dönmüşler; sonra da önderleri Kabîr'in etkisiyle kastlarla mezhepler arasında simgesiz, tektanrıcılık temeline dayanan bir uzlaştırma kurmaya yönelmişlerdir. Kabîr'de bulunduğu düşünülen *sûfî* etkisi (gerçekte Müslümanlardan edindiği), bu seçmeci öğretinin, mezhebin "kurallar"ını düzenleyen sayısız dizesine yansımıştır.

Kısmen Kabîr hareketinden türeyen Sihler, kararsız ve değişken bir yapı göstermelerine karşın, Hinduizm'in sınırlarını aşmışlardır. Sih hareketi Lahorlu bir Pencabi olan Nânak (1469-1538) tarafından örgütlenmiş ve önemli ölçüde geliştirilmiştir. Mezhep, özel ritlerin bir kısmını hâlâ korur; *Vedanta*'nın kamutanrıcılığını, iman aşkını, *guru* ya da "ruhsal usta" kültünü benimser. Büyük oranda ilahilerden oluşan edebiyatı, Kabîr ile İslâm bağnazlığının çifte etkisini yansıtır. Nânak'ı izleyen dokuz usta, mezhep ilahilerinin çeşitli bölümlerini litürjiye ilişkin parçalarla genişleterek tamamlamışlar ve Hindu dilinde yazılmış (Pencabi dilinde bölümler de vardır) geniş bir derleme olan "Soylu Kitap" (*Granth*) adı altında toplamışlardır. Bu, Sihlerin kutsal kitabıdır.

Ancak, hareketin özgünlüğü dinsel olaylardan çok siyasal yöneliminden kaynaklanır. Bu yönelim doğrultusunda khalsa adıyla anılan yönetici, dine dayalı ve askeri bir kast kurulur: Olağan kültün yerini *Granth* kültü ve yiğitlik alır; Müslümanlara karşı sürekli bir savaş ilan edilir; mezhebe girişte bir tür vaftiz uygulaması başlatılır. Bu, özellikle onuncu *guru* olan Govind (1675-1708) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ardılı Banda (ölümü 1716), öylesine aşırılıkçı bir tutum izlemiştir ki, neredeyse bir dinden sapma eylemi başlatmıştır. Bölünmeler, alt kolların ortaya çıkışıyla sonuçlanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren Sih hareketi dinden çok siyasal tarihi ilgilendirir. Resmi kült tümüyle "softa" kalırken, başkaları gibi Gurudvaralar ya da "Guru kapıları"nda da okumalar ve kutsal kitaptan şarkılarla birlikte Hindu gelenkleri yeniden uygulamaya konur, özel konutlarda tanrı

imgeleri yeniden ortaya çıkar. Sihlerin, ruhsal ve güncel sorunlarını çözüme bağlayan bir konsilleri vardır.

Günümüzde de varlığını sürdüren mezhep Pencap'ta gelişme göstermiştir. 1947'de Hindistan ile Pakistan'ın ayrılması sırasında çıkan ayaklanmalarda şiddetli darbeler yemiş; "Altın Tapınak"ın kurulduğu, Sihlerin kutsal kenti Amritsar ağır biçimde yıkıma uğramış ve Sih cemaati, Hindu ülkesinin her köşesine dağıtılmıştır.

Geri kalan Vişnucu mezheplerin, ortak özellik olarak iman aşkını benimsemiş birçok öteki mezhep gibi, belki de eski Bhagavatalarla bir ilişkisi vardır. Öğreti bakımından Vedanta'nın bağımsız yorumlarını yapmışlardır. Anılan mezheplerden en eskisi, kurucuları Madhva'nın adıyla anılan Madhvalardır. Bundan başka Kannaralı bilgin Anandatirtha (13. yüzyıl), dolaysız tanrı sezgisi yoluyla edinilen Esenlik kavramını ortaya atmıştır. Kurgu, Ramanuja'dakine yakın olmakla birlikte daha seçmecidir; burada öne sürülen sonsuz cehennem (Hindistan'da çok ender rastlanır), duyumsal mutluluk sağlayan cennet savı, özellikle dikkat çekmektedir. Felsefe yönünden ise, kusursuz bir ikicilik örneği oluşturur: Karşısında, hem her yerde hazır olan Vişnu bulunur hem de ruhlar ve madde. Mezhebin çilecileri Çankaracı yöntemleri uygularlar. Güneyde hâlâ varlığını sürdüren öğreti, halk katmanlarına oranla aydın kesimde daha çok yandaş bulmuştur. Güneyde, aynı adı taşıyan usta tarafından 13. yüzyılda kurulduğu sanılan Vişnusvamiriler, Madhvalara yakın bir anlayışın temsilcisidirler. Ancak mezhep, 15. yüzyılda Vallabha adlı bir Telugu bilgininin örgütlediği Vallabhalar ya da Vallabhacaryalar arasında eriyip gitmişlerdir. Vallabha, felsefe alanında, dünyanın, Mutlak'taki bir iç değişim ile ortaya çıktığını benimseyen "saf" ikici olmayan anlayışa geri dönmüştür. Geliştirdiği iman aşkı kuramında, Esenliğe ulaşmak için iki yol bulunduğunu öne sürer. "Sınır" denilen yol kişisel çaba gerektirir, "gelişme" ise tümüyle tanrısal lütfa bağlıdır. Krişna'ya yönelmiş kültte tanrının kendisi kadar, mezhebin *gurus*una, ruhsal önderine de tapınılır. Çünkü o,

tanrı-çoban Krişna ile özdeştir; kurucunun erkek soyundan geldiği için, anılan sanı kalıtsal yoldan taşıma hakkına sahiptir. Bu durum yakın dönemde (18. yüzyıl) yozlaşmalara, hatta erotik skandallara yol açmışsa da, mezhebin yayılmasını önleyememiştir.

13. yüzyılın en katıksız ve saf hareketini Nimbarkalar ya da Nimanandiler ortaya koymuşlardır. Mezhep, bir başka *Vedanta* bilgini, "ikici olmayan ikicilik" ya da başka bir deyişle "farksız fark" yandaşı Nimbarka tarafından örgütlenmiştir. Nimbarka, tek olan Mutlak ile çok olan nesneler arasında bir eşgüdüm oluşturmaya çalışmıştır. Öğreti, Bhaskara'nın (9.-10. yüzyıl) son çözümlemesinden doğmuştur. Nimbarkalar, dinin uygulanması ve mezhep örgütlenmesi gibi konularda, Ramanuja'dan sonraki Çrivaişnavalara yaklaşırlar. Bugün bile, Mathura bölgesinde (Krişna'nın anayurdu) ve bazı yerlerde yaşayan, çok sayıda Nimbarka yandaşı vardır.

Orta dönem Vişnuculuğunun en ünlü adlarından biri Bengalli Caitanya'dır (1485-1533). Pek varlık gösteremediği yazılı etkinliğinden çok havari ve kâhin tipindeki kişiliği ile inancı yönünden dikkat çekmiştir. Hareket, ilk yandaşları tarafından mezhep haline getirilmiştir. Özellikle altı usta (*gosvaminler*), imanın tüm alanlarını kapsayan, Sanskrit dilinde zengin bir edebiyat oluşturmuşlardır. Bu edebiyatta, Radha kültüne bağlı Krişna kültü, tüm görkemiyle kendini gösterir. Caitanya, ölümünden sonra Krişna olarak tanrılaştırılmıştır. Manastırlar ve tapınaklar *gosvaminlerin* soyundan gelenlerce yönetilir. Ritüel, Bengali ya da Hindu dilinde söylenen "övgü" ilahilerine dayanır; birçok uygulama, Vişnuculuğun tasarladığından daha gelişmiş düzeydedir. Temeli *çakti* olan bir kozmogoniyi çevrelemiş ve edebiyat örneklerinden esinlenmiş inanç ilkesi, çoğu zaman doruk biçimlere ulaşan iman aşkıdır. Süreç içinde Çankara'nın mezhepçi olmayan *Vedanta*'sının etkisinde kaldığı görülen "Caitanyacılık", en çok Bengal topraklarında yayılmıştır. Mezhep, 19. yüzyılda yeniden bir canlandırma hareketi yaşamış;

Caitanya yandaşlarının atılımı, Sahajiyalarda billurlaşan bir tür tantracılığa hız kazandırmıştır. Sahajiyalar tüm dini, erişilmez bir kadına duyulan sonuçsuz aşka benzer bir tanrı aşkında özetlemişlerdir. Ancak, uygulamalarda bazı yozlaşmalar görülmüştür.

YEDİNCİ BÖLÜM
HİNDUİZM TARİHİNİN ÖZETİ

Kaynaklar - Hinduizm'in kaynakları zamanın derinliklerinde kaybolmuştur. Birbirinden kopuk ve dağınık inançların kökeni arandığında, Veda metinlerinde ya da çok eski bir dinsel folklor belirtisinde "Hindu" kimliği ile karşımıza çıkıverirler. Ancak, edebiyat alanında Veda'dan sonraki, yani Veda sonrasının en eskileri olan *Upanişadlar*, büyük Destan, ilk *Smritiler* gibi başlangıç metinlerine kadar inmek gereksizdir. Bunun yerine, metnin kaleme alındığı tarihte (üstelik İlkçağ'da belirsizdir) varlık gösteren düşünce izlenmelidir. Ayrıca bu tarihin, düşünce öğelerinin geliştiği dönem hakkında hiçbir önyargıya yol açmaması gerekir.

Çağımızdan çok önce, belirsiz bir tarihte derlenen Budizm'in ve Jainizm'in kutsal kitaplarında, brahmancı topluma ilişkin birçok kapalı anlatım vardır; ancak çatıştıkları dinin kapsamı hakkında verdikleri bilgi yetersizdir. Bundan başka bilgiciler ve Tanrıbilimciler arasında, en eski *Upanişadlar*'dakilerin benzeri tartışmalara da tanık olmaktayız. Ama bu bilgiciler gelenekçi Hindu olmaktan çok, sapkın ya da aşırılıkçı düşünceler öne sürmüşlerdir. En önemlileri Mankhali oğlu Goçala'nın örgütlediği Ajivikalardır. Özgür iradeyi ve sorumluluğu yadsıyarak, *karman* kuramını en uç noktaya taşımakla tanınırlar (belki kuramın öncüleriydiler ?). Budhacı vaazlar kastlar ayrıcalığını, brahmanların kibirini sivri bir dille alaya alırlar; ancak, inançların temeline ender olarak saldırırlar. Budha, bunun bir örneğini *Tevijja-Sutta*'da vermiştir: Brahman'ın bilinmez olduğu gerekçesiyle, ruhun Brahman (erkek) ile birliğini reddeder. Durum, katı gelenekçi

kesimlerin itirazlarına yol açmıştır. Kuşkusuz Jainizm ve Budizm'in ilk dinsel biçimleri, Brahmancı Hindistan ile uzun süreli bir yakınlık içindedir. Bu, alıntı yoluyla değilse de en azından Hintliliğin ortak temelinden yararlanmakla açıklanabilir.

Sözkonusu kutsal kitapların derlendiği çağda, kastları, yaşam biçimleri, ahlak anlayışı, yaygın çoktanrıcılığı ile brahmancı toplumun sağlam şekilde yerleştiğini biliyoruz. Ama Hinduizm, her ne kadar küçük prensliklerden destek almışsa da, tarih sahnesine çıkan ilk büyük hanedanlar Budizm'i tutmuşlardır. Bunlardan Mauryalar (İ.Ö. 4.-2. yüzyıllar) ve ünlü temsilcileri (üçüncü kral) olan Açoka (İ.Ö. 264-226), parlak gösterilerle Budizm'i benimsemiş; imparatorluğunun başlıca eyaletlerinde Budha'nın ahlak ilkelerini, şiddetten kaçınmayı, itaati, saygıyı, tanrı sevgisini, erdemi öğreten fermanlar çıkartarak, bu dini halkına da benimsetmiştir. Açoka özel ritleri gereksiz ve anlamsız bularak eleştirir. Dahası, kan akıtılarak kurban vermeye karşı çıkar. Öte yandan, kendini tüm mezheplerin koruyucusu ilan etmiştir. Mauryaları izleyen Çungaların yaklaşık İ.Ö. 175'ten itibaren Hinduizm'i devlet dini olarak yerleştirmeleri mümkündür. Vasumitra'nın büyükbabası tarafından Yunanlıların (Yavanalar) genç prensinin Sindhu Irmağı kıyılarında uğratıldığı bozgunu anmak üzere yapılan iki At Kurbanı Töreni bunun kanıtı olabilir. Ancak, yaklaşık aynı dönemde, Budizm'e belirgin bir sempati besleyen Hint-Yunan egemenliği, Hindistan'ın kuzeybatı sınırlarına iyice yerleşmiştir. İ.Ö. 168-145 dolaylarının yöneticisi kral Menandros (Budist kaynaklarda Milinda), keşiş Nagasena ile felsefe sorunlarını tartışmış, kutsal emanet sandıkları ismarlamıştır. Doğu ve Orta Asya'da derin etkilere yol açacak Yunan esinli Budha sanatı, işte bu yöneticilerin sarayında doğmuştur.

Hindistan dışından gelen Kuşanalar (1.-3. yüzyıllar) da, başlıca din olarak Budizm'i benimsemişlerdir. Kral Kanişka (2. yüzyılın ortası) *stupalar* kurar, Budha'nın resmini taşıyan paralar bastırır ve Budist cemaatleri gerçekten korumuşa

benzer. Ancak başka kanıtlar aramak üzere, Budist metinlere yönelen hagiografi akımlarını da hesaba katmak gerekir. Yazıtlar aracılığıyla Vişnuculuğun (belki Krişnacılığın en kesin biçimi altında) özellikle Orta Hindistan'da ve Dekkan'da, İ.Ö. 2. yüzyıldan itibaren kesinlikle yerleştiğini biliyoruz. Elimizde, Taksila kralı Antialkidas'ın elçisi Yunanlı Heliodoros'un, "Bhagavata" sofuluğunun ortaya çıktığı ve Besnagar'da "tanrıların tanrısı" onuruna Garuda imgesiyle bezeli bir taşın dikildiği tarihle aynı döneme rastlayan ilginç yazıları bulunmaktadır. Şivacılığın ilk kanıtları ise İ.S. 1. yüzyıla tarihlenir: iki Kuşana kralı II. Kadfises ile Vasudeva, hareketi desteklemiş gibi görünmektedirler. Bu aynı zamanda, Hinduizm'in Güneydoğu Asya'da büyük gelişme gösterdiği çağdır.

Mauryalardan sonraki ilk büyük yerli hanedan olan Guptalar (yani 320'den itibaren) ile, bazı yazarlarca "brahmancı rönesans" diye nitelendirilen bir döneme tanık oluyoruz. Ancak terim, brahman esinli zengin saray şiirinin, tiyatronun, genellikle dindışı edebiyatların doğuşunu ve Budist olmayan sanatın büyük yapıtlarının başlangıcını belirtiyorsa, anlamını bulmuş sayılabilir. Ama, önceki çağların Hinduizm için bir çöküş dönemi olduğu kastediliyorsa, terim yanılgıya yol açar. Çünkü Hinduizm'in, artık güçlü bir yönetim tarafından desteklendiği apaçık ortadadır. İlk Guptalar *paramabhagavatalar* "Tanrı'ya gerçekten tapanlar" sanını taşırlar ve kendilerini, daha sonra Vatapili birkaç Çalukya hanedanının (6. yüzyıl) da benimseyeceği Vişnu kültünün yandaşları olarak ilan ederler. Aynı çağda, Dekkan'da Badami'nin alçak kesimlerinde *bhagavata* Vişnuculuğu ün kazanır. Öte yandan, edebiyat yapıtları gibi yazıtlar da, sık sık Şivacı "ustalar"dan (*paçupatalar*) sözederler. 6. yüzyıldan itibaren de, Şivacılık, imparatorluk yönetiminde Vişnuculuğun yerini almışa benzer. Gupta döneminde, Hinduizm içindeki mezhepler kadar, Budizm'e ve Jainizm'e de resmen engin bir hoşgörü gösterilmiştir. Bu hoşgörü Guptalardan sonra 7. yüzyılda, Hindu döneminde Akbar diye anılan kral

Harşa'nın dinsel seçmeciliğine dek sürer. Veda ritleri Guptalar tarafından yeniden uygulamaya konmuştur. Daha sonraki yıllarda, Kuzey Hindistan'da artık pek sözkonusu değilse de (At Kurbanı gibi en önemlilerin dışında), Güney Hindistan'da bu pahalı ve görkemli törenleri yapmakla övünen bir hanedanlar dizisi ortaya çıkar. 435-534 yılları arasındaki Akhun (Heftalitler) istilaları sırasında ise, Budizm ölümcül darbeler alır; manastır örgütleri yıkılır, dağılır ve Hinduist gelişmenin yolundan kesin şekilde çekilir. 6. yüzyılın başında Akhunların önderi Mihirakula, hasımları Mandasorlu Yaçodharman ya da, daha sonra, imparator Harşa ile çarpışan Gaudalı Çaçanka gibi Şivaci olduğunu açıklar. Kaynakları, kuşkusuz Guptalardan önceki bir çağa inen gelenekçi "sistemler"in gelişmesi, brahmancı düşünceyi hak ve gerekçeyle kurmak ve Budist eleştiriye karşı başarıyla savaşmak için gereken kurgu silahını sağlar. Kuşkusuz uzun süreden beri sessiz bir hazırlık dönemi yaşayan tantracılık, hem bağımsız bir edebiyat hem de yabancı biçimlere de geçen bir değişme yoluyla, 6. ya da 7. yüzyılda varlık göstermeye ve saygınlık kazanmaya başlar.

8.-12. yüzyıllar arası (yani İslâm fetihlerine kadar), *kshatriya* temeline dayalı bir dizi hanedanın, "Rajputlar", hüküm sürdüğü çağlardır. 7. yüzyıl ortasında, Orta ve Güney Hindistan'da, Çinli Hiuan-zang; güneydeki Tamil "ermişler"i, Alvarlar ile Nayanarların etkinliği Budizm'in çöküşünü hızlandırır. Oysa kesin darbe, 8. yüzyıldan itibaren birbirini izleyen büyük felsefe yorumcuları tarafından vurulacaktır: ikici olmayan Vedanta'nın temsilcisi Çankara, Kumarila (kuşkusuz aynı çağda), 10. yüzyılda büyük bilgin Mimamsa, 11.-12. yüzyılda mantıkçı Udayana, "mezhepçi" *Vedanta*'nın ilk adı Ramanuja. Bu gelişmeler ışığında, kurgu ile inanç arasında, Vîşnucu açıdan ikici olmayan görüşün yetkilisi Çrivaişnavalar ile Şivacı açıdan *Siddhanta* ve *Trika* arasında kesin kaynaşmayı sağlayacak ilk sistemler biçimlenirler. 11. yüzyıldan itibaren, kuşkusuz, 9. yüzyıldan beri sürmekte olan Çankara'nın etkisi sonucunda manastırların ya da ta-

rikatların kurulması ile mezhepler de çoğalmaya başlamıştır. Ancak en önemli olay *bhakti* kavramının gösterdiği gelişmedir: Tam olarak başlarda değilse bile, daha sonra birçok öğretide ve düşünce biçiminde egemen olacaktır. Halka yönelik Vişnuculuğun Kuzey Hindistan'da kazandığı büyük saygınlığa paralel bir gelişme izlemiştir. O sırada, dönem boyunca kıta Hindistan'ını paylaşan geçici ya da kalıcı rajput klanları ile çeşitli hanedanlar, en azından ad olarak, genellikle Şivacı Hinduizm'i benimsemişlerdir. Güneydoğu Çola hanedanının (10.-11. yüzyıl) Güney Hindistan'da yaptırdığı görkemli Şiva tapınakları, bu durumun başlıca kanıtlarını oluştururlar. Son olarak, Guptalar ya da Harşa çağındaki hoşgörünün yerini, çeşitli bölgelerde kıyımlarla ortaya konan bir bağnazlığın aldığını ekleyelim. 12. yüzyıl dolaylarında, Çrivaişnavaların ve Lingayatların kışkırtması ile, daha çok Dravid topraklarında bazen Buda bazen de Jaina yandaşlarına karşı şiddet gösterileri düzenlenmiştir.

13. yüzyıldan günümüze dek süren uzun dönem, dinsel bakımdan kesin bölümlere ayrılamaz. 16. yüzyılda Delhi Türk-Afgan, 1526'dan itibaren de Büyük Moğol devletlerinin kurulması, Hindularla Müslümanlar arasında, birçok düşünceyi zenginleştiren ve meyvesini kimi manevi ve kültürel değişimlerde veren sürekli bir ilişki, bir ortakyaşam yaratmıştır. Ancak bu durum, yöneticilerin kaprisli davranışları oranında, sık sık kıyımlara yol açmıştır: zorla din değiştirtmeler, tapınakları yıkmalar gibi. En yıkıcıları ise, 14. yüzyılda sultan Firuz, Sikandar ve 15. yüzyıl sonunda Ludi hanedanının gerçekleştirdikleri olmuştur. Yavaş yavaş, Hinduların yaklaşık dörtte birinden fazlası, cemaatten kopartılmış ve isteyerek ya da zorla İslâmiyet'e çekilmiştir. Bu arada toplumsal düzeyde, Hindu dhrması ile birçok bağın korunduğunu da belirtelim. En kuzeydeki Mithila gibi birkaç eyalet ile, kuşkusuz İslâmi öğenin çok az etki gösterdiği ya da hiç yandaş bulamadığı güney eyaletlerinden pek çoğu, bu devrimin dışında kalmışlardır. Moğol egemenliğindeki Ekber Şah (16. yüzyıl) örneğini mutlu bir durum olarak kaydetmek

gerekir. "Kılıç rejimi"nin yerini alan Ekber, derin hoşgörüye dayalı bir yönetim oluşturmuştur. "Yetkin din" denemesi, iki büyük rakip din arasında, temelini, basit dinsel uygulamalardaki değişmelerin çok üstünde bir mistisizmden alan bir bireşim bulma kaygısını kanıtlar. Ekber Şah Hindularla Müslümanlara eşit haklar vermiş, Sanskritçe yapıtların çevirilerini yaptırmıştır. Torununun oğlu mutsuz Dara Şukoh, *Upanişadlar*'ın Farsça'ya çevrilmesinde öncü olacak; Avrupa, onun sayesinde yüz elli yıl sonra eski Hindistan'ın felsefe kurgusuyla tanışacaktır.

Ancak, İslâmiyet'in yayılması Hindu edebiyatının gelişmesini hiçbir şekilde engellememiştir. Din ve felsefe yorumları çeşitlenmiş; özellikle *Vedanta*, Çankaracı Advaita tezlerini alabildiğine sürdürerek verimli, yeni renkler saçmıştır. Güney, sonra da kuzey edebiyatları, ardı ardına, Sanskritçe yapıtların üretimini engellemeden, Hindu düşüncesini dile getirmişlerdir Mezhep hareketleri daha çok Vişnucu yönde gelişir ve Vişnuculuk, Şivacılığı aşıp, belirgin bir şekilde kendi inancını yayma çabasına girer. Ramacı mezhepler 15. yüzyılda Ramananda ile ortaya çıkarlar. Sihizm ise, *bhakti* ile özellik kazanmış Vişnucu tapınma türlerinin uzak bir akrabası olarak belirir. Edebi imge gücünde ortaya konan hemen her şey, hatta bir ölçüde, yarımadanın bir ucundan ötekine kültür dillerinin oluşması, işte bu irili ufaklı topluluklar sayesinde gerçekleşmiştir.

Geçen uzun süre boyunca, Şivacılığı ya da Hinduizm'i geçmişteki gibi "devlet dini" yapan hanedana pek rastlanmaz. Ancak, 14.-16. yüzyıllar arasında Güney Hindistan'ın orta kesimine egemen olan Vijayanagarlar, dinsel kavramlardan yararlanarak genel Hindu geleneklerine dönüş hareketi başlatmışlardır. Bu yöneticiler seçmeci ve hoşgörülü bir tutum izlemişlerdir. Bu çağda, kendi bölgelerinin dışındaki her yerde yitip gitmiş Budist mezhepler de içinde olmak üzere, tüm Hint kökenli mezhepleri eşit şekilde korumuşlardır. Hatta, kendi topraklarında yaşayan küçük Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerinin koruyuculuğunu da

üstlenmişlerdir.

18. yüzyıldan sonra, birçok edebiyat dalında gelenek bilgisi yokolmaya başlar. 19. yüzyıl başlarından itibaren Batı tekniğinin ve Hıristiyanlığın etkisi ile Hindistan'ın dinsel özü sessizce değişikliğe uğrar. 18. yüzyıldan itibaren de, ancak birkaç mezhep oluşumuna (eski anlamda) tanık olunur. Uzun süredir varolanlar ise güçlerini yitirirler ya da ortadan kaybolurlar. Ama, 19. yüzyılın tam başında, Hinduizm'e yepyeni bir anlam veren bir dizi önemli ad ortaya çıkmaya başlar. Bu kişiler, daha seçkin halk inançları konusunda, anılan kurgulara farklı boyutlar kazandıracağa benzemektedirler.

Şimdi, bu hareketler hakkında birkaç söz söyleyelim.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ÇAĞDAŞ HİNDUİZM

1. Genel Bakış - Çağdaş Hinduizm'in, yüzyıllardan beri pek değişmemiş bir inançlar ve gelenekler bütünü olduğu çok az düşünülmüştür. Üstelik bunların, Batı'nın gördüğü ve yargıladığı Hinduizm'i temsil eden ve çoğu Hindu'nun gözünde Hinduizm'in rönesansını (bir kez daha) dile getiren bazı seçkin kişilerde ortaya çıkışı da çok az tartışılmıştır. Bunlardan birçoğu, arkasında, çömez ve yandaş grubu gibi kalıcı izler bırakmıştır. Anılan gruplaşmalar, görünümlerine karşın, eskinin mezheplerine pek benzemezler; burada, tam anlamıyla dinsel, ahlaksal, olasılıkla toplumsal ve ulusal kaygılar, kültten ya da "tapınak" örgütlemeden çok daha önemli bir rol oynarlar. Kuşkusuz, benzeri akımlara 12. yüzyıldan beri rastlanmaktadır; ama görünümler, nitelik olarak artık çok farklıdır. Kabul edelim ya da etmeyelim, Hıristiyan mezheplerinin ve daha genelde herhangi bir Batı biçiminin (bazen toplumsal romantizm akımlarının eşlik ettiği) etkisini de belirtmek gerekir. Ancak, bu yeni hareketlerin çoğunda saptanan evrenselcilik, eski mezheplerin "tarikat" anlayışı ile belirgin bir karşıtlık oluşturur.

2. Ram Mohun Roy - Bengalli bir brahman olan Ram Mohun Roy, 1772'de doğdu. Hindistan dışındaki birçok büyük dini inceledi. Bir yandan, putataparlık ve yozlaşmalarla savaşmak üzere, çağa göre ender görülen bu bilgilerle donanıyor; öte yandan da eğitim, toplum, siyaset konusundaki düşüncelerini, bir dizi küçük yayınla geniş kitlelere aktarıyordu. Eski dinsel metinlerin gündeme getirildiği bir sırada, 1815-1819 yıllarında "*Vedanta*'nın Özeti" ile birçok *Upani-*

şad'ın İngilizce çevirisini yayımladı. 1814'te Kalküta'da, Hıristiyanlık doğrultusundaki bazı ön eğilimleri Hinduizm ile birleştiren "Din Derneği"ni; 1828'de de, kısa süre sonra *Brahmasamaj* "Brahman'a İnananlar Derneği" adını alacak "Birlikçi Hindu Kilisesi"ni kurdu. Buradaki en şaşırtıcı olay, Hinduları, Müslümanları, Hıristiyanları birlikte dua ederken görmekti. Bu türdeki ibadet bağdaştırmacılığı brahmoizm diye de anılmıştır. Ancak, Ram Mohun Roy sonuna kadar inançlı bir Hindu olarak kaldı; Hıristiyan misyonerlerle ve "birlikçi" tutumundan aşırı kaygı duyan gelenekçi Hindularla şiddetli tartışmalara girişti. Ama, aldığı eleştiriler nedeniyle yurttaşlarını da yanına çekemedi; yaşamını, bildiriler, savunmalar ve tartışmalarla tüketti. Batılı din adamlarıyla ilişki kurmak üzere Avrupa'ya gitti; bir süre Paris'te ve Fransa'nın çeşitli kentlerinde kaldı. 1833'te İngiltere'de öldü.

Brahmasamaj, Ram Mohun'un yakın dostları, özellikle Dvarkanath Tagore (ünlü ozanın büyükbabası) sayesinde, kurucusunun ölümünden sonra da yaşadı. Az sonra Dvarkanath'ın oğlu, "büyük *rişi*" Debendranath da, tümüyle Hindu temellerine dayanan bir tektanrıcılığı canlandırmak amacıyla *Tattvabodhini Sabha* adında bir topluluk kurdu. Bu topluluk 1842'de *Brahmasamaj* ile birleşti. Başka noktalarda ilk inancına bağlı kalan tarikatta, yavaş yavaş bazı Hindu geleneklerine dönüldü. Bu, seçkin kesime seslenen bir harekettir; kitlelere pek ulaşmamıştır. Ama pek çok Hindu'ya, dinin postülatları üstünde daha iyi düşünmek ve onu, insan aklına daha yatkın temellere dayandırmak için, gerekli itici gücü sağlamıştır.

3. Keşub Chander Sen - Bengalli bir hekimin oğlu olan Keşub Chander Sen, 1838'de doğdu. Önce *Brahmasamaj*'ın üyesi oldu ve hemen, köktenci bir tutumla kastlar rejiminin kaldırılmasını, ritüelin gözden geçirilmesini, kadınların topluluğa alınmasını istedi. Keşub'un, Hindu evlilik geleneğine ilişkin tam bir reform önermesi ile yükselen gerilim, 1864'te topluluktan kopmaya yol açtı. Bu olayın ardından

"Hindistan *Bralımasamajı*" ya da "ilerleyici" (bunun sonucunda eski *Brahmasamaj, Adisamaj* ya da "Başlangıç Topluluğu"na dönüştü) grubunu oluşturdu. Brahmanizm'in tüm izleri elenerek, adsız ve cinssiz bir tek Tanrı'ya iman kavramı öne sürüldü. Çeşitli dinlerden dualar alıntılandı, Hıristiyan gelenekleri benimsendi.

Ancak Keşub, izlediği yetkeci tutum nedeniyle yandaşlarını ve misyonerlerin kendisine duyduğu yakın güveni kaybetti. Sonunda, on üç yaşındaki kızı ile bir mihracenin on beş yaşındaki oğlunun düğününü açıklaması gerektiği gün bir skandal çıktı. Durum, 1879'da bölünme ve *Sadharanasamaj* ya da "Cemaat Derneği"nin kurulmasıyla sonuçlandı. Önderi, her şeyi vurgulayan bazı kozmopolit akımların daha esnek ilkelerinden esinlenmiş Ananda Mohun Bose idi. Keşub ise 1881'de kendisini havarisi ve papası ilan ettiği Nava *Vidhana* ya da "*New Dispensation Church*"[15] adında Hıristiyan modelinde gerçek bir mezhep kurdu. 1884'te öldü. Günümüzde bu tarikatlar arasında *Sadharanasamaj*, yandaş sayısı bakımından değilse de (on bini geçemedi) özelliği bakımından önemini oldukça koruyan tek topluluktur. İlk misyoneri Pandit Çivanath Çastri oldu. Tarikat, 19. yüzyıl sonunda toplumsal ve eğitici nitelikte, başarılı sayılabilecek yapıtlar verdi.

Bu arada, 1874'te P. C. Mozoomdar tarafından kurulan Bombay *Prarthanasamajı*'nı da kaydedelim. En etkin üyesi, 19. yüzyılın en seçkin manevi simgelerinden biri olan, saf Tanrıcılık yandaşı, Bombay yüksek yargıcı Mahadev Govind Ranade'dir (1842-1901). Öteki önemli kişiler ise Marathili tarihçi ve bilgin R. G. Bhandarkar (1837-1925) ile Ranade'nin öğrencisi Gokhale'dir (1863-1915).

4. Dayananda Sarasvati - Çankaracı tarikatlardan gelme bir çileci olan Dayananda Sarasvati'nin (1824-83) adı Kathiavarlı bir brahmana bağlanır. Kaynakları, Ram Mohun Roy'dakilere dek seçilebilen tümüyle farklı bir hareket oluş-

15 Yeni Yasalar Kilisesi. (ç.n.)

turmuştur. En ünlü yapıtı *Satyarthaprakaça* ya da "Gerçek Anlamın Esini" yabancı dinler kadar Hindu mezheplerine karşı da ağır saldırılar içerir. Gerçekten Dayananda'nın amacı, yerli Veda geleneğine, İlahiler'deki geleneğe dönüş yapmaktı. Çünkü bu gelenekte, biraz çelişkili olsa da temel bir tektanrıcılığın tanıtlarını görüyordu: Bu, bilmeden, *Smriti*'nin içeriğini yeniden düzenlemekti. 1875'te Bombay'da Dayananda tarafından kurulan hareket Aryasamaj, "Ariler Derneği" adını almıştır. Yetkinleştirilmiş bir kült uygulanır, oldukça yürekli bir toplumsal eylem ve ateşli bir demokrasi anlayışı ulusçu akımlarla birleştirilir. Bunlar, günümüze de ulaşmış, özgün kolejler modelinde düzenlenen eğitici ve toplumsal çalışmalardır: Hardvar'da 1902'de kurulan ünlü *Gurukula* gibi. Okulda Hindu ve Sanskrit dilinde, Vedacı *açramayı* örnek alan üç aşamalı bir öğretim verilir; gereksinimler iç bünyede emek ortaklığı şeklinde karşılanır. Dayananda'nın gücü ilginç, özgün bir dengeyle uyum içindeki dinamizminden, eylem adamı ve hatiplik niteliklerinden kaynaklanır (önemli sayıda Veda yorumu ona maledilir). Ölümünden sonra iç anlaşmazlıklar başgöstermiştir. Buna rağmen, anısı, Hindu topraklarında yaşayan kültürlü halk katmanları arasında tüm canlılığı ile korunmuştur.

5. *Ramakrişna* - 1834'te fakir bir brahmanın oğlu olarak doğan Ramakrişna'nın hareketi çok farklı bir yönde gelişti. Önceleri bir ermişti. Bazen nükteli, mesellerle dolu basit öğretisi, kitlelere kolayca ulaşabildi. Az rastlanan ölçüde esrimeye girme yetisine sahipti. Öğretide Çankaracı *Vedanta*'nın savlarını halka yaymakla yetindi. Ancak, en özgün niteliği, ötekidinlerin, özellikle İslâm ve Hıristiyan dinlerinin mistik yöntemlerini araştırmaya verdiği önemdi. Araştırmalarının sonucunda, çeşitli dinlerdeki yöntemleri aşan çok yetkin bir mistisizm kurma gereğini duydu. Bu, zihinsel bir düşüncenin ürünü değil, özel bir uygulamanın sonucunda gerçekleştirilebilen bir yöntemdi. Ayrıca, geçmişin *Yoga* ve tantrizm uygulamasını canlandırdı. Kişisel bakımdan coşkulu bir Vişnucu idi; kült ve imge bakımından ise Anatanrı-

ça'yı yeğlemişti.

1886'daki ölümünden sonra, en yakın öğrencisi Vivekananda (doğumu 1862), ustasının her özel mesajını eyleme dönüştürme görevini üstlendi; gözüpek ve inandırıcı bir hatip olarak söylevler verdi. Bir yandan da Tanrı'nın etkisindeki ruh kavramını öne sürdü. Dünyayla tüm ilişkisini keserek on yıl boyunca Himalaya'da inzivaya çekildi. Günlük yaşama döndükten sonra, teosofi bilgini Subrahmanya İyer ile söyleşiler yaptı; onu 1893'te Chicago'da toplanan Dinler Kongresi'ne gönderdi. Ateşli karakterinden kaynaklanan hitabeti büyük heyecan yarattı. Kendi coşkusundan yorgun düşerek 1902'de öldü. Hareketin Batı kültürüne nüfuzunu Vivekananda gerçekleştirdi. Kararlı bir tutumla, *Vedanta*'yı, Doğu ile Batı'nın en olgun manevi esinlerini birleştiren yeni değerlere yöneltti. *Svamiler*ya da "ustalar"dan oluşan "Ramakrişna Tarikatı"nı kurdu; 1897'de, ünlü "Ramakrişna Misyonu" tarikata katıldı. Hindistan'da ortak yararlar doğrultusunda, insan sevgisiyle dolu çalışmalar yaptığı sırada, Misyon tarafından Avrupa, Amerika ve Asya'nın çeşitli ülkelerine gönderildi. *Svamiler*, az çok modern felsefenin gereklerine, zamanın ve yerin beğenisine uyarlanmış Çankaracı *Vedanta*'yı öğrettiler. Misyon, tarikatın düşüncelerini yaymak üzere çok sayıda yayın çıkarttı. Hindistan'da birçok bağımsız okul ve yalnızca "düşünceye dalma" işlemlerine ayrılmış, Himalaya'daki Almora (Mayavati) gibi manastırlar açtı. Genel merkezi Kalküta yakınlarındaki Belur'dadır. Vivekananda, anısının saygıyla korunduğu bu kentte ölmüştür. İlk öğrencileri arasında Nivedita'nın "din hemşiresi" *Le Maître tel que je l'ai vu*[16] kitabının yazarı Margaret Noble'ı belirtmek gerekir.

6. *Ramana Maharşi ve Aurobindo Ghose* - Çağdaş Hindistan'da pek çok din adamı ortaya çıkmıştır. Belki de en önemlileri, öğrenci yetiştirmeden inzivada yaşamaları nedeniyle çok az tanınırlar. Bunlardan biri olan Ramana Ma-

16 Gördüğüm Tanrı. (ç.n.)

harşi (1879-1950) Güney Madras'taki Tiruvannamalai'da yaşadı. Mistik yaşam üstüne önemli bir denemeye girişti. Yönelimi, onda bir ölüm kaygısı yarattıysa da, bunu aşmayı başardı. 1891'de öldü. Amacı, çile yoluyla Vedantacı olmaktı. Sessizliği yeğlemesi ya da ender zamanlarda çevresiyle yaptığı kısa konuşmalar nedeniyle, etkinliği sınırlı kaldı. Çok az sayıda yazılı yapıt bıraktı.

Divine Life Society'nin[17] kurucusu Çivananda, 1887'de doğdu. Hindu uygulamaları ve Yoga teknikleri üstünde durdu. Rişikeça'da (Himalaya) bir *açrama* kurdu, çok büyük bir propaganda yaptı. Chinmayananda, ünlü öğrencilerinden birisidir. Ramdas ise, geleneksel "ermiş" örneğinde bir bhakti sofusudur. Mangalor yakınlarında bir açrama kurmuştur.

Aurobindo Ghose (müritlerince Çri Aurobindo diye anılır) 1872'de Kalküta'da doğdu. Uğraşısına, Vivekananda gibi siyasal nedenlerle başladı. Birden gelen bir esin sonucunda, 1908'den itibaren "edim yolu"na girerek inzivaya çekildi. Pondichery'deki *açrama*sında kendini manevi gerçekleşmeye adadı. Vedalar, *Upanişadlar, Yoga, Gita,* Hint "rönesansı" vb. üstüne çok sayıda inceleme bıraktı; bir kısmını kitap halinde yayımladı. Büyük çoğunluğu, 1914'te yayına başlayan aylık Arya dergisinde çıktı. Bu yazıların en ilginci üç ciltte toplanan "*The Life Divine*"dir.[18] Aurobindo, eski Hint geleneklerinde (Veda dönemindeki İlahiler'e kadar üstelik dilbilim açısından tartışmalı yorumlar pahasına), evrensel bağlamda geçerlik kazanabilecek yeni bir din insanı anlayışı oluşturma yolunu arar. Ona göre Hindistan'ın geçmişi, bu geleneklerin, insanlığın ilerlemesi için gerekli anahtarı sunduğunu kesin şekilde doğrulamaktadır. Yeni insanüstü, Nietzsche'nin[19] öne sürdüğü (yarı-şeytan Titan modeli) gibi bir

17 Tanrısal Yaşam Derneği. (ç.n.)

18 Tanrısal Yaşam. (ç.n.)

19 Alman felsefeci F. W. Nietzsche, nazizmin kaynağını oluşturan savında, yeryüzünün yöneticisi olacak yönetici bir ırk gerektiğini öne sürdü. Bunun için de insan kendi şeytanlarıyla birleşmeli ve iyiyle kötünün ötesine doğru gelişmeli, yani insanüstüne ulaşmalıydı. (ç.n.)

asura olmayacak; *Yoga* sayesinde, yalnızca tanrının gücünü değil, sevgi ve bilgeliği de kendinde toplayan gerçek bir kutsal varlık olacaktır. Bu, eski Hindistan'daki *jivanmukta*ya da "yaşayan-esen" *bodhisattva* görüşünün modern olanı ile yer değiştirmesidir. Aurobindo 1950'de ölmüştür.

7. Ötekiler - Yalnız manevi sorunlarla uğraşmış bu kişilerin yanında, Bal Gangadhar Tilak (1856-1920) gibi ötekiler, ilk görevlerine bağlı kalmışlardır: Hint özerkliğinde, Hindistan'ın siyasal *Risorgimento*'sunda[20] etken olmak. Ancak, Hint ulusçuluğunun babası (ve *İndian Unrest*'in[21] de) olarak anılan Tilak, *Bhagavad-Gita*'nın coşkulu yorumcusu; Veda, Veda Arilerinin yurdu ve eski metinlerin zamandizini hakkındaki savların seçkin, coşkulu (ayrıca, tarihsel bakımdan aşırı) bir yandaşı olduğu için Hinduizm'e aittir (tam anlamıyla). Gandhi'nin etkisi ise, ancak Hint geleneklerine, yani sonuçta tinselciliğe göre açıklanır: politikasını ortaya koyan, şiddete karşılık parolası, *satyagraha* ya da "gerçeğin gücü" ve bu türden anlam belirsizlikleri, İlkçağ'ın dinsel *Weltanschauung*'una[22] bağlıdır. Upanişad ve Gita başucu kitapları olmuş; birçok başka yapıta da büyük değer vermiştir (bu, ilk oluşumuna pek yansımamışsa da). Hinduizm anlayışı, basitçe, *dharmanın* temel öğesi olarak gördüğü ineğe saygıda özetlenmektedir. Aynı zamanda tüm metinler yokolsa bile, *İça-Upanişad*'ın ilk kıtası varlığını koruduğu sürece Hinduizm'in yaşayacağını söylemektedir: "Bu dünyada ölenlerin hepsi Tanrı'ya karışır. Bağından kurtulduğun zaman zevki bulacaksın. Yeter ki başkasının malına göz dikme!"

Gandhi'nin ölümünden sonra (1947) onun toplumsal ve kişisel reform idealini öğrencisi Vinoba Bhave (1895-1982)

20 Yaklaşık 14.-15. yüzyıllar arasında süren Rönesans, Yeniden Doğuş hareketinin İtalyancası. Yazar, dinsel konularda ve cins ad olarak rönesans (Fransızca) terimini kullanmış; siyasal alanda ise hareketi, anılan dönemdeki uyanışa benzetmiştir. (ç.n.)

21 Hint Ayaklanması. (ç.n.)

22 Kişisel olmak koşuluyla, evrenin yapısı ve insan yaşamı üstüne öne sürülmüş felsefe ya da görüş anlamındaki Almanca terim. (ç.n.)

sürdürdü; ancak, bunun anlamını değiştirdi. Zenginlerin, topraklarının küçük bir bölümünü yoksullara vermesi gereği üstünde durdu (çok çeşitli yönelimlerin ardından geliştirilmiş *bhudan* ya da "toprak bağışı" kampanyası). Ayrıca bu, Esenlik arayışında ve *karman* "yolu"nda soylu bir davranış olarak değerlendirilecekti.

Mahasabha ya da "Büyük Kolej", Hindistan'ın özgürlüğü için savaştı. Aynı zamanda olabildiğince saf Hinduist bir Hindistan kurmak istedi (savaşın temel nedeni). Hareketin kurucularından Pandit Malaviya 1861'de doğdu. *Benares Hindu University*'yi[23] yönetti. İngiltere'de Yuvarlak Masa Konferansı'na katıldığı zaman, yabancı ülkede riitüelinin saflığını korumak için Ganj'ın suyunu ve çamurunu götürdü.

S. N. Das Gupta, Radhakrişnan (1888-1975) gibi felsefe profesörleri ve değerli bilginler (özellikle ikincisi) de evrensel bir mesaj açıklamaya; eski çağın deneyimlerine ve Hindu atacılığına dayanan, mezhepler arası bir iman oluşturmaya giriştiler. Radhakrişnan, mutlak ve mutlak olmayan, Tanrı ve dünya, hatta felsefe ve din arasındaki çatışkıları aşmak için *Vedanta*'dan destek almıştır. Bir yandan, din olgusunun tüm insanlığı kucaklaması gerektiğini; öte yandan da bu olgunun en iyi şekilde, Avrupa hümanizmi ile "saflaştırılmış" Hindu değerlerini kendi kendine kaynaştıran bireşimci bir *Weltanschauung*'da çözümleneceğini düşünür. Ozan, oyun yazarı, öykücü, denemeci Tagore (1861-1941) ise, bir Doğu-Batı hümanizminin ilkelerini formülleştirmeye çalışmıştır. Doğal olarak, "bireysel ruh" ve Mutlak ile bağları, içkin tanrı, yeniden doğuş temaları vb. hakkındaki düşünceleri oluşturan, bu benzersiz Hint bütünlüğüne başvurmuştur. Dinin dışında kalmak istemesine karşın, düşünceleri dinsel duyguları derinden etkiler. Bilinç düzeyinde evrenin temel birliğine katılmayı ve tüm yaşamı Tanrı'nın birliğinde kavramayı sağlayan çözüm yolunu *gayatride* bulur.

23 Benares Hindu Üniversitesi. (ç.n.)

Sonuçta, bu kişiler ve yapıtları ne kadar yargılanırsa yargılansınlar, onlar geleneğin biçimlendirdiği insanlardır; bunu, ortaya koydukları örnekler ve yazılarla açıklamak kadar yaşamış Hintlilerdir.

Modern Hinduizm canlı ve karmaşık bir olgudur. Kurguya önemli bir katkısı olmayan halk kültleri, çağlardan beri pek değişmeden varlıklarını sürdürmüşlerdir. Buna karşılık, bazı Batılı öğelerin etkisine maruz kalan kentliler ise karşı tepkiler geliştirmişlerdir. Durum, Batılılaşmış aydınlar bakımından da ele alındığında *panditler*ya da "aydınlar"ın Sanskritçe'ye ve Veda ya da yalancı-Veda geleneğine bağlı kaldığı görülür. Değişmemiş Şivacılar ve Vişnucular bakımındansa "soffalar"la, tanrıların ya da özelleştirilmiş ritüellerin müritleri ile karşılaşılır. Yukarıda sözettiğimiz gibi, herhangi bir hareketi izleyen reformcular da vardır. Bunlar, doğru ya da yanlış bir deyişle, Yeni-Hinduizm'i oluşturmuşlardır.

Yeni-Hinduizm'de, inanç genellikle, geleneksel felsefedeki düşünceleri yeniden sınıflandıran modern düşünceleri sindirmeye zorlanır. Aynı M. Gonda'nın dediği gibi: "... Seçim sandığına giden ilk basamak -Hint anatanrıçasının tapınağı- bir hac görünümüne büründü; komünizm, maddeci bir din biçimi sanıldı..."

Ayrıca, hoşgörünün belirgin bir olgu olduğunu da vurgulayalım. Bugünkü Hindistan, dinde ayrımcılık gözetmeyen laik bir devlettir. Ancak, sözkonusu ayrımcılık, kastlar ayrımının etkiseyle zihinlerde hâlâ yaşamaktadır ve kastların resmen kaldırılmasına karşın, toplumsal ve kişisel davranışı yine de etkilemektedir.

Aşırı tutuculuğun açıkça kınanmasına karşın, bu düşünceden esinlenen uç partiler, dönem dönem, özellikle Müslümanlara ve Hıristiyanlara karşı şiddet nöbetlerine tutulurlar.

Yeni-Hinduizm'i tanımlamak gerekirse, onun, insana kişiliğini arıtmayı, tanrıyı kendinde bulmayı, sonsuz gerçeğin ardında koşmak için yaşamına yön vermeyi öğrettiği söylenebilir (M. Gonda gibi). Yandaşları bu akımı, çağımızda,

dogmatik dinlerin çalkantılarına daha iyi direnebilecek bir anlayış gibi görmekte haksız sayılmazlar.

Louis Dumont ise, Hinduizm'i (kendi bütünlüğü içinde), yerinde bir terimle "vazgeçme" dini olarak tanımlamışlardır. Çünkü bu din, toplum insanına özgü dinsel yapılar bakımından, maddi dünya ötesindeki yaşamı amaçlamış, kendini esenliği aramaya adamış *samnyasa* ya da münzevi idealini oluşturmuştur. Bunlar, gerçekten de, klasik Hinduizm'in çoğu özgün niteliğinin yönlendirdiği "vazgeçme"nin göstergeleridir: özellikle edimlerin ödüllendirilmesi ve ruhgöçü kuramı; sofuluk kültleri; mezheplerin, hatta tantracılığın ortaya çıkışı. Hindistan'da dogmayı yerleştirmeye yardımcı ya da dinin "dünyada"ki rolünü geçerli kılıcı bir denge unsuru, örgütlü bir din adamı sınıfı gerçekten yoktur.

Buna karşılık, Hinduizm'i açıklamak ya da yeniden yorumlamak savında olan ve Batılı etkilerden (belki de Hindistan'da yerleşmiş etkiler) türemiş hareketlerden -teosofik, antroposofist, gelenekçi *Yoga* okulları- sözedebiliriz. Hindistan'ın, üfürükçülerin kutsal ülkesi olduğunu unutmayalım. Öte yandan, Hinduizm'in, herkes için kabul edilebilir tinsel bir hareketin önemli ölçüde bütünleyici parçası olarak, doğduğu ülkenin dışında bir geleceğe sahip olması, ancak Hintlilerce benimsenmiş gerçek Hintli betimlemelere dayalı doğrudan bir düşüncenin sonunda gerçekleşebilirdi.

İSTATİSTİK

1991'de Hindistan'daki dinlerin durumu
(sayılar yaklaşık olarak verilmiştir)

Hindu	705 milyon
Müslüman	97 milyon
Hıristiyan	21 milyon
Sih	17 milyon
Jaina	4 milyon
Budist	5 milyon
Çeşitli inançlar ve dinler	3 milyon

(Yaklaşık 170.000 Farsi, 36.000 Yahudi bulunmaktadır)

Ambrosia: Yunan mitolojisinde tanrıları ölümsüz kılan yiyecek.

Animizm: Her nesnenin içinde, o nesnenin varoluşunu denetleyen ve insan yaşamı ile doğadaki olayları etkileyen bir "kutsal ruh"un bulunduğu inancı; canlıcılık.

Antroposofi: İnsan zihninin, manevi dünyayla ilişkiye geçebilme yeteneği taşıdığını savlayan felsefe.

Arkaizm: Bir dilin eski şekillerini kullanma.

Bitkisel enerji: Sempatik sinir sistemi enerjisi.

Cizvitlik: 16. yüzyılda Fransa'da kurulmuş, koyu Katolik inançlarını sürdüren Hıristiyan tarikatı.

Dionysos: Yunan mitolojisinde tarım-tanrı, şarap tanrısı; Baküs. Ritüeli kanlı hayvan kurbanlarına ve coşkulu esrimelerle kendinden geçmeye dayanır.

Dioskurlar: Yunan mitolojisinde biri ölümlü, öteki ölümsüz iki yiğit kardeş.

Dogma: Her inceleme ve eleştirinin dışında tutulan ve değişmez olduğu varsayılan kavram; inak.

Epigrafi: Yazıtlar ile her türlü yazılı belgeyi inceleyen, yorumlayan ve sınıflandıran bilim dalı.

Esenlik: Selamet, kurtuluş.

Esir: Eski düşünceye göre, atmosferin ötesindeki boşluğu doldurduğu varsayılan uçucu, akışkan madde.

Herakles: Yunan mitolojisinde olağanüstü gücü ve yürekliliği ile ün yapmış kahraman.

Homeopati: "Benzer, benzeri iyileştirir" ilkesinden hareket eden tedavi yöntemi.

Hajiografi: Ermişlerin yaşamını ve davranışlarını konu alan yazılar.

İkonografi: Sanat yapıtlarının konularını ya da içeriklerini,

yapılışlarındaki tarzla karşılaştırmalı olarak inceleme yöntemi.

Jüpiter: Roma mitolojisinde tanrıların kralı, yaşam ve ölüm tanrısı.

Kategori: Nesnel gerçeğin en genel ve temel özelliklerini açıklayan kavram; ulam.

Kazüvistik: Vicdan durumlarını inceleyen Tanrıbilim dalı.

Kinetik ilke: Devinim ilkesi.

Kozmogoni: Evrenin oluşumunu ve gelişimini inceleyen bilim dalı; evrendoğum.

Kült: Tapım, ibadet.

Litürji: Dinsel törende izlenmesi gereken usul ve sıra.

Makrokozmoz: Büyük evren; mikrokozmozun karşıtı; evren.

Mazdeizm: Eski İran'da iyilikçi tanrı Ahura Mazda çevresinde düzenlenen bir din.

Meditasyon: Evren ve insan hakkında derin düşünceye dalma.

Mikrokozmoz: Küçük evren; insan; makrokozmozun karşıtı.

Mistisizm: Akılla elde edilen bilgileri açıklamakta yetersiz kalındığında, doğaüstü evreni doğrudan hissettirmeye çalışan; ruhun, varlığın temel ilkesi olan Tanrı ile aracısız, doğrudan iletişim kurabileceğini savunan dinsel inanç ve ahlak öğretisi; gizemcilik.

Mit: Genel anlamda masal, söylence. Bilgi öncesi ve bilgi dışıdır. İlkel insanın dünyayı açıklama gereksiniminden doğmuştur.

Mitra: Hint-İran mitolojisinde ışık tanrı. Zafer, cesaret ve bağlılık gibi değerleri içeren Mitracılık Anadolu, İran, Mezopotamya, hatta Batı Akdeniz'e de yayılmıştır.

Monat: Bölünmez birlik; ruhsal atom.

Nasturilik: 5. yüzyılda İstanbul patriği Nestorios'un kurduğu bir Hıristiyan mezhebi.

Nirvana: Ruhsal arınmayı sağlayarak evrenle bütünleşme inancı.

Ontoloji: Duyularla kavranamayan varlığın, maddesiz yapısını inceleyen bilim dalı; varlıkbilim.

Panteon: Bir ulusun bütün tanrıları.

Pitagorasçılık: Yunanlı düşünür Pitagoras'ın (İ.Ö. 580-504) öğretisi. Buna göre, ruh ölümsüzdür ve bedenden ayrılabilir; tüm yaratıkların döngüsünü tamamlayana kadar çeşitli hayvanların bedenlerinde yeniden dirilir.

Postülat: Bir tanıtlamada kabul edilmesi gereken ön gerçek; konut.

Rit: Dinsel tören ve kuralları.

Ritüel: Dinsel tören ve kurallara değgin.

Skolastik: Dogmatik nitelikte Ortaçağ felsefesi.

Soterioloji: Hz. İsa'ya iman ederek kurtulma öğretisi.

Stupa: Budha sanatında tepe biçimli anıt, türbe.

Sûfi: Tasavvuf felsefesine bağlı kişi; sofi.

Teogoni: Mitolojide, tanrıların doğumunu ve nereden geldiklerini konu alan bölüm.

Teosofi: Tılsım ve büyücülükle karışmış mistisizm; tam anlamı: Tanrı bilgisi.

Totemcilik: İlkel çağlarda bir insan topluluğunun kutsal saydığı bir hayvana, bitkiye, doğal olaya ya da cansız bir nesneye tapma inancı.

Yeni-Platonculuk: İskenderiyeli düşünür Plotinos (204-270) tarafından kurulmuştur. Savlarına göre, bütün oluşumların en üst düzeyinde, tanımlanamayan, son ilke "Bir" vardır. İnsanın ideali en alttaki madde düzeyinden kurtulup "Bir"e erişmektir.

Zerdüşt: Zoroastrizm de denilen Zerdüştçülüğün kurucusu. İ.Ö. 7. yüzyılda yaşadığı sanılan bir İranlıdır. Bir mazdeizm reformcusu olduğu söylenir.